

**T.C.
HARP AKADEMİLERİ
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ**

**AVRUPA'DAKİ TÜRK VE ERMENİ DİASPORALARININ
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİK SÜRECİNE
ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Burcu ÖZTÜRK**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Barış ÖZDAL**

İSTANBUL-2015

(BU SAYFA BOŞ BIRAKILMIŞTIR)

TEZ TANITIM FORMU

YAZAR ADI SOYADI : Burcu ÖZTÜRK

TEZİN DİLİ : Türkçe

TEZİN ADI : Avrupa'daki Türk ve Ermeni Diasporalarının Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Sürecine Etkilerinin Karşılaştırmalı Analizi

ENSTİTÜ : Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

ANABİLİM DALI : Uluslararası İlişkiler

TEZİN TÜRÜ : Yüksek Lisans

TEZİN TARİHİ : 09.10.2015

SAYFA SAYISI : 135

TEZ DANIŞMANI : Doç. Dr. Barış ÖZDAL

DİZİN TERİMLERİ : Avrupa Birliği, Diaspora, Baskı Grubu, Lobicilik, Türk Diasporası, Ermeni Diasporası.

TÜRKÇE ÖZET : Bu çalışma, Avrupa'daki Türk ve Ermeni topluluklarının birer diaspora olarak ölçeklerini ve kapasitelerini, lobi faaliyetlerini ve birer baskı grubu olarak ne kadar güçlü olduklarını ortaya koymak suretiyle Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecine etkilerini karşılaştırmalı olarak analiz etmek için yapılmıştır.

DAĞITIM LİSTESİ : 1.Stratejik Araştırmalar Enstitüsüne
2.YÖK Ulusal Tez Merkezine

Bu tezin içerdği hususlar bireysel görüşlerimi yansıtır, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görüşlerini yansıtmaz.

Burcu ÖZTÜRK

**T.C.
HARP AKADEMİLERİ
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ**

**AVRUPA'DAKİ TÜRK VE ERMENİ DİASPORALARININ
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ ÜYELİK SÜRECİNE
ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Burcu ÖZTÜRK**

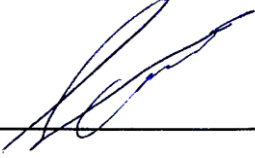
**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Barış ÖZDAL**

İSTANBUL- 2015

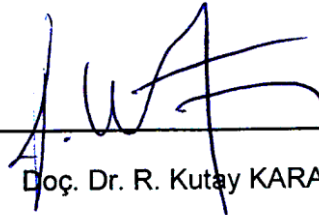
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Burcu Öztürk'ün Avrupa'daki Türk ve Ermeni Diasporalarının Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Sürecine Etkilerinin Karşılaştırmalı Analizi adlı tez çalışması, Jürimiz tarafından ULUSLARARASI İLİŞKİLER anabilim dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Barış ÖZDAL

Üye

Doç. Dr. R. Kutay KARACA

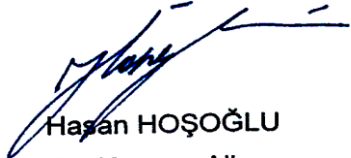
Üye

Yrd. Doç. Dr. Mert GÖKIRMAK

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

27/01/2016

Hasan HOŞOĞLU
Dr. Kurmay Albay
Enstitü Müdürü

ÖZET

Uluslararası ilişkilerde diasporaların önemi her geçen gün artmaktadır. Dış politika yapım sürecinin önemli birer aracı haline gelen diasporalar hem devletleri hem de kendilerini ilgilendiren konularda birer baskı grubu olarak çalışmakta, alınan kararları etkileyebilmekte ve hatta yürüttükleri lobi faaliyetleri ile gündemi değiştirebilmektedirler. Günümüzde diasporalar küresel organizasyonlarla işbirliğine giderek diasporayı ilgilendiren konularda farkındalığı yükseltebilmekte, devlet politikalarına etki edebilmekte, anavatan ile yaşanan devlet arasında işbirliğini arttırarak yatırımı ve ekonomik ilişkileri geliştirebilmektedirler. Bu nedenle devletler son yıllarda diasporalarına yönelik politikalar üretmeye ve onları birer dış politika aracı olarak kullanmaya başlamışlardır.

Avrupa Birliği (AB)'ne tam üyelik sürecinde başta Ermeni Sorunu olmak üzere pek çok engelle karşılaşan Türkiye için yaklaşık 4 milyonu bulan Avrupa'daki Türk diasporası giderek büyüyen bir önem kazanmaktadır. Diğer bir deyişle 1960'larda başlayan emek göçü ile temelleri atılan bugün sosyal, ekonomik ve siyasal açıdan gelişmiş ve yaşadığı topluma entegre olmaya başlamış bir Türk diasporasının varlığı Türkiye için büyük bir avantaj sağlamaktadır. Ancak Avrupa'da Türk diasporasından daha eski, daha entegre ve daha güçlü bir Ermeni diasporasının varlığı göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda Avrupa'daki Türk ve Ermeni diasporalarının analiz edilmesi hem Türkiye'nin AB adaylık süreci hem de Türk dış politikası açısından önem taşımaktadır.

Bu amaçla çalışmada öncelikle diaspora, baskı grubu ve lobicilik kavramları incelenmiştir. Diasporaları oluşturan etmenler ve diaspora sınıflandırmaları üzerinde durulmuş, baskı grubu ve lobinin ne olduğu açıklandıktan sonra lobi faaliyetlerinin çeşitleri irdelenmiştir. İkinci bölümde Türk ve Ermeni diasporalarının profilleri ve ölçekleri ortaya konmaya, birer baskı grubu olarak ne kadar güçlü oldukları yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda iki diasporanın da oluşum süreçleri ve diasporanın karakteristiğini etkileyen önemli süreçler üzerinde durulmuştur. Ayrıca elde edilen sayısal veriler ve iki diasporanın etkinlikleri, teşkilatlanmaları anlatılmıştır. Son olarak, elde edilen bulgular ışığında Türk ve Ermeni diasporalarının karşılaştırmalı analizleri yapılmaya çalışılmış, bu iki diasporanın Türkiye'nin AB üyeliğine etkileri çözümlenmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

Diasporas are becoming more and more important in International Relations. Diasporas, as an important tool in foreign policy making can act as a pressure group about the subjects related to homeland or to diaspora itself, can affect decisions, and even can change the agendas with lobbying. Nowadays, diasporas can raise the awareness about subjects related to diaspora by cooperating with global organizations, can affect the homeland politics and can enhance the economic relations and raise the investment by increasing cooperation between homeland and the host country. Due to these reasons, states have a tendency towards diasporas as a foreign policymaking tool.

As an EU candidate that challenged with a lot of obstacles, Armenian Problem being in the first place, its almost 4 million diaspora living in Europe is becoming more and more important for Turkey. socially, economically and politically developed and more integrated Turkish diaspora that has its roots in 1960's labour migration is providing a leverage point for Turkey. But there is an older Armenian diaspora which is more integrated and stronger. In this context, analysing Turkish and Armenian diasporas in Europe is crucially important for both Turkey's EU membership and Turkish foreign policy.

For this purpose firstly, diaspora, pressure groups and lobbying were analysed in the study. Factors forming the diasporas and classification of diasporas, pressure groups and different techniques of lobbying were discussed. In second section, it is tried to set forth the profile and the scale of Turkish and Armenian diasporas, tried to interpret their strength as a pressure group. In this context, process of formation of both diasporas and the important processes that affects characteristic of diaspora. And also numerical data that acquired, effectiveness and organization of both diaspora is explained. In the last part Armenian and Turkish diasporas has been analysed. The study aims to determine these two diasporas' affects on Turkey's EU membership.

İÇİNDEKİLER

	SAYFA
ÖZET	I
SUMMARY	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VI
TABLolar LİSTESİ	VII
ÖN SÖZ	VIII
GİRİŞ	1
BÖLÜMLER	
BİRİNCİ BÖLÜM: DİASPORA VE LOBİCİLİK	
1.1. DİASPORA	3
1.1.1. Diaspora Sınıflandırmaları	7
1.1.2. Diasporaların Politikaya Etki Etme Yolları	10
1.2. BASKI GRUPLARI VE LOBİCİLİK	12
1.2.1. Baskı Grupları	12
1.2.1.1. Baskı Gruplarının Sınıflandırılması	14
1.2.1.2. Baskı Gruplarının Etkileme Yöntemleri	16
1.2.2. Lobicilik	17
1.3. AB'DE KARAR ALMA SÜREÇLERİ VE LOBİCİLİK	22
1.3.1. Avrupa Komisyonu	24
1.3.2. Avrupa Parlamentosu	27
1.3.3. Avrupa Birliği Konseyi	28
İKİNCİ BÖLÜM: AVRUPA'DA TÜRK VE ERMENİ DİASPORASI	

2.1. AVRUPA'DA TÜRK DİASPORASI	31
	SAYFA
2.1.1. Türk Diasporasının Oluşumu	31
2.1.2. Rakamlarla Türk Diasporası	35
2.1.3. Türk Diasporası ve Lobcilik Çalışmaları	45
2.2. AVRUPA'DA ERMENİ DİASPORASI	49
2.2.1. Ermeni Diasporasının Oluşumu	50
2.2.1.1. 1915 Olayları Öncesinde	50
2.2.1.2. 1915 Olayları Sonrasında	53
2.2.2. Rakamlarla Ermeni Diasporası	56
2.2.3. Ermeni Diasporası ve Lobcilik Çalışmaları	64
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN AB ÜYELİK SÜRECİNE TÜRK VE ERMENİ DİASPORALARININ ETKİLERİ	
3.1. GENEL HATLARIYLA TÜRKİYE'NİN AB'YE TAM ÜYELİK SÜRECİ	70
3.2.TÜRKİYE'NİN AB ÜYELİK SÜRECİNDE ERMENİ SORUNU	76
3.2.1. Avrupa Parlamentosu'nun Aldığı Kararlar	77
3.2.2.Avrupa Komisyonu'na Yöneltilen Sorular	82
3.2.3. Avrupa Birliği Konseyi	85
3.2.4. Avrupa Konseyi'nin Aldığı Kararlar	88
3.2.5. AB İlerleme Raporları'nda Alınan Kararlar	88
3.2.6. AB Üyesi Devletlerin Ulusal Parlamentolarında / Meclislerinde ve İç Hukukları İtibarıyla Bazı Yargı Organlarında Aldığı Kararlar	94
3.3. TÜRK VE ERMENİ DİASPORALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	99
SONUÇ	106
KAYNAKÇA	110

KISALTMALAR

AB	: AVRUPA BİRLİĞİ
ÇSGB	: ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI
TIKF	: TÜRK İSLAM KÜLTÜR FEDERASYONU
HTİB	: HOLLANDA TÜRKİYELİ İŞÇİLER BİRLİĞİ
HİMV	: HOLLANDA İSLAM MERKEZİ VAKFI
HTSKF	: HOLLANDA SPOR KULÜPLERİ FEDERASYONU
DSDF	: DEMOKRATİK SOSYAL DERNEKLER FEDERASYONU
HTKB	: HOLLANDA TÜRKİYE KADINLAR BİRLİĞİ
HİF	: HOLLANDA İSLAM FEDERASYONU
HTİKB	: HOLLANDA TÜRK-İSLAM KURULUŞLARI BİRLİĞİ
HAK-DER	: HOLLANDA ALEVİ BİRLİKLERİ FEDERASYONU
HTYF	: HOLLANDA TÜRK YAŞLILAR FEDERASYONU
DİTİB	: DİYANET İŞLERİ TÜRK İSLAM BİRLİĞİ
COJEP	: CONSEİL DE JUSTICE, EGALITÉ ET PAIX
UNESCO	: UNITED NATIONS EDUCATIONAL, SCIENTIFIC AND CULTURAL ORGANIZATION
BM	: BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
DİYİH	: DIŞ İLİŞKİLER VE YURTDIŞI İŞÇİ HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
YTB	: YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI
DİB	: DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
TÜSİAD	: TÜRKİYE SANAYİCİ İŞ ADAMLARI DERNEĞİ
JAF	: JEUNNESSE ARMENIÉENNE DE FRANCE

UGAB : UNION GÉNÉRALE ARMENIÉENNE DE BIENFAISANCE

ABD : AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

AP : AVRUPA PARLAMENTOSU

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo-1** Yaşadığı Ülkenin Vatandaşlığını Alan Türk Göçmen Sayıları
- Tablo-2** Türklerin Yoğunlukla Yaşadığı AB Üyesi Ülkelerde Seçme ve Seçilme Hakları
- Tablo-3** Yaşadıkları Ülkelerde Federal Parlamenta Giren Türk Kökenli Sayısı
- Tablo-4** Avrupa'daki Türklerin Ekonomiye Katkısı
- Tablo-5** Yıllar itibariyle İlerleme Raporları ve Türkiye Ermenistan İlişkileri
- Tablo-6** Avrupa'daki Türk ve Ermeni Diasporasının Karşılaştırması

ÖN SÖZ

Ermeni Sorunu ve Ermeni diasporası yıllardır Türk dış politikasının değişmeyen konularından biridir. Sıklıkla Türkiye'nin AB üyelik süreciyle ve 1915 Olayları'na ilişkin Ermeni iddiaları ile birlikte anılan bu iki kavram bir haberle hayatımıza girip sonra tekrar unutulur. Oysa AB üyelik süreci söz konusu olduğunda en az Ermeni diasporası kadar önemli hatta belki Türkiye için çok daha önemli bir diasporanın varlığı söz konusudur: Avrupa'daki Türk diasporası. 1960'larda emek göçü ile başlayıp 50 yılı ardında bırakan ve bugün Avrupa'da muazzam sayılara ulaşmış bir diaspora. Türkiye'nin kullanamadığı bir güç olarak Türk diasporasının incelendiği, Ermeni diasporası ile karşılaştırıldığı ve Türkiye'nin AB üyelik sürecine etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada bir dış politika aracı olarak Türk diasporasının önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu noktada çalışmamın her safhasında benden desteğini ve hoşgörüsünü esirgemeyen, bana yeni bakış açıları kazandıran ve hep daha iyisi için zorlayan emeklerinin karşılığını asla ödeyemeyeceğim değerli tez danışmanım Doç. Dr. Barış ÖZDAL'a saygı ve teşekkürlerimi sunmak isterim. Ayrıca birlikte Yüksek Lisans eğitimimi aldığım, aynı sınıfı paylaşmaktan gurur duyduğum, çalışmamın her aşamasında destekleri ve farklı bakış açıları ile yanımda olan arkadaşlarım Tolga SAKMAN ve Oğuz KAZMAZ'a katkı ve yardımları için teşekkür ediyorum. Değerli iş arkadaşım Elvan KOCAGÖZ'e yardımları ve moral desteği için teşekkür etmek istiyorum. Yüksek Lisans öğrenimim boyunca gerek akademik gerekse idari konularda desteğini esirgemeyen değerli SAREN personeline de teşekkür ederim.

Son olarak her zaman destekleri ile yanımda olan, başarılarıma olan inançlarını asla kaybetmeyen, emeklerinin karşılığını asla ödeyemeyeceğim aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışmayı bu süreçte kaybettiğim, azmi ve çalışkanlığı ile bana her zaman ilham veren, kendime örnek aldığım ve bu çalışmayı vazgeçmeden bitirmem için beni zorlayan sevgili Anneannem Hatice DEĞİRMENCİ'ye ithaf ediyorum.

GİRİŞ

Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) adaylık süreci 52 sene önce 1963'te başlamıştır. Bu 52 sene içinde inişli çıkışlı bir seyir izleyen üyelik süreci halen devam etmektedir. 1995 yılında Gümrük Birliği Anlaşması'nı imzalayarak ekonomik eklemlenme sürecini başlatan ve 1999'da Helsinki Zirvesi'nde aday üyeliği kabul edilen Türkiye, halen tam üye statüsüne erişememiştir. Kuşkusuz bu durumun tek bir nedeni olduğunu söylemek mümkün değildir. Ülkede devamlı atıfta bulunulan demokrasi eksikliklerinin varlığı, Avrupa'da giderek artan İslamofobi, Türkiye'nin AB'ye eklemlenmesinin yaratacağı ekonomik sonuçlar gibi pek çok nedenden söz etmek mümkündür. Ancak Türkiye'nin "Avrupalılığı" konusundaki tartışmalar bu nedenler arasından bir adım öne çıkmaktadır. Bugün Avrupalılar tarafından sıkça kullanılan kültürel uyumsuzluk savı 50. senesini doldurmuş olan bir başka sürecin ilk elden yaşanan deneyimlerinin bir sonucudur: Türkiye'den Avrupa'ya emek göçü.

1963'te başlayıp önce Almanya'ya daha sonra neredeyse bütün Batı Avrupa'ya yayılan Türk emek göçünün bir sonucu olarak bugün Avrupa'da yaşayan yaklaşık 4 milyon Türk'ün varlığından söz etmek mümkündür. Özellikle göçün ilk yıllarında Avrupa'da yaşayan Türk göçmenlerin geri dönüş düşüncesi taşımaları, göç alan ülkelerin ise Türk göçmenlere geçici işçi olarak bakmaları Türk göçmenlerin entegrasyonunun geç başlamasına ve hatta gettolaşmalara neden olmuştur. Kuşkusuz bu durum Avrupalının zihninde oluşan Türk prototipine negatif etki etmiştir. Zamanla yaşadığı toplumla bütünleşmeye başlayan Türk diasporası bugün siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda oldukça aktif bir diaspora özelliği sergilemektedir. Seçme ve seçilme hakkı elde etmeye başlayan, eğitim seviyesi giderek yükselen, ekonomik hayata katkı sağlayan, istihdam yaratan, girişimci ve yatırımcı bir Türk diasporasından bahsetmek mümkündür. Diasporaların, yaşadıkları ülkelerde anavatanlarının birer temsilcisi ve kararlar üzerinde en kuvvetli etki ediciler oldukları ise yadsınamaz bir gerçektir. Bu anlamda Avrupa'daki Türk diasporası ve bu diasporanın yürütmesi muhtemel lobi faaliyetleri Türkiye'nin AB üyelik süreci bakımından stratejik öneme sahiptir.

Bununla birlikte Avrupa'da çok eski ve çok güçlü bir Ermeni diasporasının var olduğu göz ardı edilmemelidir. Birçok Avrupa ülkesinde hem ekonomik hem de siyasi hayata etki eden bir Ermeni diasporası bulunmaktadır. Gerek Avrupa ülkelerinde 1915 Olaylarına ilişkin soykırım tasarıları konusunda sağladıkları başarılar gerekse AB kurumları nezdinde yürüttükleri çalışmalar Avrupa'daki Ermeni diasporasının etkisini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Ermeni diasporası

Türkiye'nin AB üyelik sürecinde önemli aktörlerden biridir. Türkiye'nin AB üyeliği için 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının Türkiye tarafından soykırım olarak tanınmasının bir ön koşul olarak kabul edilmesine yönelik lobi faaliyetleri yürütmek, Avrupa'da negatif bir Türk algısı oluşturmaya çalışmak gibi faaliyetler yürüten Ermeni diasporasının özellikle 2015 yılına yönelik çalışmalarının titizlikle yürütüldüğünü söylemek mümkündür.

Bu anlamda tez çalışması, Avrupa'da yaşayan Türk ve Ermeni diasporalarının ölçeklerini ve kapasitelerini, yürüttükleri lobi faaliyetlerini ve birer baskı grubu olarak Avrupa'da ne kadar güçlü olduklarını ortaya koymak suretiyle Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecine etkilerini karşılaştırmalı olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışma boyunca önce diaspora kavramı açıklanmış, Avrupa'da yaşayan Türk ve Ermeni nüfusun birer diaspora olarak tanımlamaları yapılmıştır. Diasporaların etki alanlarını incelemek adına Baskı Grubu tanımı açıklanmış ve baskı gruplarının etki etme yöntemleri irdelenmiştir. Lobi'nin tanımı yapılarak lobcilik faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğü sorusuna cevap aranmıştır. Ayrıca AB'de karar alma süreçleri ve lobcilik yöntemleri açıklanmıştır.

Çalışmaya konu olan iki diasporanın da kapasiteleri incelenmiştir. Bu sayede Türk ve Ermeni diasporalarının birer baskı grubu olarak güçleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Diğer bir deyişle iki diasporanın karşılaştırmalı analizleri yapılmıştır.

AB üyeliği Türk dış politikasının en önemli hedeflerinden biridir. Bu anlamda Avrupa'daki Türk diasporasının etkin bir şekilde kullanılması sadece AB'nin karar alma süreçlerine etki etmeyi kolaylaştırmakla kalmayacak, Türkiye'nin ikili ilişkilerinde dış politika üretme yeteneğini arttıracaktır. İyi örgütlenmiş ve güçlü bir diaspora AB üyelik sürecinin yönetiminde Türkiye'nin hareket etme kabiliyetini arttıracaktır. Bugün Ermeni diasporasının Türkiye'nin AB üyelik sürecine yönelik birtakım çalışmalar yürüttüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Avrupa ülkelerinde, 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni İddialarının Türkiye tarafından kabulünün AB üyelik sürecinde bir ön şart olarak öne sürülmesine yönelik birtakım çalışmalar yapılmaktadır. Bu anlamda Ermeni diasporasının ve yürüttüğü lobi faaliyetlerinin incelenmesi ve Türk diasporasının bu çalışmalara karşı tez üretebilmesi önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİASPORA VE LOBİCİLİK

Avrupa'daki Türk ve Ermeni diasporalarının karşılaştırmalı analizlerini yapabilmek için öncelikle diaspora, baskı grubu, lobicilik gibi kavramlar tanımlanmalı, diasporaların etki etme yöntem ve nedenleri açıklanmalıdır. Zira bugün genel bir diaspora tanımından söz etmek mümkün değildir. Klasik diaspora tanımları yeni oluşan diasporaları açıklamakta eksik kalmaktadır. Her diasporanın oluşumuna katkı sağlayan farklı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörler diasporaların yapısını, örgütlenme eğilimlerini, asimilasyona dirençlerini, birer baskı grubu olarak kuvvetlerini şekillendirmektedir. Diasporalar birer baskı grubu olarak güçlü lobicilerdir. Diasporaların özellikleri kadar yaşadıkları devletler de savunucusu oldukları konularda yürüttükleri lobicilik faaliyetlerini etkilemektedir. Bu bölümde diaspora kavramı açıklandıktan sonra farklı diaspora sınıflandırmaları üzerinde durulacaktır. Ayrıca lobicilik ve baskı grubu kavramları üzerinde durulduktan sonra AB Kurumları ve AB nezdinde lobicilik faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğü açıklanmaya çalışılacaktır.

1.1. DİASPORA

Kelime anlamı dağılma olan diaspora kelimesi Yunanca “*dia*” (*son kısmından ayrılmış*) ve “*sperio*” (*serpmek, saçmak*) kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşan “*diaspeiro*” fiilinden türemiştir¹. İlk kullanımlarından birine Thucydides'in Peleponnez Savaşı'nı anlattığı kitabında rastlanmaktadır. Thucydides, bu kelimeyi Atinalılar tarafından şehirlerinden sürülen Egeliler için kullanmıştır.² İosipos Misiodax'ın 1761 tarihli Ahlâk Felsefesi adlı eserinde, Yunanistan “Yunanlıların bütün diasporaları” olarak tanımlanmıştır. Yeni ve Eski Ahit'te ise farklı kullanımlarla karşılaşmak mümkündür. Yeni Ahit'te diaspora, paganlar arasında dağılmış Hristiyan kilisesi için kullanılırken, Eski Ahit'te Yahudilerin dağılmasını anlatmak için kullanılmıştır.³

Diaspora kelimesinin dini referanslar içermeyen ilk tanımlamalarından biri ise Simon Dubnov tarafından yapılmıştır. Dubnov 1931'de Sosyal Bilim Ansiklopedisi'nde diasporayı “*kendi devletinden ya da yurdundan ayrılmış ve başka uluslar arasında dağılmış, ancak kendi ulusal kültürünü koruyan bir ulus ya da*

¹Steven Vertovec, “Religion and Diaspora”, *New Landscapes of Religion in the West Conference*, 27-29 Eylül 2000, Oxford, s. 3, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/Vertovec01.PDF> (Erişim tarihi: 17.06.2015).

²Rainer Münz and Rainer Ohliger, *Diasporas and Ethnic Migrants: Germany, Israel and Post-Soviet Successor States in Comparative Perspective*, Frank Cass Publishers, London, 2003, p. 2.

³Stephanie Dufoix, *Diasporalar*, Çev. Işık Ergüden, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 26.

ulusun parçası için kullanılan Yunanca bir terim” olarak tanımlar.⁴ John Armstrong ise belirli bir politik toplum içerisinde görece küçük bir azınlık konumunda olan ve toprak olarak herhangi bir temele sahip olmayan her türlü etnik topluluğu diaspora olarak adlandırır.⁵ Bugün diaspora kelimesi *“hem belirli bir noktadan başlayan dağılmayı tanımlamak, hem etnik, ulusal ya da dini bir topluluğun bir veya birden çok ülkede örgütlenmesini ifade etmek hem de birden çok yurda dağılmış bir nüfusu, dağılılan yerleri, toprakla sınırlı olmayan bir ilişki uzamını belirtmek için”* kullanılır olmuştur.⁶

Bazı araştırmacılar ise diasporayı kategorik tanımlamalarla açıklamaya çalışmışlardır. Bu araştırmacılar, bir grubun diaspora olarak adlandırılabilmesi için belli karakteristik özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Bu anlamda en önemli çalışmalardan biri William Safran’ın 1991 yılında yaptığı çalışmadır. Safran’ın çalışması kendinden sonraki birçok araştırmacı için örnek teşkil etmiştir. Safran, diasporaya özgü birtakım karakteristik özellikler belirlemiş ve toplulukların diaspora olup olmadıklarını buna göre değerlendirmiştir. Bu özellikler:

- Bir merkezden birden fazla çevreye dağılma/sürülme,
- Dağılma merkezine ait paylaşılan ortak hafıza, vizyon ve/veya mitler,
- Katıldıkları toplumda asla “tamamen” kabul edilmeyeceklerine dair inanç ve buna bağlı olarak ötekileşme/izolasyon,
- Köken vatanın idealleştirilmesi ve şartlar sağlandığında geri dönme düşüncesi,
- Köken vatanın güvenliği huzuru ve yeniden inşası için bütün üyelerce paylaşılan inanç ve amaç birliği,
- Güçlü bir etnik grup bilinci/farkındalığı⁷

Ancak ayrıntılı olarak incelendiği takdirde bugün diaspora olarak adlandırılan pek çok topluluğun bu özelliklerin pek azını taşıdığı görülmektedir. Çünkü birçok araştırmacı tarafından diaspora çalışmalarında arketip olarak kabul edilen Yahudi diasporasının temel özelliklerinden olan sürülme, yerinden edilme, travma ve ortak

⁴Simon Dubnov, **Diaspora**” *Encyclopedia of the Social Sciences*, Cilt:4, New York, Macmillan Yayınları; **aktaran** Dufoix, a.g.e., s. 27.

⁵John A. Armstrong , “Mobilized and Proletarian Diasporas” *The American Political Science Review*, 1976, 393-408, p. 393.

⁶Dufoix, a.g.e., s.13.

⁷William Safran,“Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return”, *Diaspora*, 1991, 83-99, p.83.

kimlik gibi bazı karakteristik özellikler her diasporada bulunmamaktadır. O halde günümüz diasporaları diaspora olarak adlandırılmazlar mı? Michele Reis bu sorunun tarihi bir sınıflandırma yapılarak çözülebileceğini öne sürmüştür. Ona göre diasporaların oluşma süreci 3 döneme ayrılabilir:

- Klasik Dönem
- Modern Dönem
- Geç Modern Dönem⁸

Yahudi örneği “klasik dönem”in bir parçası olarak kabul edilirken günümüz diasporaları “geç modern dönem” altında incelenmektedir. Aslında klasik dönem tanımlaması ilk defa Robin Cohen tarafından 1997’de yapılmıştır. Cohen’e göre klasik dönem diasporalarının ayırt edici özellikleri “kurban diasporalar” olmalarıdır ve bu gruba Yahudilerle birlikte Ermeniler ve Afrikalıları da dahil etmiştir.⁹

Robin Cohen aynı çalışmasında, Safran’ın çalışmasını ileriye götürmüş ve diasporaların ortak özelliklerini yorumlamıştır. Cohen’e göre diasporayı tanımlamaya yardımcı olan karakteristik özellikler şu şekildedir:

- Anavatandan genellikle travmatik bir olay sonucu birden fazla yabancı bölgeye dağılma,
- Ek ya da alternatif olarak iş, ticaret yahut koloniyal amaçlarla anavatandan ayrılma,
- Anavatana dair tarih, çekilen acı veya ulaşılan başarılar gibi ortak hafıza,
- Anavatanın idealleştirilmesi, onun devamlılığına, yeniden inşasına, güvenliğine ve hatta bazı durumlarda yaratılmasına dair ortak bağlılık,
- Farklılaşma, ortak tarih, ortak kültürel ve dini değerlerin aktarımı, ortak kadere olan inanca dayanan güçlü bir etnik grup bilinci,
- Sıklıkla anavatana ziyaret ya da dönüş,
- Hedef ülkede kabul edilmemeye dayalı problemli ilişkiler,

⁸Michele Reis, “Theorizing Diaspora: Perspectives on Classical and Contemporary Diaspora”, *International Migration*, 2004, 41-60, p. 43.

⁹Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction*, Routledge. New York, 2008, p. 2.

- Başka ülkelere yerleşmiş üyeler ile kurulan güçlü empati ya da paylaşılan sorumluluk,
- Hedef ülkelerde çoğulculuğa gösterilen toleransla bağlantılı olarak yaşamı zenginleştirmek ve kendine özgü bir yaratıcılık¹⁰

Görüleceği üzere Cohen'e göre sadece sürülme veya zorunlu göç gibi travmatik olaylar diasporaların tanımlanmasında yeterli değildir. Bir diaspora, çalışmak veya eğitim görmek amacıyla, gönüllü olarak ülkesinden ayrılanlar tarafından da oluşturulabilir.

Diaspora konusunda çalışan bir başka araştırmacı Michel Bruneau farklı yazarlar tarafından belirlenen kriterleri altıya indirgemıştır. Bunlar:

*“1.Baskı altında dağılma; 2.Tercih edilen güzergâh (yerleşim yeri); 3.Kimlik farkındalığı/asimilasyona direnç;4.Network alanı; 5.Kimliğin nesillere aktarımı; 6.Hem yaşanan hem de orjin ülkeden göreceli bir otonomi sağlamış olmasıdır”.*¹¹

Baskı altında dağılma, kimlik bilinci gibi kriterler diğer yazarlarla benzerlik göstermekle birlikte Bruneau'ya göre yerleşim yeri tercihi, göç zincirlerini takip edebilir. Daha önce göç eden üyeler takip edilebilir, iş imkânlarının yaratıldığı yerlere yönelme yaşanabilir. Diaspora üyeleri birbirleriyle, orjin ülkeleriyle ve yaşadıkları ülke ile çok çeşitli ilişkiler geliştirebilirler. Oluşturulan bu ağ alanında ilişkiler dikey değil yataydır. Ayrıca diasporalar hem orjin hem de yaşanan ülkeden ayrı otonom bir sosyal oluşum sergileyebilmelidir.¹²

Sonuç olarak çok temel bir biçimde ele aldığımızda bir diaspora oluşumundan bahsedebilmek için bir merkezden birden fazla farklı ülkeye dağılma söz konusu olmalıdır. Dağılan bu topluluklar uzun süre bu ülkelerde yaşamalıdır. Diaspora hem kendi arasında, hem köken ülke ile hem de yerleşilen ülke ile birtakım ekonomik, politik, kültürel ilişkiler geliştirmelidir. Bir diasporadan söz edebilmek için ortak bir kimlik ve farkındalıktan söz edilebilmelidir. Bunun bir sonucu olarak da asimilasyona karşı bir direnç gözlemlenebilmelidir.

¹⁰Cohen, a.g.e., p. 17.

¹¹Michel Bruneau, “Diasporas, Transnational Spaces and Communities”, R. Bauböck, & T. Faist (ed.), **Diaspora and Transnationalism**, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010, 35-50, p. 36.

¹²Bruneau, a.g.e., p. 37.

1.1.1. Diaspora Sınıflandırmaları

Daha önce de belirttiğimiz üzere uzun yıllar boyunca arketip olarak kullanılan Yahudi diasporası örneği, günümüzün karmaşık yapılarını anlayabilmek için yeterli olmamaktadır. Bu nedenle araştırmacılar Yahudi örneğini göz ardı etmeden birtakım sınıflandırmalara gitmişlerdir. Bu anlamda en kapsamlı sınıflandırmalardan biri Robin Cohen tarafından yapılmıştır. Cohen diasporaları sınıflandırırken “*kurban, işçi*” gibi kendi deyimiyle tanımlayıcı sıfatlar kullanmıştır. Bu sıfatları belirlerken toplulukların en dikkat çekici olan özellikleri üzerinde durmuştur. Cohen’e göre 5 temel diaspora tipi vardır. Bunlar, “kurban”, “işçi (proleter)”, “emperyal”, “ticaret” ve “yurtsuzlaşmış” diasporalardır.¹³

Yahudiler, Afrikalılar, Ermeniler ve Filistinliler “kurban diasporalar” tanımı içinde açıklanır. Bu toplulukların ortak özellikleri zorunlu olarak yer değiştirmiş olmalarıdır. Bu göçler esnasında yaşadıkları travmatik tecrübelerden dolayı Cohen onları kurban diasporalar olarak tanımlamıştır.¹⁴ Bu sınıflandırma halihazırda birçok araştırmacı tarafından kabul edilen diaspora sınıflandırmasıdır. Peki travmatik bir olay yaşamadan göç eden gruplar nasıl sınıflandırılmalıdır?

Cohen bu noktada çözümü az evvel de söylendiği gibi toplulukların en dikkat çekici özellikleri üzerinde durmakta bulmuştur. Cohen bir sonraki aşamada “işçi diasporaları”nı incelemiştir. Hintliler, Çinliler, Japonlar, Türkler, İtalyanlar ve Kuzey Afrikalılar bu grup içinde sayılırlar. Ortak özellikleri çalışmak amacıyla göç etmiş olmalarıdır. Cohen, İngiltere ve Rusya örneklerini verdiği “emperyal diasporaları” da bu grupla beraber inceler. Göçmenler gittikleri ülkede kabul görmüş ve asimile olmaya meyilli iseler her zaman diaspora bilinci sergilemeyebilirler. Ancak bu tip işçi göçlerinde genellikle bir süre sonra dil, din kültürel normlar gibi grup bağlarını sahiplenme, anavatanla güçlü bağlantı ve ileri düzeyde sosyal dışlanma gibi durumlar gözlenmektedir. Düşük ücretler, eğitimsizlik ve buna bağlı olarak iletişim becerilerini (dil öğrenmek, yasal haklarından haberdar olmak vb.) geliştirememeleri bu durumun temel nedenleri arasında sayılabilir. Hem yaşadıkları dışlanma hem de bu durumdan kurtulma istekleri bir diaspora bilinci geliştirmelerine neden olmaktadır.¹⁵

Cohen’in sınıflandırmasındaki bir başka grup ise “ticaret diasporaları”dır. Lübnanlılar, profesyonel olarak çalışan Çinliler, Japonlar, Hintliler ve Venedikliler bu gruba örnek olarak gösterilebilir. Ticaret diasporaları, sosyal olarak birbirine bağlı bir

¹³Cohen, a.g.e., p. 18.

¹⁴A.g.e., p. 39.

¹⁵Cohen, a.g.e., p. 61.

ulus olmalarına rağmen mekânsal olarak dağınık topluluklardır. Son grup olan “yurtsuz diasporalar” ise kaynak olarak kabul edecekleri yurtlarını kaybetmiş etnik gruplar için kullanılmıştır. Bazen orjin ülkede gelişen olaylar aidiyet merkezlerini başka yerlere dönüştürebilir ya da tarihi süreçte yaşanan olaylar diasporaların birçok kere göç etmesine neden olmuş olabilir. Bu noktada diaspora kimliği saflık ve bir orjin ülkeye bağlılık tarafından değil aksine heterojen ve melez bir karakter tarafından belirlenmiştir. Cohen bu gruba örnek olarak Tuaregler ve Berberiler gibi göçmen topluluklar ile Karayiplileri göstermektedir.¹⁶

Bu alanda çalışan bir başka araştırmacı Bruneau, dört farklı diaspora tanımlar. Bunlar; “girişimci diasporalar”, “din ekseninde birleşen diasporalar”, “politik bir kutup ekseninde birleşen diasporalar” ve “kültürel/ırksal kutup etrafında birleşen diasporalar”. Bruneau bu sınıflandırmayı yaparken diasporayı şekillendiren unsurlar üzerinde durmuştur.¹⁷ Bruneau’nun sınıflandırmasının Robin Cohen’in sınıflandırmasına benzediğini söylemek mümkündür.

Hintliler, Çinliler ve Lübnanlılar “girişimci diasporalar” arasında sayılabilir. Bu diasporaların birleştirici unsurları girişimciliktir. Zira bir ulus-devletten söz etmek mümkün olmayabilir ya da çok zayıf ve bölünmüş olabilirler. Yahudiler, Ermeniler ve Yunanlılar “din ekseninde birleşen diasporalardır”. Bu tip diasporalarda din ile birlikte kutsal yazının dili de önemli bir unsurdur ve bu dilin öğrenilmesi esas kabul edilir. Sinagogların ve kiliselerin bu tip diasporalarda kurucu bir yeri vardır. Üçüncü tip olan “politik diasporalar” genellikle anavatan bir başkası tarafından ele geçirildiğinde veya zorla yönetildiğinde ortaya çıkar. Filistin diasporası bu tip diasporalara örnek olarak verilebilir. Ayrıca bu olaya dair paylaşılan ortak travmatik hafıza da bu tip diasporaların oluşumunda önemli rol oynamaktadır. “Kültürel/ırksal diasporalar” ise belirli bir ülkeye/bölgeye ya da topluma değil daha geniş bir bağ olan ırka dayalı diasporalardır. Siyah(Afrikalı) diaspora bu tipe verilebilecek en güzel örnektir. Köleliğe dair paylaşılan ortak hafıza bu diasporanın oluşumunda önemli bir rol oynamıştır¹⁸.

Diasporaların sınıflandırılmasında Steven Vertovec diğer araştırmacılardan farklı bir yaklaşımda bulunmuştur. Vertovec’e göre diasporalar incelenirken hem tarihi süreçler hem de aktörler göz önüne alınmalıdır. Diasporaları oluşturan, ulus-aşırı toplumlar aynı süreçleri yaşamamışlardır ve bu nedenle tüm diasporaların aynı kıstaslarla incelendiği bir genelleme yapmak zordur. Vertovec diasporalara üç farklı

¹⁶A.g.e., p. 84.

¹⁷Bruneau, a.g.e., p 35.

¹⁸A.g.e.

açından bakmıştır. Bunlar, “bir bilinç tipi olarak diaspora”, “kültürel bir üretim biçimi olarak diaspora” ve “sosyal bir form olarak diasporadır”.¹⁹

Kimlik ve farkındalık son yıllarda diasporaların tanımlanmasında kullanılan yeni bir yaklaşımdır. Bu farkındalık genelde ikili veya paradoksal doğa olarak tanımlanmaktadır. Bunun nedeni bu farkındalığın, ayrımcılık veya dışlanma deneyimleri bakımından negatif, tarihi miras (Yunan medeniyeti) tarafından tanımlanma veya kültürel/politik güçler (İslam) tarafından tanımlanma bakımından pozitif anlamlar taşımasıdır.²⁰ Diaspora’da yaşamak hem yaşanan ülkede hem de anavatanla bağlanma ihtiyacını ortaya çıkarır. Bu durum yerel ile küresel arasında bir bağ kurulmasına yardımcı olur. Karmaşık sosyal ağları içerisinde, göçmenler hem kökenlerine hem de yaşadıkları ülkelere dayalı çoklu kimlikler oluştururlar. Bu sosyal farkındalık, Cohen’in de üzerinde durduğu gibi diaspora üyelerinin sosyal adalet ve insan hakları gibi konularda aktif rol oynamalarına neden olabilir.²¹

Vertovec, ikinci olarak kültürel bir üretim durumu olarak diasporayı incelemiştir. Son zamanlarda diaspora çalışmalarında küreselleşme kavramını göz ardı etmek mümkün değildir. Küreselleşmenin etkisiyle kültürlerin kaynaşması diasporaları da etkilemeye başlamıştır. Diasporada kimlik oluşumunu etkileyen faktörlerden biri olarak küreselleşme daha melez (hybrid) bir kültürün üretilmesine neden olmaktadır. Kuşaklar arasında oluşan farklılıkların en önemli sebeplerinden biri de budur. Zira genç kuşaklar, kimliklerini ve kültür algılarını çoğunlukla birden fazla ve farklı kaynaktan oluşturmaktadırlar.

Son olarak sosyal bir form olarak diasporalar birtakım özel sosyal ilişkiler içerisine girerler. Bütün araştırmacıların üzerinde durduğu gibi diasporalar bilinçli olarak ortak bir kimliği paylaşır ve devam ettirirler. Bunun bir sonucu olarak da yaşadıkları ülkeler ile anavatanları arasında ticaret ve iletişim ağları yapılandırılır. Orjin ülkeleriyle doğrudan ya da dolaylı ilişkiler kurarlar. Aynı şekilde başka ülkelere yerleşmiş diaspora üyeleriyle bir bütünlük oluştururlar. Sosyal bir form olarak diasporalar politik yönelimleri bakımından da önemlidirler. Bazen tek başlarına bireyler dikkate değer aktörler olabileceği gibi bazen de kolektif kuruluşlar etkili baskı gruplarına dönüşebilirler. Üstelik bu etki hem yerleşilen ülkede hem uluslararası politikada hem de anavatanında etkili olabilir. Amerika’daki Yahudi

¹⁹Steven Vertovec, “Three Meanings of ‘Diaspora’, Exemplified Among South Asian Religions”, *Diaspora*, 1999,1-37, p. 2.

²⁰Vertovec, a.g.e., p. 8.

²¹A.g.e.

diasporası ya da ABD, Fransa gibi birçok ülkede örgütlenmiş bulunan Ermeni diasporasının yürüttüğü başarılı lobicilik faaliyetleri bu anlamda örnek olarak gösterilebilir.²² Sosyal bir form olarak diasporalar belli ekonomik stratejiler geliştirebilir ve uluslararası finans alanında etkili aktörler olabilirler. Belli diasporik grupların ekonomik başarıları, kaynakların ortak bir havuzda toplanmasının, aile, soy veya etnik grup üyeleri arasında yapılan kredi transferlerinin ve yatırımlarının bir sonucu olarak görülebilir. Vertovec, sosyal bir form olarak diasporanın, küresel olarak dağılmış fakat kolektif olarak kendini tanımlayan etnik gruplar, bu grupların ikamet ettikleri ülkeler ve anavatanları arasında üç yönlü bir ilişki tarafından karakterize edildiği kanaatindedir.²³

Vertovec'in de üzerinde durduğu gibi diasporalar hem çoklu kimliklerinin hem de ekonomik faaliyetlerinin bir sonucu olarak orjin ülkeleriyle yerleşik oldukları ülkeler arasında bir köprü oluşturabilirler. Travmaya ya da kabul edilmemeye dayalı oluşturulan ortak kimlik, hem orjin ülkelerine hem de diaspora olarak kendilerini ilgilendiren konularda politikaya etki etmelerine neden olabilir.

1.1.2. Diasporaların Politikaya Etki Etme Yolları

Diasporalar, zamanla yaşadıkları devletin veya anavatanlarının politika yapım sürecine dâhil olurlar. Önceki bölümlerde üzerinde durulduğu gibi diasporaları tanımlayan en önemli özelliklerden biri asimilasyona karşı gösterdikleri dirençtir. Bu nedenle diasporaların hem ulusal hem de uluslararası bir aktör olarak örgütlenmesi ve bir baskı grubu haline gelmesi şaşırtıcı değildir. Gabriel Sheffer'a göre diasporaların organize olmalarının iki nedeni vardır:

- Yaşadıkları yerde, topluluklarının devamlılığını ve refahını sağlamak
- Anavatanlarını, ve başka yerlerde yaşayan diaspora üyelerini destekleme kapasitelerini arttırmak²⁴

Diasporaların politikaya etki etme yöntemleri pek çok farklı faktör tarafından şekillenmektedir. Diasporalar eğer sayı bakımından büyük ya da yaşadıkları topluma entegre olmuş, seçme seçilme hakkı kazanmışlar ise politikaya doğrudan etki edebilirler. Seçimlerde uygun gördükleri kişileri destekleyerek karar alıcı pozisyonuna getirebilirler veya diasporanın oylarını kazanmak isteyen siyasetçilerin gündemine kendi ajandalarını sokarak etkinlik kazanabilirler. Örneğin ABD'de 104.

²²A.g.e., p. 4.

²³A.g.e., p. 5.

²⁴Gabriel Sheffer, *Diaspora Politics: At Home Abroad*, Cambridge University Press, New York, 2003, p. 26.

Kongre döneminde 34, 110. Kongre döneminde 44 Yahudi Kongre üyeliğine seçilmiştir.²⁵ Ekonomik anlamda entegrasyonunu tamamlamış ve güçlü diasporalar seçim kampanyalarını desteklemek, bağışta bulunmak gibi yöntemlerle karar alıcılar ile sağlam ilişkiler kurabilirler. Örneğin 1989-1990 döneminde Yahudi diasporası ABD Senato üyelerine 4.7 milyar dolar, Temsilciler Meclisi üyelerine 2.9 milyar dolar bağış yapmıştır. Bu dönemde yapılan bu bağışların hedefinin İsrail'e sağlanacak fonların sorunsuz bir şekilde Kongre'den geçmesi olduğu düşünülmektedir.²⁶ Ayrıca bu tip diasporaların yaşadıkları ülkeye sağladıkları net kazanç onların politikadaki etkinliklerini arttırabilir. Diasporanın yaşadığı devletin yönetim biçimi ve politik kültürü, politik dahil etmeye elverişli ortamın bulunması, yaşanan ülkede örgütlenme ve sivil toplum hareketleri önünde engel bulunmaması gibi pek çok faktör diasporaların politikaya etki etme yöntemlerini yönlendirmektedir. Bahsi geçen konularda herhangi bir negatif ortam bulunmaması diasporaların lobcilik çalışmalarını kolaylaştırmaktadır.

Bunlardan başka, diasporalar, kamuoyunu etkilemek ve bir farkındalık yaratmak için halkla ilişkiler kampanyaları yürütmek, grass-roots çalışmaları yapmak, gösteriler düzenlemek, sosyal lobcilik çalışmaları gibi yöntemleri tercih edebilirler. Bu anlamda ABD'de düzenlenen Türk Günü Yürüyüşleri iyi bir lobcilik örneği olarak gösterilebilir. Yürütülen bu tip çalışmalarla kamuoyunda istenilen algı yaratılmak sureti ile diaspora davasını destekleyecek bir kitle yaratabilir. Böylece sayıca küçük diasporalar bile politikaya etki edebilmektedir. Örneğin Fransa'daki Ermeni diasporası sayıca Türk diasporasından küçük olmasına rağmen daha güçlüdür.

Birleşmiş Milletler (BM), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi küresel organizasyonlarla işbirliğine giderek diasporayı ilgilendiren konularda farkındalığı yükseltebilirler. Diasporanın diğer ülkelerdeki organizasyonları ile birlikte hareket edebilir ve onları belli konularda destekleyebilirler.²⁷ Anavatanlarında hükümet veya kamu organları üzerinde etkiye sahip olabilir ve ülkenin politikalarına etki edebilirler. Bazı durumlarda anavatanlarının demokratikleşmesi veya liberalleşmesi yönünde etkili olabilirler. Aynı şekilde anavatanlarının dış politikaları üzerinde etki sahibi olabilirler. Hem anavatanlarında hem de yerleştikleri ülkelerde etkili aktörler olmaları onları aynı zamanda bir arabulucu konumuna taşıyabilir. İki ülke arasında işbirliğini arttırmak,

²⁵Tayyar Arı, *Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2009, s. 264.

²⁶A.g.e.

²⁷Sheffer, a.g.e., p. 27.

anavatanlarının tanıtımını yapmak, iki ülke arasındaki yatırımı ve ekonomik ilişkileri geliştirmek gibi amaçlar güdebilirler.²⁸

Diasporaların aynı zamanda bir savunucu rolünden söz etmek de mümkündür. Diaspora üyeleri için belli birtakım kişisel, sosyal politik haklar elde etmek için uğraşabilirler. Aynı şekilde eğitim, iş ve refah gibi konularda fırsat yaratma çabasına girebilirler. Diasporalar barışın sağlanmasına hizmet edebilecekleri gibi bazen şiddet içeren eylemleri de destekleyebilirler. Ülkelerindeki ayrılıkçı hareketleri destekleyebilir bazen iç savaşların uzamasına neden olabilirler.

1.2. BASKI GRUPLARI VE LOBİCİLİK

Baskı Grubu ve lobicilik kavramları diasporaların politikaya etki etme yollarının anlaşılması açısından önemli kavramlardır. Diasporalar güçlü birer baskı grubu ve bugün hem ulusal hem de uluslararası politikaları etkilemeleri bakımından etkin birer lobicidir. Örneğin ABD'deki Yahudi lobisi, Fransa'daki Ermeni lobisi diasporalar tarafından başarıyla yürütülen lobicilik faaliyetlerine örnek gösterilebilir. Diasporaların bu alandaki etkinliklerini ortaya koymak adına bu kavramların açıklanması önem taşımaktadır.

1.2.1. Baskı Grupları

İlk olarak ABD'deki kulis faaliyetlerini ifade etmek için James Madison tarafından kullanılan baskı grupları, ekonomik gelişmeler sonucunda toplumda oluşan değişim ve dönüşümlerin bir sonucudur.²⁹ Günümüzde baskı gruplarının, siyasal sistemin etkili aktörlerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Birçok ülkede siyasi kararların alınmasında ve politikaların oluşturulmasında baskı gruplarının etkisinden söz edilmektedir. Bu nedenle baskı grubunun ne olduğu, kimler tarafından bir baskı grubu oluşturulabileceği, bir baskı grubunun siyasal sistem içindeki yeri ve sisteme hangi yollardan etki edebileceğinin analizi önemlidir.

Bu bağlamda geniş bir tanımlama perspektifinden bakıldığında grup teorisinin öncüleri arasında sayılan Arthur Bentley, menfaatleri etrafında birleşen grupların politikaya olan etkileri üzerinde durmuştur. Grup teorisi, “*bütün siyasal olayların çeşitli gruplarca iktidar merkezleri etrafında yürütülen faaliyetler*” ile açıklanabileceğini ileri süren teoridir.³⁰ Bu görüş, politikayı sadece grup faaliyetlerine

²⁸Terrence Lyons and Peter Mandaville, *Diasporas in Global Politics*, George Mason University-Center for Global Studies, Arlington, 2010, p. 3.

²⁹Nasır Niray ve Şadiye Deniz, “Baskı Grupları ve Lobicilik”, Bilgehan Gültekin ve Leyla Budak (ed), *Ermeni, Rum, Yahudi Lobileri Örneğinde Lobicilik Kavramlarına Giriş*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, 5-32, s. 11.

³⁰Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 192.

indirgemesi bakımından eleştiriye açık olmakla birlikte yasama ve yürütme organlarının karar alırken farklı unsurlar tarafından etkilenebildiğini ortaya koyması bakımından önemli bulunmaktadır.

Münci Kapani'ye göre *“baskı grupları, ortak menfaatleri etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasal otoriteler üzerinde etki yapmaya çalışan örgütlenmiş gruplar”* olarak tanımlanabilir.³¹ Buna benzer bir tanım Ahmet Taner Kışlalı tarafından da yapılmıştır. Kışlalı, baskı gruplarını asıl amaçları siyasal iktidarı dışardan etkileyerek, kendi çıkarları ya da görüşleri doğrultusunda kararlar alınmasını sağlayan gruplar olarak tanımlamıştır.³² İki tanım da baskı gruplarının çıkarları etrafında birleştikleri ve hareket ettikleri üzerinde durulmuştur. Bu nedenle çıkar grubu kavramı sık sık baskı grubu kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak her çıkar grubu bir baskı grubu değildir. Kendiliklerinden var olan çıkar grupları eğer örgütlenirlerse birer baskı grubuna dönüşürler.³³

Aynı şekilde Esat Çam da örgütlenme kavramı üzerinde durmuş ve şu tanımlı yapmıştır: *“Baskı grupları, kuruluş nedenleri bakımından bir baskı yapmak, iktidarı etkilemek, bu amaçla bir örgütlenmeye gitmek ve bu örgütü sürekli olarak yaşatmak amacı güden gruplardır.”*³⁴ Mümtaz'er Türköne ise bir çıkar grubunun hükümet üzerinde nüfuzunu kullanmaya başladığı anda bir baskı grubuna dönüştüğünü ileri sürmektedir. Türköne'ye göre çıkar grupları yapı itibariyle çeşitlilik gösterirler. Çıkar grupları, zencilerin veya Kızılderililerin oluşturdukları ırksal temele dayanabileceği gibi ekonomik temelli de olabilirler.³⁵

Esat Çam'a göre *“belirli çıkarları korumak için kurulmuş iktidarın dışında kalan baskı grupları, iktidarı etkilemek amacıyla iktidara baskı yapan ve iktidardan kendi yararına birtakım kararlar çıkartmak isteyen örgütler görünümündedir.”*³⁶ Esat Çam bu tanımında baskı gruplarının iktidar dışında kalan aktörler olduğunu özellikle vurgulamıştır. Zira baskı gruplarını tanımlamanın en kolay ve sıkça kullanılan yollarından bir tanesi de onları siyasi partilerle karşılaştırmaktır. Siyasi partiler ile baskı grupları arasındaki farkları sıralayacak olursak:

- Siyasal partiler iktidarı elde etmek ve kullanmak amacındadırlar. Baskı grupları ise iktidar üzerinde baskı kurarak alınacak kararların kendi istedikleri yönde alınmasına çaba harcarlar.

³¹Kapani, a.g.e., s. 193.

³²Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 253.

³³Niray ve Deniz, a.g.e., s. 6.

³⁴Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s. 452.

³⁵Mümtazer Türköne, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2006, s. 334.

³⁶Çam, a.g.e., s. 452.

- Partiler sürekli olarak politika ile uğraşan siyasal kuruluşlar iken baskı grupları siyasal kuruluş değildir. Baskı gruplarının politikaya etki etme çabaları geçicidir.
- Baskı grupları belli menfaatler etrafında oluşmuş gruplar oldukları için faaliyet alanları sınırlıdır. Siyasal partiler ise çeşitli devlet ve sosyal sorunlarını kapsayan geniş bir programa dayanırlar. Bu açıdan siyasi partiler menfaatlerin birleştirilmesi, baskı grupları ise menfaatlerin açıklanmasına fonksiyonuna sahiptir.³⁷

Yukarıda sıralanan tanımları göz önünde bulundurarak baskı gruplarının ortak özelliklerini şu başlıklar altında tespit etmek mümkündür:

- Baskı grupları ortak menfaatleri etrafında biraraya gelmiş, resmi veya gayriresmi örgütlenmiş gruplardır.
- Üyeler bir grup bilincine sahiptir.
- Baskı gruplarının hedefi siyasal sistemdir, otorite üzerinde etki yaparak grubun çıkarları doğrultusunda kararlar alınmasına çalışırlar.

1.2.1.1. Baskı Gruplarının Sınıflandırılması

Daha önce yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere baskı grubunun sınırlarını çizmek oldukça zordur. Bu nedenle araştırmacılar baskı gruplarını sınıflandırırken farklı yöntemler benimsemişlerdir. Baskı gruplarının sınıflandırılmasında en çok rastlanılan yöntemlerden biri onları örgütlenmeleri açısından ele almaktır. Bu bakımdan Almond ve Powell'a göre dört farklı baskı grubundan söz edilebilir:

- Geçici Düzensiz Gruplaşmalar: Herhangi bir sosyal siyasal olaya tepki olarak ortaya çıkarlar. Gruplaşması kendiliğinden olur. Kendiliğinden ortadan kalkan gruplardır. Eylem, gösteri, başkaldırma gibi farklı şekillerde aktivitelerini gerçekleştirebilirler. Bu tip baskı grupları sistem üzerinde çarpıcı etkilere yol açabilir.
- Birleşmeye Eğilimi Olmayan Diğer Gruplaşmalar: Bu gruplar örgütsüzdür. Geçici bir özellik gösterebilirler. Temelleri belli bir gruba dayanır. Dinsel azınlıklar bu gruba örnek olarak verilebilir.

³⁷Kapani, a.g.e., s. 195.

- **Esas Amaçları Siyasal Olmayan Gruplar:** Üniversiteler, ordu, devlet kuruluşları, hastaneler gibi kurumlar bu grubun içinde yer alır. Bu kurumlar birer baskı grubu olmamalarına rağmen zaman zaman çeşitli ülkelerde bu işlevi görebilirler.
- **Birleşmeye Eğilimi Olan Gruplar:** Bu gruplar belli bir amaç için iktidar üzerinde baskı kurarak kendi istedikleri yönde kararlar alınmasına çalışan, bilinçli bir şekilde örgütlenmiş gruplardır. En yaygın örnekleri işçi ve işveren sendikaları, çiftçi kuruluşları gibi kuruluşlardır.³⁸

Baskı gruplarının sınıflandırılmasında sıkça karşılaşılan sınıflandırmalardan biri de Münci Kapani'ye aittir. Kapani, baskı gruplarını önce genel, özel grup ve kamu grubu sınıflarına ayırmıştır.

- **Ortak Menfaatler Etrafında Toplanan Gruplar:** Üyeler ekonomik menfaatlerini korumak amacıyla toplanmıştır. Ticaret odaları, büyük holdingler gibi işveren birlikleri, sendikalar gibi işçi kuruluşları, tarım kooperatifleri, çiftçi birlikleri gibi oluşumlar bu kategori altında incelenebilir. Sayılan bu ana grupların dışında barolar ve tabip odaları gibi meslek kuruluşları, memur sendikaları, tüketici kooperatifleri ve esnaf kuruluşları da bu kategori altında incelenebilecek gruplardır.
- **Ortak Fikirler/Amaçlar Etrafında Birleşen Gruplar:** Bu kategoride grup üyeleri paylaşılan bir amaç, gerçekleştirilmesine çalışılan bir dava etrafında birleşmiştir. Bu nedenle üyelerin sosyal anlamda homojen olarak dağıldığı bir gruptan söz edilemez. Toplumun her kesiminden farklı meslek sahibi kişiler bu grubun üyesi olabilir. Fikir kulüpleri, insan haklarını koruma, ırk ayrımının önlenmesi gibi konularla ilgilenen dernek ve kuruluşlar bu kategori altında incelenebilirler.³⁹

Bunlar dışında baskı gruplarının sınıflandırılmasında, özel grup ve kamu grubu ayırımına gidilebilir. Yukarıda sayılan bütün gruplar özel gruplardır. Kamusal baskı grubu kavramı tartışmalı bir kavram olmakla beraber devlet bürokrasisinin bazı kesimlerinin hükümetler üzerinde birer baskı grubu olarak etki edebileceği kabul edilmektedir. Ancak kamusal baskı grupları özel bir grup menfaatin sağlanması için

³⁸Gabriel Almond and Bingham Powell, *Comparative Politics Today*, 9th ed., Pearson Longman, New York, 2007; **aktaran** Niray ve Deniz, a.g.e., s. 12.

³⁹Kapani, a.g.e., s. 200.

değil, kamu yararı adına belli bir kamu hizmetine ya da tutuma öncelik tanınması için çalışmaktadırlar.⁴⁰

Baskı gruplarının sınıflandırılmasında en kapsamlı çalışma Maurice Duverger'e aittir. Duverger baskı gruplarını amaçlarına göre, çalışma alanlarına göre ve yapılarına göre üç grup altında toplar:

- **Amaçlarına Göre Baskı Grupları:** Amaçlarına göre baskı grupları 'amacı sadece baskı kurmak' ve 'amacı kısmen baskı kurmak' olan gruplar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Amaçları sadece baskı kurmak olan gruplar lobi faaliyetlerini kullanarak siyasi iktidar üzerinde baskı kurarlar. Amaçları kısmen baskı kurmak olan grupların ise asıl amaçları iktidar üzerinde baskı kurmak değildir. Ancak kimi zaman güçlerini siyasi bir baskı oluşturmak için kullanabilirler. Esnaf ve sanatkarlar kuruluşları, sendikalar, tüketici kuruluşları gibi mesleki baskı grupları ile dinsel gruplar, İnsan Hakları Dernekleri, Lions ve Rotary kulüpleri ile fikir ve düşünce kuruluşları bu kategori altında incelenirler.
- **Çalışma Alanlarına Göre Baskı Grupları:** Çalışma alanlarına göre baskı grupları 'özel kesim' ve 'kamu kesimi' olmak üzere iki grupta incelenirler. İlk grupta özel sektörde çalışanların kurdukları çeşitli kulüp, dernek ve sendikalar yer alır. İkinci grup ise kendi içinde sivil ve askeri olmak üzere ikiye ayrılır. Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay gibi sivil baskı grupları genellikle zayıf ve istikrarsız iktidar dönemlerinde öne çıkarlar. Askeri baskı gruplarına ise ordu örnek gösterilebilir. Ayrıca Duverger, BM, Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütleri de bu kategori altında incelemiştir.
- **Yapılarına Göre Baskı Grupları:** Yapılarına göre baskı grupları 'kitle' ve 'kadro' baskı grupları olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kitle baskı grupları üyelerinin sayısından güç aldıkları için gruba katılanların sayısı önemlidir. Kadro baskı gruplarında ise üyelerin sayısı değiş niteliği önem taşımaktadır. Üyelerini sosyal statü bakımından üstün olması bu baskı gruplarına güç sağlar. İş adamları dernekleri bu gruba örnek gösterilebilir.⁴¹

1.2.1.2. Baskı Gruplarının Etkileme Yöntemleri

Baskı gruplarının etkileme ve baskı yöntemleri ülkelerin kurumsal yapılarına, siyasal kültürüne ve parti sistemlerine göre değişiklik gösterebilir. Ülkelerin kurumsal yapılarına ve parti sistemlerine göre önem kazanan nokta neresi ise lobi faaliyetleri

⁴⁰A.g.e., s. 203.

⁴¹Niray ve Deniz, a.g.e., s. 16.

de burada yoğunlaşır. Örneğin İngiltere’de bu nokta kabineyken ABD’de Kongredir. Çok partili sistemin olduğu ülkelerde lobi faaliyetleri daha başarılı olmaktadır. Aynı şekilde demokratik ve özgürlükçü bir siyasal kültüre sahip ülkeler lobcilik faaliyetlerinin daha etkin olduğu ülkelerdir.⁴² Siyasi partilerin örgütlerinin yaygın olmadığı yerlerde baskı grupları bu boşluğu kapatabilir, toplumla iktidar arasında aracı olabilir.⁴³ Bu farklılıklar göz önünde bulundurularak baskı gruplarının etkileme yöntemlerini iki başlık altında incelemek mümkündür:

- Doğrudan doğruya etkileme (Lobicilik): Baskı grupları hükümetteki veya karar alma sürecindeki kişileri kendi istekleri doğrultusunda etkilemek için iletişim ve bilgi alışverişini kullanma yoluna başvurabilirler. Bu amaçla yapılan tüm faaliyetler, kısaca lobi faaliyetleri olarak adlandırılabilir. Hükümet sisteminin yapısına göre parlamento, komisyonlar veya bürokrasinin farklı kademeleri bu faaliyetlerin hedef grubunu oluşturabilir. Bu amaçla baskı grupları seçimlerde bir partinin desteklenmesi, yetkili otoritelere rapor ve etütlerin sunulması, heyet ve delegasyonların gönderilmesi gibi açık yollara başvurabileceği gibi partilere örtülü para yardımları, vekillere ve kamu görevlilerine çeşitli menfaatlerin sağlanması, tehdit gibi gizli yolları da tercih edebilir. Gizli yürütülen faaliyetlerin genellikle hükümet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.⁴⁴
- Dolaylı Etkileme: Bu yöntemde öncelikli hedef kamuoyudur. Özellikle demokratik rejimlerde kamuoyunun eğilimleri önemli bir yer tutmaktadır. Baskı grupları kamuoyunu etkileyerek dolaylı yoldan iktidarı etkileyebilmektedirler. Kamuoyunu etkileyebilmenin başlıca yolu basın ve yayını kullanmaktır. Sendikaların ve bazı meslek gruplarının gazete ve dergiler gibi kendi yayın organları vardır. Bazı yüksek tirajlı gazeteler büyük sermaye gruplarının etkisi altına girebilmektedir.⁴⁵ Bunların dışında baskı grupları protesto mitingleri, grev, boykot gibi eylemler yoluyla kamuoyunun ilgisini konu üzerine toplamayı tercih edebilirler.⁴⁶

1.2.2.Lobicilik

Günümüzde sıkça duyduğumuz bir terim olan lobiciliğin kullanımı 1800’lü yıllara kadar uzanmaktadır. 1870’lerde ABD Başkanı Ulysses S. Grant’in, Beyaz Saray’da geçirdiği iş gününün stresinden, Willard otelinin şık lobisinde puro ve

⁴²Kapani, a.g.e., s. 206.

⁴³Niray ve Deniz, a.g.e., s. 21.

⁴⁴A.g.e., s. 24.

⁴⁵Kapani, a.g.e., s. 207.

⁴⁶Niray ve Deniz, a.g.e., s. 24.

konyak ile uzaklaşma alışkanlığı öğrenilince, kişisel ya da başka nedenlerle onun desteğini almak isteyen birçok kişi zamanla bu otelin lobisinde toplanmaya başlamış, Grant da kendisine dertlerini anlatmak için etrafında dönenlere “lobiciler” adını takmıştır.⁴⁷ 1980’li yıllarda en parlak dönemini yaşayan lobcilik faaliyetleri özellikle kitle iletişim araçlarının etkisi ile birlikte halka dayalı yürütülen bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Halka dayalı lobiciliğin gelişmesi ile birlikte gittikçe önem kazanan lobcilik kavramı farklı araştırmacılar tarafından açıklanmaya çalışılmıştır.⁴⁸

Lobiler genel bir şekilde baskı gruplarının, yasaların çıkarlarına uygun hazırlanması veya çıkarılması konusunda çalışmalar yürüten türü olarak tanımlanabilir.⁴⁹ Müjde Ker Dinçer lobileri, baskı gruplarının, yalnızca çıkarlarına uygun yasaların hazırlanması, kabul edilmesi ya da değiştirilmesi konularında faaliyet gösteren türü olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda lobiler, baskı gruplarının siyasi mekanizmayı (özellikle yasama alanında) etkileyebilmek için oluşturdukları özel gruplardır.⁵⁰

Lobicilik çalışmalarında önemli isimlerden biri olan Lester Milbrath’a göre *“iletişim, algının oluşturulması ve değiştirilmesinde en etkili faktördür. Bu nedenle lobicilik faaliyetleri bir iletişim süreci olarak görülmelidir.”*⁵¹ John L. Zorack ise lobiciliği her vatandaşın ilgili temsilciler yoluyla, kanun yapıcıların kararları üzerinde etkili olmak amacıyla baskı kurma hakkı olarak tanımlamaktadır.⁵²

Bir başka görüşe göre lobicilik, lobiciler tarafından kamu yönetiminde yer alan kanun yapıcı ya da karar verici konumunda olan kişileri bilgilendirme ve kendi görüşleri çerçevesinde etkileme çabalarıdır. Lobiciliği tanımlayan bir başka isim ise Esat Çam’dır. Çam’a göre lobicilik, özgül siyasal kararların alınması veya istenilen hükümet görevlilerinin atanmasını sağlamak için gösterilen etkileme çabalarıdır.⁵³ Mümtaz’er Türköne, *Siyaset* adlı çalışmasında baskı gruplarının amaçlarına ulaşmak, hedefleri ve çıkarları doğrultusunda kararlar çıkartmak için karar

⁴⁷Tülay Yılmaz, “Türkiye’nin Kullanmadığı Stratejik Güç: Lobicilik”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1109/turkiyenin_kullanmadigi_stratejik_guc_lobicilik%E2%80%A6, (Erişim Tarihi: 19.06.2015).

⁴⁸Müjde Ker Dinçer, **Lobicilik**, Alfa Yayıncılık, İzmir, 1998, s. 59.

⁴⁹Markus Ürek ve Nejat Doğan, **Lobicilik ve Baskı Grupları: Devlet, Sivil Toplum ve Demokrasi**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 12.

⁵⁰Dinçer, a.g.e., s. 45.

⁵¹Lester Milbrath, “Lobbying as a Communications Process”, *Public Opinion Quarterly*, 24(1), p. 32; aktaran Kati Tusinski, “A Description of Lobbying as Advocacy Public Relations”, **International Public Relations Research Conference**, pp. 563-570 IPRRC, Miami, 2007, p. 563.

⁵²John L. Zorack, **The Lobbying Handbook**, Professional Lobbying and Consulting Center, Washington D.C., 1990, s. 24.

⁵³Çam, a.g.e., s. 472.

mercilerine yaptıkları her türlü faaliyeti lobcilik olarak tanımlamıştır.⁵⁴ Tayyar Arı ise tüm bu tanımlamalardan yola çıkarak lobcilikle ilgili şu tanımlı yapmıştır: *“Lobicilik, bir grup veya topluluk adına hareket ederek hükümet kararlarını etkilemek amacıyla planlanan ve bu amaçla vatandaşla karar vericiler arasında kurulmaya çalışılan bir tür iletişimdir”*.⁵⁵

Bu tanımlardan yola çıkarak lobciliğin iki çeşidinden söz etmek mümkündür: doğrudan ve dolaylı lobcilik. Doğrudan lobcilik, doğrudan doğruya örgütün temsilcisi ile karar alma sürecindeki yetkili kişi arasında bilgi alışverişi veya iletişim gerçekleşmesidir ve en etkili lobcilik türü olarak nitelendirilmektedir. Bu anlamda lobcilik yönetimin her kademesinde kendisini gösterebilmektedir.⁵⁶ Etkilenmesi hedeflenen karar alıcılar sadece siyasi iktidarı değil bürokratları, sendika üst kurullarını, holding sahiplerini ve yöneticileri de kapsamaktadır. Doğrudan lobcilik uygulanırken, karar alıcının önemsendiği şeyler dikkatlice araştırılıp strateji bu doğrultuda kurgulanmalıdır. Elbette karar alıcıya ulaşma sürecinde önemli bir basamak olan danışman ve yardımcılarının kökeni, düşünce yapısı ve yaşam tarzının bilinmesi de önemlidir.⁵⁷ Uygulanacak diğer lobcilik yöntemlerinin temelde doğrudan lobcilik yoluyla elde edilen bilgilere dayandığı unutulmamalıdır. Doğrudan lobcilik, genellikle üye sayısı ve maddi gücü az olan gruplarca tercih edilen bir yöntemdir.⁵⁸

Dolaylı lobcilik ise imaj oluşturma ve kamuoyunu yönlendirmeye yönelik lobcilik türü olarak tanımlanabilir. Bu anlamda lobi faaliyetleri grubun kendisi tarafından gerçekleştirilebileceği gibi halkla ilişkiler şirketleri tarafından da yürütülebilir.⁵⁹ Bu yöntemle amaçlanan seçmenlerin karar alma mekanizmalarına ulaşmasını sağlamaktır. Dolaylı lobcilik, kanun koyucuların kararsız olduğu durumlarda oldukça etkilidir ancak karar verilmişse bu yöntem kararı etkilemeye veya değiştirmeye değil sadece konuya dikkat çekmeye yaramaktadır.⁶⁰ Lobici eğer kamuoyunu etkilemek istiyorsa doğru ve tutarlı bir iletişim stratejisi geliştirmelidir. Verilecek mesaj özenle ve hedef kitleye göre hazırlanmalıdır. Mesajın kendisi kadar kaynağı da önemlidir. Zira alıcı eğer kaynağa güven duyuyorsa mesaja ilgi gösterecektir. Bu nedenle mesajın iletilmesi konusunda kaynak seçimi doğru

⁵⁴Mümtazer Türköne, a.g.e., s. 339.

⁵⁵Arı, a.g.e., s. 152.

⁵⁶A.g.e., s. 153.

⁵⁷Ürek ve Doğan, a.g.e., s. 23.

⁵⁸Dinçer, a.g.e., s. 114.

⁵⁹Arı, a.g.e., s.154.

⁶⁰Dinçer, a.g.e., s. 119.

yapılmalıdır. Mesaj doğru zamanda doğru kişilere iletilmelidir.⁶¹ Bu yöntem genellikle yeterli maddi gücü ve personeli olan gruplarca kullanılmaktadır.

Lobiler isteklerini gerçekleştirmek için çok çeşitli yöntemler kullanabilirler. Bazen bu yöntemler daha etkili sonuçlar alınabilmesi için bir arada kullanılabilir. Lobi çalışmalarında kullanılan çok çeşitli teknikler olmasına rağmen en etkili olan ve en çok kullanılan teknikler üzerinde durmak yararlı olacaktır. Bu tekniklerden bazıları şunlardır:

- **Yüz Yüze İletişim:** Bu teknikle hedeflenen, ilişki kurulan kanun yapıcıların harekete geçirilmesi ve karşılıklı güvenin yaratılmasıdır. Bu tekniğe başvurulmadan önce yasama işlemleriyle ilgili geniş çaplı bilgi derlenmeli, yasalara ilişkin benimsenen ya da reddedilen yönler öğrenilmelidir. Yüz yüze iletişim tekniğinin etkinliği lobisinin sosyal pozisyonuna ve karar alıcının lobici hakkındaki imajına göre farklılık gösterebilmektedir.⁶² Yüz yüze lobicilikte hedeflerden birisi de karşıt fikri savunanları ikna etmek ya da fikir sahibi olmayanları harekete geçirmektir. Ancak kanun yapıcılarla bu işbirliği kurulurken hiçbir şekilde maddi değeri olan hediyeler, performansı etkileyecek yardım ya da çıkarlar teklif edilmemelidir.⁶³
- **Yönetimin Çeşitli Kademelerindeki Görevlilere Yazmak (GrassRoots):** Devlet görevlilerine mektup yazmak etkili lobi tekniklerinden biridir. Kimi zaman organize olmayan kendiliğinden ortaya çıkan bir eylem olmakla beraber baskı grupları bu yöntemi çoğu zaman başlı başına bir lobi faaliyeti ya da destekleyici bir yöntem olarak kullanmaktadırlar.⁶⁴ Bu teknik dolaylı lobiciliğin etkin kullanılan bir tekniği olarak henüz kararını vermemiş karar alıcılar üzerinde oldukça etkili olabilmektedir. Karar alıcılar için seçmenlerin oyları önemli olduğundan kamuoyunun fikirleri ile çatışacak kararlardan olabildiğince kaçınırlar. Teknolojide yaşanan gelişmeler de göz önünde bulundurulduğunda bu tekniğin günümüzde sıkça kullanıldığını söylemek mümkündür.⁶⁵
- **Sosyal Lobicilik:** Etkili lobicilik tekniklerinden biri de lobicilerin ülkelerinin ya da yabancı ülkelerin başkentlerinde sosyal hayata katılmalarıdır. Bunu genellikle düzenledikleri partiler ve geziler yoluyla yaparlar. Böylece gruplarına

⁶¹Ürek ve Doğan, a.g.e., s. 24.

⁶²Arı, a.g.e., s. 186.

⁶³Diğer, a.g.e., s. 129.

⁶⁴Arı, a.g.e., s. 188.

⁶⁵Diğer, a.g.e., s. 131.

olan ilgi ve sempatiyi, savundukları değerlerle ilgili olumlu düşünceleri arttırırlar.⁶⁶

- **Kampanya Desteği Sağlamak:** Bu teknik lobi faaliyetlerinde bir yumuşatma tekniği olarak kullanılmaktadır. Lobcilerin kampanya süresince yaptıkları yardım, bir problemin ortaya çıkması durumunda yardım olarak onlara geri dönmektedir. Ayrıca bu yolla karar alıcı, gösterdiği destekten ötürü lobiciye sempati duymaya başlayabilmektedir. Kampanyaya iki şekilde destek vermek mümkündür. Bunlardan ilki kampanyada görev almak, oy sağlamak gibi aktiviteleri içerir. İkincisi ise kampanyaya maddi destek vermektir. Bu yöntem her ne kadar yasal yöntemler kullanılarak yapılırsa yapılsın kamuoyu tarafından çoğunlukla rüşvet olarak algılanmakta ve lobcilere olumsuz bir anlamın yüklenmesine neden olmaktadır⁶⁷. Bunlar dışında desteklenen aday için kamuoyu araştırmaları gerçekleştirilebilir, rakipler hakkında bilgi toplanabilir.⁶⁸

- **Lobi Şirketleri:** Lobi şirketlerinin kiralanması da etkili bir teknik olarak görülmektedir. Bu şirketler emekli meclis üyeleri, avukatlar, halkla ilişkiler uzmanları gibi kimseleri bünyelerinde çalıştırırlar ve genellikle yüksek ücretlerle çalışırlar. Bu nedenle müşterileri çoğunlukla büyük şirketler, güçlü baskı grupları ve yabancı hükümetlerdir.

- **Doğrudan Eylemler:** Bazen lobciler, halka dayalı lobcilik yöntemini kullanırken temsil ettikleri grubun üyelerini eyleme dönük bir şekilde organize etme yolunu tercih edebilirler. İktidardakileri alacakları kararlar konusunda uyarmak, konunun ilgilendirdiği insanların hacmini göstermek, bu kişilerin durumunu ortaya koymak ve bu sayede istenilen doğrultuda bir karar çıkarmak için baskı uygulamak lobcilerin bu yolu seçmesinin nedenleri arasında sayılabilir. Doğrudan eylemlerin “*uygar itaatsizlik*” denen şiddet içermeyen eylemler olması başarıya ulaşması için önemli bir faktördür.⁶⁹

- **Halkla İlişkiler Kampanyaları:** Bir lobi faaliyeti olarak halkla ilişkiler kampanyaları daha fazla destek sağlanması, bir politikanın kabul edilmesi, kamu görevlerinin harekete geçirilmesi için kullanılabilir. Bunun dışında grup üyelerinin fikirlerini etkilemek için de halkla ilişkiler kampanyaları kullanılabilir. Lobciler halkla ilişkiler kampanyalarını çok yönlü bir şekilde yürütürler.

⁶⁶A.g.e., s. 135.

⁶⁷Arı, a.g.e., s. 194.

⁶⁸Dinçer, a.g.e., s. 138.

⁶⁹A.g.e., s.148.

Öncelikle grup üyelerine yönelik bir kampanya başlatılır. Üyeler bilgilendirilir ve onların desteği sağlanır. Daha sonra kamuoyunu yönlendirmeye yönelik çalışmalar başlatılır. Kamuoyunun desteği sağlandıktan sonra yasama organlarına baskı uygulanmaya başlanır.⁷⁰

- Medya ile İlişkiler: Medya ile ilişkilerin olumlu olması günümüz lobicileri için hem gruba ya da lobiye olan ilginin artması hem de faaliyetlerini etkili bir biçimde yürütmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca fikirlerini daha geniş kitlelere duyurmak ve kamuoyunun desteğini sağlamak için de medya ile ilişkilere önem verilmektedir. Bugün birçok lobi basınla ilişkilerini düzenleyen şubelere sahiptir.⁷¹

Bunların dışında tehdit ve rüşvet gibi kullanılması tehlikeli ve tasvip edilmeyen birtakım tekniklerden de bahsetmek mümkündür. Bu teknikler etik olmadıkları gibi lobiler açısından oldukça riskli tekniklerdir. Tehdit etme, istenilenin tersi bir etki yaratabilir. Rüşvet ise ortaya çıktığı takdirde alan kadar verene de zarar verecek bir yoldur. Bu tekniklerin kullanılması lobiler hakkında oluşan olumsuz imajı destekleyeceği gibi toplumda sosyal yozlaşmaya neden olacaktır. Bu nedenle bu tekniklerin kullanımından kaçınılmalıdır.⁷²

1.3. AB'DE KARAR ALMA SÜREÇLERİ VE LOBİCİLİK

Lobiler, Avrupa Birliği'nin kuruluşundan bu yana aktif olmalarına rağmen büyüklükleri, ilgilendikleri alanlar ve tipleri son 20 yılda önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Ortak pazarın kurulması, ekonomik ve parasal birliğin sağlanması ve yetkilerin giderek artan bir biçimde AB'ye devredilmesi bu durumun en önemli nedenleri arasında sayılmaktadır. Bugün önemli kararların çoğunluğunun ulusal düzeyde değil AB düzeyinde alınıyor olması AB kurumlarını lobicilerin hedefi haline getirmektedir.⁷³

Avrupa Birliği kurumlarının çok katmanlı yapısı lobicilere pek çok imkân sağlamaktadır. Bunun yanında AB kurumları da yaptıkları düzenlemeler ile AB lobiciliğini şekillendirmeye çalışmaktadır.⁷⁴ Avrupa'da çıkar temsilinin ilk aşamaları daha çok ulusal temsil ve ticari dernekler, işçi grupları ya da sendika yoluyla gerçekleştirilen kolektif eylemler şeklinde gerçekleşmiştir. 90'ların başından itibaren

⁷⁰A.g.e., s.160.

⁷¹A.g.e., s.161.

⁷²A.g.e., s.165.

⁷³Heike Klüver, "Europeanization of Lobbying Activities: When National Interest Groups Spill Over to The European Level", *European Integration*, 2010-March, 175-191, p.176.

⁷⁴Justin Greenwood, "Regulating Lobbying in the European Union", Parliamentary Affairs, 1998.

sivil toplum kuruluşlarının ve sosyal çıkarların oyuna dâhil olması ve firmalar tarafından gerçekleştirilen doğrudan lobicilik çalışmaları ile dönüşüm başlamıştır.⁷⁵ Daniel Guéguen, Avrupa lobiciliğinin gelişimini üç döneme ayırmıştır:

- **Diplomatik Lobicilik (1970-1980'ler) :** Bu dönem AB'de kararların oybirliği ile alındığı ve birçok dosyanın tıkanıdığı dönemdir. Bu yıllarda diplomatlar etkili lobiciler olarak görülmüştür. Lobiler genelde ulusal düzeyde baskı kurarak hükümetler eliyle Avrupa Birliğini etkilemeye çalışmışlardır.
- **Stratejik Lobicilik (1990'lar) :** Bu yıllar nitelikli oy çokluğu yöntemi ile alınan kararların arttığı yıllardır. Ayrıca ortak pazarın oluşturulması ile Brüksel'e atfedilen önem artmıştır. 90'lar lobicilikte teknik bilginin değer kazandığı, yetkilerin ve gücün AB kurumları arasında dağıldığı dönem olmuştur. Bu dönemde lobicilik ulusal olmaktan çıkmış, AB'nin artan gücüne paralel olarak Avrupalılaşmaya başlamıştır.
- **Çapraz (Enine) Lobicilik (2006 sonrası):** Çapraz lobicilik, alt ve üst seviyeler arasında üreticiden tüketiciye ilişki inşa edebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. AB'nin genişlemesi göz önünde bulundurulduğunda organize olmuş lobiler kaçınılmaz bir adım olarak görülmektedir. Zira, ortak çıkarları etrafında birleşen farklı lobi grupları AB kurumları üzerinde daha etkili olmaktadır.⁷⁶

Günümüzde AB'de lobi faaliyetleriyle ilgilenen yaklaşık 4000 ticari dernek, 555 düşünce kuruluşu, 939 hukuk ve danışmanlık firması, 2000 sivil toplum kuruluşu, 370 yerel ve bölgesel otorite ofisi ve 40 dini kuruluş bulunduğu düşünülmektedir.⁷⁷ Komisyon ise yayınladığı raporda yaklaşık 10.000 kişiyi çalıştıran 3000 lobinin Brüksel'de aktif faaliyet gösterdiğini ifade etmektedir.⁷⁸ Kalabalık ve rekabetin fazla olduğu böyle bir ortamda lobilerin göz önünde bulundurulması gereken birtakım unsurlar vardır. Öncelikle Brüksel'de lobicilik yapmak ulusal düzeyden daha farklıdır. Ulusal düzeyde lobicilik politik temele dayanırken AB düzeyinde daha tekniktir. Avrupa lobiciliği tüm milli ve politik ayrımları aşar, partizan değildir. Brüksel'de yüksek seviyeli görevlileri tanımaktansa raportörleri tanımak daha avantajlıdır.⁷⁹

⁷⁵David Coen and Jeremy Richardson, "Learning to Lobby the European Union: 20 Years of Change", David Coen and Jeremy Richardson, **Lobbying The European Union: Institutions Actors and Issues**, Oxford University Press, New York, 2009, 3-19, p. 6.

⁷⁶Daniel Guéguen, **European Lobbying**, Europolitics, Brussels, 2007, pp. 13-17.

⁷⁷Transparency Register, <http://ec.europa.eu/transparencyregister/public/homePage.do>, (Erişim Tarihi: 30.06.2015).

⁷⁸Directorate-General for Research, **Lobbying in The European Union: Current Rules and Practice**, European Parliament, Luxembourg, 2003, p. 3.

⁷⁹Guéguen, a.g.e., p. 96.

Yani lobi stratejisi oluşturulurken aşağıdan yukarıya müdahale yöntemi tercih edilmelidir. Bu yöntemin en büyük faydası erken müdahale şansı vermesidir. Yukarıdan aşağıya doğru müdahale her zaman mümkün olmakla birlikte daha zordur. Erken müdahale etmek AB lobiciliği açısından hayati önem taşımaktadır. Çünkü bir tasarı en alt basamaktan üste doğru ilerlerken değiştirilmesi de zorlaşmaktadır. Lobiler erken müdahale edebilmek için iyi bir strateji benimsemek durumundadır. Literatürde lobilerin uyguladığı dört stratejiden bahsedilmektedir:

- **Negatif Stratejiler:** Bu stratejiler çözüm önerisi olmaksızın karşı çıkma ve reddetme üzerine kurulu stratejilerdir. Ancak sürekli hale geldiklerinde başarısız olmaya mahkumdurlar. Ayrıca uzun dönemde güvenilirliği de olumsuz etkilemektedirler.
- **Savunmacı Stratejiler:** Kazanılmış ve avantajlı olan bir durumun değişmesini engellemeye yönelik stratejiler savunmacı stratejilerdir.
- **Reaktif Stratejiler:** Bugün birçok lobi tarafından sıklıkla uygulanan türdür. Temelde bekleme üzerine kurulmuş stratejilerdir. Ancak çoğu zaman başarısız olmaktadır.
- **Proaktif Stratejiler:** Bu tip stratejilerde ileriye yönelik, önleyici çalışma yapmak önemlidir. Çözüm ve sonuç odaklı stratejilerdir. Çapraz lobiciliğin sıkça uygulandığı bir strateji türüdür. Şeffaflık, güvenilirlik ve işbirliği kurma yeteneği önemli elemanlarıdır.⁸⁰

AB kurumlarının herbiri lobicilik faaliyetlerine karşı farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Bu nedenle lobiler her kurumun dinamiklerini iyi analiz etmek ve kurumlara göre stratejiler oluşturmak durumundadır.

1.3.1. Avrupa Komisyonu

Son 15 yılda Avrupa Komisyonu'nun önemi giderek artmıştır. *Avrupa Komisyonu, yasama sürecini başlatan, ayrıca Birliğin yürütme organı olarak AB müktesebatını, bütçeyi ve programları uygulamaktan ve idari denetimden sorumlu kurumdur.*⁸¹ Yasa teklifi sunmak, AB hukukunun uygulanmasını sağlamak, çalışma programları hazırlayarak öncelik ve hedefleri belirlemek, AB politikalarını ve bütçeyi idare etmek, dışarda (örneğin AB'nin 3. Ülkelerle yaptığı ticaret anlaşmaları) AB'yi

⁸⁰ A.g.e., p. 119.

⁸¹ Avrupa Birliği Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Avrupa Komisyonu", <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=45629&l=1>, (Erişim Tarihi: 25.06.2015).

temsil etmek başlıca görevleri arasında sayılabilir.⁸² 1 Başkan, 7 başkan yardımcısı ve 20 Komiser'den oluşan Komisyon'da her üyenin küçük bir ekibi bulunmaktadır. Komisyon bünyesinde bulunan Genel Müdürlükler çalışmalarının siyasi ve yönetim sorumluluğunu üstlenen Komisere karşı sorumlu bir Genel Müdür tarafından yönetilir. Genel Müdürlükler altında müdürlükler (direktörlük), bölüm ya da birimler bulunmaktadır.⁸³ Yasa tasarıları bu genel müdürlükler tarafından hazırlanır. Komisyon'un çalışan sayısının yaklaşık 23.000 kişi civarında olduğu düşünülmektedir.⁸⁴ Bu rakam diğer bürokrasilerle karşılaştırıldığında bir hayli küçük kalmaktadır. Hollanda hükümeti bu rakamı 5'e, ABD ise 40'a katlamaktadır.⁸⁵ Özellikle yasama sürecinde üstlendiği görev nedeniyle lobcilik faaliyetlerinin sıkça hedefi olmaktadır. Avrupa Komisyonu, literatürde AB kurumları içinde en kolay ulaşılan bu nedenle lobcilik faaliyetlerinin kolay yürütüldüğü kurum olarak değerlendirilmektedir. Çünkü yasa tasarıları hazırlanırken teknik bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Ancak Komisyon'un kısıtlı kaynakları göz önünde bulundurulduğunda bu anlamda çoğunlukla dışarıya bağımlı kaldığı söylenebilir.⁸⁶ Lobiler hazırladıkları raporlar, yaptıkları kamuoyu araştırmaları ile bu bilgiyi Komisyon'a sağlamaktadır. Komisyon'un lobilerle olan ilişkisinin karşılıklı bağımlılığa dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Komisyon ihtiyaç duyduğu teknik desteği alırken lobiler de yasama sürecinin ilk aşamalarında etkili olma şansı yakalamaktadır. Zaten Komisyon'un 1992'de yayınladığı "*Komisyon ve Özel Çıkar Grupları Arasında Açık ve Yapılandırılmış Diyalog*" adlı belgenin açılış paragrafı bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

*"Komisyon her zaman dışarıdan gelen bilgiye açık bir kurum olmuştur. Komisyon, bu sürecin politikalarını geliştirmesinde esas olduğuna inanmaktadır. Bu diyalog hem Komisyon hem de ilgili üçüncü partiler için değerini ortaya koymuştur. Komisyon yetkilileri bu türden bir bilgi akışına duyulan ihtiyacın farkındadır ve bunu hoşnutlukla karşılamaktadır."*⁸⁷

Doğru pozisyonadaki insanlarla iletişimde olmak başarılı bir lobi faaliyeti yürütebilmek için önemlidir. Komisyon söz konusu olduğunda doğru kişiler komiserlerden ziyade daha alt seviyedeki komisyon görevlileridir. Özellikle Genel Müdürlüklerde görevli orta dereceli personel yasa tasarılarını hazırlama görevleri

⁸²Avrupa Komisyonu Resmi Sitesi, "About the European Commission", http://ec.europa.eu/about/index_en.htm, (Erişim Tarihi: 25.06.2015).

⁸³Avrupa Birliği Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Avrupa Komisyonu", <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=45629&l=1>, (Erişim Tarihi: 25.06.2015).

⁸⁴Avrupa Komisyonu Resmi Sitesi, "About the European Commission", http://ec.europa.eu/about/index_en.htm, (Erişim Tarihi: 25.06.2015).

⁸⁵Rinus Van Schendelen, *More Machiavelli in Brussels*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010, p. 69.

⁸⁶Pietr Bouwen, "The European Commission", Coen (ed), a.g.e., 19-39, p. 20.

⁸⁷An Open and Structured Dialogue Between the Commission and Special Interest Groups, 1992, 93/C 63/02.

nedeniyle kilit kişilerdir. Dosya Sorumlularına (chef de dossier) erişimin daha kolay olmasının yanı sıra bir yasaya henüz tasarı halinde iken etki etme fırsatı doğmaktadır.⁸⁸

Komisyon’da lobicilik yapmanın bir diğer yolu komitelerdir. Üye ülkelerin, Komisyon’un kendisine verilen yürütme yetkilerini nasıl kullandığını kontrol edebildikleri bu sisteme “*komitoloji*” adı verilmektedir.⁸⁹ Komisyon, yürütme yetkilerini kullanmadan önce her ülkenin temsil edildiği ve Komisyon görevlilerinin başkanlık ettiği bu komitelere danışmaktadır. İlgili alanlarda toplanan bu komiteler Komisyon’un önerilerini dinler ve nitelikli oy çokluğu yöntemiyle bir karara varırlar.⁹⁰ Bunu yaparken hangi usul çerçevesinde kurulduklarsa, o usule göre yasal süreç müdahale ederler. Komitoloji grupları usul bakımından kuruluşlarına göre üç başlık altında toplanabilirler:

- Danışma Komiteleri: Bu komiteler basit çoğunlukla benimsedikleri görüşleri Komisyon’a sunarlar ancak görüşleri bağlayıcı değildir. Görüşün olumsuz olması veya komitenin görüş vermemesi durumunda Komisyon istediği şekilde hareket edebilir. Komitenin olumlu görüş verdiği durumlarda görüş azami ölçüde dikkate alınır. Göreli olarak daha az önemi olan politika alanları için kullanılmaktadır.
- İdari Komiteler: İdari Komiteler nitelikli çoğunlukla karar verirler. Eğer Komisyon ile farklı bir görüş belirtmişse düzenleme Konsey’e gönderilir. Konsey farklı görüş almadıysa Komisyon taslak düzenlemeyi kabul eder. Bu komiteler, daha çok ortak tarım politikasıyla ilgili konularda kullanılmaktadır.
- Düzenleyici Komiteler: Nitelikli oy çokluğuyla karar alan bu komitelerin görüşleri önemlidir. Çünkü Komisyon’un uygulamaya yönelik bir düzenlemeyi kabul edebilmesi için bu komitenin onayını alması zorunludur. Bu komiteler daha çok kişilerin, hayvanların ve bitkilerin sağlığının ve güvenliğinin korunmasına ve temel yasal araçların esas olmayan hükümlerinin değiştirilmesine ilişkin konularda çalışmaktadır.⁹¹

⁸⁸Schendelen, a.g.e., p. 78.

⁸⁹European Commission Resmi İnternet Sitesi, “European Commission Comitology Register”, <http://ec.europa.eu/transparency/regcomitology/index.cfm?do=implementing.home>, (Erişim Tarihi: 01.10.2012).

⁹⁰Guéguen, a.g.e., s. 113.

⁹¹İktisadi Kalkınma Vakfı İnternet Sitesi, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/f7e29638.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.10.2012).

Görüldüğü gibi komiteler Komisyon'un karar alma mekanizmaları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Politika yapma süreçlerinin erken dönemlerinde bir etkiye sahip olan bu komitelerle kurulacak iyi ilişkiler AB karar alma süreçlerine etki edebilmenin yolunu açmaktadır.

1.3.2. Avrupa Parlamentosu

Yakın zamana kadar lobi faaliyetlerinin hedefinde olmayan AP'nin bu durumu, Maastricht, Amsterdam ve Lizbon Anlaşmaları'nın yürürlüğe girmesi ile değişmiştir. 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması ile Parlamento ve Konseyin müşterek karar verdikleri işçilerin serbest dolaşımı ve iç pazar gibi konularda da ortak karar prosedürünün uygulanmasına karar verilmiştir⁹². Amsterdam Anlaşması ise ortak karar prosedürü ile karar alınan konuların kapsamını genişletmiştir. Bugün ortak tarım politikası, ortak dış politika ve güvenlik politikası, adalet ve içişleri konuları dışında hemen hemen bütün kararlar bu şekilde alınmaktadır. Lizbon Anlaşması ile Parlamento'nun yasama yetkisi alanına 40'tan fazla konu eklenmiş ve Parlamento yasama konusunda Konsey ile eşit duruma getirilmiştir. Gene aynı anlaşmanın bir sonucu olarak Komisyon Başkanı artık AP tarafından seçilmektedir. Bu uygulamalarla birlikte Parlamento lobilerin hedefine girmeye başlamıştır.⁹³

AP, Başkanlık Divanı, Genişletilmiş Divan, Siyasal Gruplar, Komiteler ve Genel Sekreterlik gibi yapılardan oluşmaktadır. AP kararları, kullanılan oyların salt çoğunluğu ile alınmaktadır.⁹⁴ Komiteler AP yapısı içinde öne çıkmaktadır zira yasama ile ilgili Parlamento'yu ilgilendiren çalışmalar komiteler tarafından yürütülmektedir. Komiteler, Komisyon'dan gelen yasa tasarılarının incelendiği, değişiklik ve düzeltmelerin önerildiği kademedir. Bunun dışında re'sen hazırladığı raporlarla Komisyon'u belli konularda yasa tasarısı hazırlamaya davet edebilir.⁹⁵ Bu nedenle komiteler ve özellikle raportörler lobicilerin hedef kitlesini oluşturmaktadır. Raportör yasa taslağını inceleyip, yapılması gereken değişiklikleri içeren bir rapor hazırlar. Bu rapor AP üyelerinin konu hakkındaki fikirlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Öyle ki bazen lobiciler bazı üyelerin belli konularda raportör olması veya olmaması için çaba harcamaktadır.⁹⁶ Detaylı araştırmalara dayalı, iyi hazırlanmış bir rapor yeni seçilmiş bir üye için iyi bir izlenim bırakmanın ve

⁹²European Parliament Resmi İnternet Sitesi, <http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/20150201PVL00004/Legislative-powers>, (Erişim Tarihi: 25.06.2015).

⁹³Bryan Cassidy, *European Lobbying Guide: A guide on Whom and How to Lobby*, Thorogood, London, 1999, p. 33.

⁹⁴Kamuran Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, Dora Yayınları, Bursa, 2013, s. 268.

⁹⁵Cassidy, a.g.e., p. 34.

⁹⁶Directorate-General for Research, a.g.e., p. 34.

yükselmenin anahtarlarından biridir. Sonuçta seçimle iş başına gelen parlamento üyeleri hem tekrar seçilmeyi garanti altına almak hem de uzmanlık gerektiren konularda bilgiye duydukları ihtiyaç nedeniyle lobileri kullanmaktadırlar.⁹⁷

Parlamento oturumlarında okuma ve oylamalar politik gruplar tarafından kontrol edilir. Parlamento üyeleri milliyetlerine göre değil bu politik gruplara göre otururlar. Bugün parlamentoda sekiz politik grup bulunmaktadır.⁹⁸ Raportörlerin atanmasını, belli tasarıların benimsenmesini veya reddedilmesini sağlayabilmek için politik gruplar ile iyi ilişkiler kurmak ve bazen birlikte hareket etmelerini sağlamak başarılı bir lobicilik faaliyeti için gerekli görülmektedir. Bunun dışında politik liderlerin yüksek seviyede müdahaleleri her zaman mümkündür ve bazen oldukça etkili olabilir.

1.3.3. Avrupa Birliği Konseyi

AB Konseyi, Birliğin karar alma organı olması nedeniyle önemli ve güçlü bir aktördür. Konsey üye devletlerin bakanlarının oluşturduğu hükümetler arası bir kurumdur. Fiona Hayes-Renshaw Konsey'i, ulusal çıkarlarla Avrupa'nın çıkarlarının karşılaştığı yer olarak tanımlamaktadır. Yani Konsey sadece bir karar alma organı değil aynı zamanda AB'nin temel anlaşma zeminidir. AB kurumları arasındaki önemine karşın Avrupa Birliği Konseyi literatürde en zor ulaşılan ve bu nedenle lobicilik faaliyetlerine en kapalı kurum olarak tanımlanmaktadır. Konsey'de lobicilik yapmanın bu denli zor olmasının en önemli nedenlerinden biri çok katmanlı yapısıdır.⁹⁹ 28 üye ülkeden Konsey'in 10 farklı yapılanması altında buluşan AB üyesi ülke bakanları Avrupa Birliği Konseyi'ni oluşturmaktadır. Bu bakanların 'karar verme' görevlerinin gerektirdiği detaylı tartışma ve anlaşma süreçleri için yeterli zaman ve uzmanlıkları yoktur. Bu nedenle hazırlık çalışmaları, çalışma grupları tarafından yapılmaktadır. Yani, Konsey kararlarının büyük bir çoğunluğu başkentlerinden aldıkları direktifler doğrultusunda hareket eden memurlar tarafından kararlaştırılmaktadır.¹⁰⁰ Bunun dışında doğrudan Avrupa Birliği Konseyi yapısında olmamakla birlikte başbakan veya devlet başkanlarının oluşturduğu Avrupa Konseyi bulunmaktadır. Birçok lobi için bu çok katmanlı ve kalabalık yapıyı takip etmek oldukça masraflıdır.

⁹⁷Ahmet Arabacı, "Avrupa Birliği'nde Çıkar Temsilinin Gelişimi", *Uluslararası İlişkiler*, 2008, 73-103, s. 89.

⁹⁸Reçber, a.g.e., s. 261.

⁹⁹Arabacı, a.g.e., s. 88.

¹⁰⁰Fiona Hayes-Renshaw, "Least Accessible But Not Inaccessible: Lobbying The Council And The European Council", David Coen a.g.e., p. 72.

Konseyin sürekli eleman sayısının azlığı lobicileri zorlayan bir başka nedendir. Parlamento ve Komisyon'un aksine Konsey personeli devamlı bir rotasyon halindedir. Herhangi bir yapılanmada görevli çalışanlar, ulusal seçimler veya kabine değişimleri gibi nedenlerle periyodik olarak değişebilir. Konsey üyeleri çoğunlukla Brüksel'de değil kendi başkentlerindedir. Brüksel'de geçirdikleri vakitse kısa ve doludur.¹⁰¹ Etkili lobiciliğin ortak güvene dayalı bir ilişki geliştirmeye dayalı olduğu düşünülürse sayılan şartlar böyle bir ilişkinin geliştirilmesini neredeyse imkânsız kılmaktadır.

Sayılan tüm zorluklara rağmen Konsey'de lobi faaliyeti yürütmek zor olsa da imkânsız değildir. Lobiciler öncelikle ulusal kanallar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Konsey'deki tartışmaların çoğunlukla ulusal çıkarlar temelinde gerçekleştiği düşünülürse bu oldukça mantıklı bir girişimdir.¹⁰² Kararların oybirliği ile alındığı konularda lobi gruplarının tek bir hükümeti etkilemeleri, engellemek istedikleri bir kararın alınmaması için yeterli olmaktadır. Ancak nitelikli çoğunlukla karar verilen durumlarda lobi grupları başarılı olmak için kendi hükümetlerinin dışındaki üyeleri de etkilemek zorundadır. Ancak her baskı grubu bu lobi faaliyetini gerçekleştirecek kaynaklara sahip değildir.

Yeterli kaynağa sahip olmayan gruplar genellikle kendi ülkelerinin temsilcilerini etkileme yolunu tercih etmektedir. Konsey üyeleri, ulusal çıkarlarını temsil etmek üzere Konsey'e gönderilmiş temsilcilerdir. Bazı durumlarda kendi çalışma arkadaşlarına lobi yapmaları konusunda ikna edilebilmektedirler. Böylelikle ulusal çıkar grupları için politika savunucuları olmaktadır. Bu tip lobicilik çalışmaları genellikle *quid pro quo* (*karşılıklı fayda sağlayan*) bir doğa taşımaktadır.¹⁰³

AB Dönem Başkanlığı AB Konseyi'nde lobi faaliyetlerinin gerçekleştirilebileceği bir başka basamaktır. Her üye devlet dönüşümlü olarak, altı aylık bir süre için konseye başkanlık etmektedir. Başkanlık görevini sürdüren devletin gündem belirleyici bir gücü bulunmaktadır. İki yıl öncesinden başlayan başkanlık hazırlıkları sırasında hemen her devlet bir veya birden fazla öncelikli konu belirlemektedir. Bu süreçte yapılacak çalışmalar Konsey'in gelecekteki gündemini belirlemekte oldukça faydalı olmaktadır.¹⁰⁴

Literatürde en etkili yöntem çalışma gruplarına lobi yapmak olarak kabul edilmektedir. En başta da üstünde durulduğu üzere çalışma grupları çoğunlukla

¹⁰¹ Directorate-General for Research, a.g.e., p. 42.

¹⁰² A.g.e.

¹⁰³ Hayes-Renshaw, a.g.e., p. 81.

¹⁰⁴ A.g.e., p.83.

kararların alındığı basamaktır. Basamaklar ilerledikçe kararlar politikleşmekte ve değiştirilmesi daha zor hale gelmektedir. Bu nedenle erken aşamalarda gerçekleştirilen lobi faaliyetleri daha başarılı olmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰⁵A.g.e., p.87.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA'DA TÜRK VE ERMENİ DİASPORASI

Tezin ikinci bölümünde Avrupa'daki Türk ve Ermeni diasporaları açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda her iki diasporanın ulaşılabilen en güncel verilerle Avrupa'daki varlıkları, oluşum süreçleri, ekonomik, siyasi ve sosyolojik durumları analiz edilecektir.

2.1. AVRUPA'DA TÜRK DİASPORASI

Oluşum süreçleri diasporaların karakteristik özelliklerini belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Diasporayı oluşturan bireylerin paylaştıkları ortak kültürel ve dini değerler, paylaştıkları sıkıntılar ve ulaştıkları başarılar diasporanın karakterini etkilemekte ve bireyler arasında ihtiyaç duyulan bağı kurmaktadır. Bu nedenle diasporanın oluşum sürecinin incelenmesi önem taşımaktadır.

2.1.1. Türk Diasporasının Oluşumu

Avrupa'da Türk diasporasının oluşumu 1950'lerde başlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından hızlı bir yenilenme sürecine giren Avrupa bunun için ihtiyaç duyduğu işgücünü diğer ülkelerden sağlama yoluna gitmiştir. 1950'lerde bireysel girişimlerle başlayan emek göçünün sonucunda bugün Avrupa'da yaşayan Türk nüfusu neredeyse 4 milyona ulaşmıştır.¹⁰⁶ Nermin Abadan-Unat, Türkiye'den Avrupa'ya emek göçünü 5 dönemde incelemektedir:

- 1950'li Yıllar: Bu yıllar bireysel girişimler dönemidir. Bu dönemde yurtdışına giden Türkler daha çok mesleki birikimlerini arttırma amacı gütmüşlerdir. Diğer bir deyişle 1950'lerde Avrupa'ya giden Türkler genellikle staj yapmak üzere gönderilmiş sanat enstitüsü mezunlarıdır.
- 1960'lı Yıllar: 1961'de Almanya, 1964'te Avusturya Hollanda ve Belçika, 1965'te Fransa ve 1967'de İsveç ile imzalanan ikili anlaşmalar ile emek göçünün çapı büyümüştür. 1960'ta yurt dışında (ayrı) çalışan işçi sayısında % 300'lük bir artış görülmüş, rakam 2700'den 6700'e yükselmiştir. Bu anlaşmaların en önemli amaçlarından biri Türkiye'nin endüstrileşmek için gereksinim duyduğu eğitimli elemanları sağlamaktır. Hem giden işçilerin eğitimli elemanlar olarak geri dönmeleri fikri hem de anlaşmalarda bulunan dönüşümlülük ilkesi '*konuk işçi*' kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

¹⁰⁶Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları", http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 01.08.2015).

Ne var ki geri dönüş birçok göçmen için gerçekleşmeyen bir hayal olarak kalmıştır.

- 1970'li Yıllar: 1973'te çıkan petrol krizi göç politikaları üzerinde kuvvetli bir etki yaratmıştır. Kriz sonucunda yaşanan ekonomik sorunlar ve giderek artan işsizlik Avrupa'da göç ve göçmen işçiler hakkında bir ayrışmaya neden olmuştur. Bu tarihten sonra pek çok Avrupa ülkesi işçi alımını durdurmuş, işçilerin ülkelerine geri dönmeleri özendirilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen aile birleşmesi yolu ile göç devam etmiştir. Yaşanan ekonomik sıkıntılar, göçmenlerin hem sosyal hem de ekonomik düzeyde yük olarak görülmesine neden olmuştur. Ancak bu ekonomik bunalım aynı zamanda Avrupa için bir uyanma çağrısı olmuştur. Avrupa göçmenlerin geçici değil kalıcı olduğunu idrak etmeye başlamış ve sosyal hakların tanınması için çalışmalar başlatmıştır. Bu sayede işçilere sağlık bakımı, işsizlik ve emeklilik gibi birtakım haklar tanınmıştır. Bu dönem ayrıca göçmenler hakkındaki fikirlerin marjinalleşmeye başladığı bir dönem olmuştur. Avrupa'da yaşayan Türk göçmen nüfusunun artışı beraberinde bütünleşme sorunlarını da getirmiştir.¹⁰⁷

- 1980'li Yıllar: Bu yıllarda göç edenler daha çok siyasi mültecilerdir. Özellikle 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale sonucu oluşan siyasal baskı nedeniyle iltica isteklerinde artışa neden olmuştur. Örneğin 1976'da 809 kişi Almanya'ya iltica talebinde bulunurken 1980'de bu sayı yaklaşık olarak 58.000 kişiyi bulmuştur.¹⁰⁸ Bu dönemin Türk göçmenler için bir diğer önemi hızla artan dernekleşme faaliyetleridir. Bu yıllarda Federal Almanya'da 112, İsviçre, Avusturya, Belçika ve Danimarka'da 44 dernek faaliyete geçmiştir. Ancak bu dönemde kurulan pek çok Türk işçi derneği zamanla ideolojik bir kutuplaşmaya sürüklenmiştir. 2. neslin yetişmesi ile başlayan eğitim sorunları bu dönemde göçmen nüfusu şekillendiren olaylardan biridir. Bu yıllarda Türk göçmen nüfusunun yarıya yakını 18 yaşından küçükler oluşturmaktadır. Ancak bu çocukların eğitim sistemine uyum sağlayamamaları veya çoğu zaman okula gönderilmemeleri Türk göçmenlerin gettolaşma sürecini hızlandırmıştır.

- 1990'lı Yıllar: Bu dönem Türkiye'den Avrupa'ya göçün neredeyse durduğu dönem olarak nitelenebilir. Ancak ikinci ve hatta üçüncü neslin yetişmesiyle

¹⁰⁷ Fatma Fidan ve Ahmet Fidicioğlu, "Türkiye'den Almanya'ya Göç Sürecinde Geride Kalan Kadınlar: Alamanyalı Beylerin Fedakâr Eşleri", *Yardım ve Dayanışma*, Cilt:1, Sayı:1, Ocak-Haziran 2010, 29-39, s.31.

¹⁰⁸ Ayhan Kaya ve Bahar Şahin, *Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 8.

Avrupa'daki Türk nüfusunun artmaya devam ettiği gözlemlenmektedir. Nüfustaki bu artış entegrasyon tartışmalarını ve göçmenlerin hukuksal statüleriyle ilgili sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle vatandaşlık edinimiyle ilgili sorunlar ve artan siyasal hak talepleri bu dönemde görülmektedir. Ayrıca etnik işletmeler, etnik ve dinsel dernekler yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁰⁹

Avrupa'daki Türk diasporası göçün niteliği bakımından 'işçi (proleter) diaspora' olarak tanımlanabilir. Tezin 1. Bölümünde incelediğimiz üzere Robin Cohen, iş bulmak amacıyla göç eden her grubun 'diaspora' olarak tanımlanamayacağını belirtmiştir. Bunun için grubun dil, din, kültürel normlar gibi grup bağlarını koruması, anavatanla bağlantısını devam ettirmesi ve göç edilen ülkelerde sosyal olarak dışlanmış hissetmesi gerektiği üzerinde durmuştur.¹¹⁰ Burada sayılan şartların belki de en belirleyici olanı sosyal olarak dışlanmış hissetme şartıdır. Zira göçmenlerin kabul gördükleri toplumlarda daha kolay asimile oldukları gözlemlenmiştir. Oysa kabullenmenin az olduğu ülkelerde göçmenler, kendi içlerine dönük kapalı bir toplum olarak yaşamaya meyillidirler. Bu nedenle, grubu birbirine kenetleyen ortak özelliklere daha çok bağlanmaktadır.¹¹¹

Bu anlamda Türk diasporasını şekillendiren etmenlerin başında "geri dönüş" düşüncesi ve "konuk işçilik" kavramı gelmektedir. Geri dönüş düşüncesi anayurdun ülküselleştirilmesine yol açmıştır. En kısa sürede en fazla parayı biriktirerek ailenin anayurda dönmesi öncelikli hedef olmuştur. Bu sürecin 1980'lere kadar sürdüğü görülmektedir. Bu dönemde gurbet "acı vatan" olarak kavramsallaştırılmış, türküler vb. kültürel öğelerle nesillere aktarılmıştır.¹¹² Geri dönüş olgusu göçmenlerle ilgili gerekli sosyal ve siyasal düzenlemelerin yapılmasını geciktirmiştir. Türk göçmenler *"yurtdışında sağlanan sürekli istihdam yolu ile ekonomik bütünleşmeyi gerçekleştirmek ve toplumsal bütünleşmeyi reddetmek sureti ile ulusal kimliklerini muhafaza etmek"* amacı gütmüşlerdir.¹¹³ Bu duruma dil bilmiyor olmaktan kaynaklanan iletişim eksikliği de eklenince yaşanan toplumdan farklılaşma ve ayrışma başlamıştır. Onur Bilge Kula, yaşanan toplum tarafından uygulanan her türlü dışlama ve hor görmeye karşı koruma sağlayan, aidiyet duygusunun yaratılmasına yardımcı olan güvenli ve kapalı ortamların yaratılmasını bu sürecin bir

¹⁰⁹Nermin Abadan-Unat, **Bitmeyen Göç**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2006, ss. 53-75.

¹¹⁰Cohen, a.g.e., s. 61.

¹¹¹A.g.e., s. 60.

¹¹²Onur Bilge Kula, **Almanya'da Türk Kültürü: Çok Kültürlülük ve Kültürlerarası Eğitim**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 18.

¹¹³Abadan-Unat, a.g.e., s. 197.

sonucu olarak görmektedir.¹¹⁴ Ayhan Kaya ise bugün Batı'da Türklerin dindar, tutucu, yoksul ve milliyetçi olduğuna dair basmakalıp fikirlerin beslenmesinde bu durumun önemli bir kaynak olduğunu belirtmektedir. Avrupalılar, şehirlerinde kurulan gettoları birer Türkiye prototipi olarak algılamaktadırlar.¹¹⁵ Geri dönüş düşüncesi, 1980'lerden sonra terkedilmeye başlamıştır. Bu süreç aynı zamanda kültürel kimliğin yeniden tanımlanmaya başladığı bir süreç olmuştur. Yaşadıkları ülkelerde yerleşik yaşama geçmeye başlayan Türkler bu gelişmenin bir sonucu olarak konut edinmeye, iş kurarak bağımsızlaşmaya ve karar alma süreçlerine dahil olmaya başlamışlardır.

Din olgusu bu süreçte Türk göçmenlerin kimlik oluşumunu etkileyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. Din hem toplumun hem de bireyin kimliğinin oluşmasında temel alınan referans noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Göçmenler söz konusu olduğunda ise milliyet ve dinin kimlik oluşumunun en dirençli unsurları olduğu görülmektedir. Hatta bazen din, milli aidiyeti ikinci plana itmektedir. Örneğin birçok ülkede Türk göçmenler etnik örgütlenmelerden ziyade dini örgütlenmeler oluşturmaktadır.¹¹⁶ Dini ritüellere bağlanma kimliği kaybetme korkusuna karşı geliştirilmiş doğal bir refleks olarak görülmektedir. Riva Kastoryano dini, kimliğin, 'sert çekirdeği' olarak tanımlamakta ve bunu Almanya'da büyümüş, Berlinli Türk İşadamları Derneğini yöneten bir aile babasının "*Almanlar bizi Alman yapacaklar; belki birkaç yıl daha lazım, sonra bizi asimile edecekler ama din varlığını sürdürecektir*" sözlerine dayandırmaktadır.¹¹⁷ Ayrıca din, Türk göçmen toplumu arasında bir sosyalleşme ve bütünleşme aracı olarak kullanılmıştır. Bugün Avrupa'da kurulan birçok cami derneği sadece birer ibadethane değil aynı zamanda bir toplanma merkezi, sosyal ilişkilerin kurulduğu bir ortam ve bir kültür merkezi olarak işlevini sürdürmektedir.¹¹⁸ Ancak Avrupa'da Müslümanların Avrupa'nın liberal değerleri ile uzlaşmalarının imkânsız görülmesi, çoğunluğun kabul ettiği yargılardan biridir. Özellikle son yıllarda yükselen kökten dinci terör hareketleri bu yargıyı güçlendirmiş, Avrupa'da islamofobinin artan bir hızla yayılmasına neden olmuştur. Bu durumun bir kısır döngü yaratması ihtimali üzerinde durulmaktadır. İslamofobi arttıkça göçmenlerin dinlerine olan bağının artması, bu bağ kuvvetlendikçe

¹¹⁴Kula, a.g.e., s. 19.

¹¹⁵Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel, *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi?*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 7.

¹¹⁶Nebile Özmen, "Göçün 50. Yılında Entegrasyon ve Din İlişkisinin Dönüşen Parametreleri: Almanya'da Türkler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:19, 2011-Güz, 395-412, s. 401.

¹¹⁷Riva Kastoryano, *Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 136.

¹¹⁸Selim Eren, "Göç, Toplumsal Değişme ve Din: Avrupa'ya Göç Eden Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, 267-288, s. 280.

İslamofobinin artması ihtimaller dâhilinde değerlendirilmektedir. Yaşadıkları toplumdan en büyük farklılıkları olarak İslam, bir yandan Türk göçmenlerin diaspora olarak bütünleşme nedeniyken yaşadıkları toplumdan ayrışma ve marjinalleşme nedenleri arasında gösterilebilir. Ayrıca artan İslamofobi dar bir örneklem alanı olarak Türk göçmenler üzerinden yapılan çıkarımlar yoluyla genelde Türkiye'nin AB üyelik sürecine etki etmektedir.

2.1.2. Rakamlarla Türk Diasporası

Yurtdışında yaşayan 5 milyonu aşkın Türk'ün olduğu, bu sayının yaklaşık 4 milyonunun Batı Avrupa ülkelerinde yaşadığı düşünülmektedir.¹¹⁹ 4 milyonluk nüfusları ile Türk göçmenler, Estonya ve Slovenya nüfusunun neredeyse iki katı, Danimarka ve Finlandiya'nın ise yarı büyüklüğünde bir kitleyi oluşturmaktadır. Faruk Şen, Lüksemburg nüfusunu altıya katlayan nüfusları ile Türk göçmenleri, birliğin 29. üyesi olarak görmektedir. Ancak salt nüfus çoğunluğunun sosyal ve siyasal alanda etkili bir diaspora olmak için yetmeyeceği unutulmamalıdır. Grubu oluşturan üyelerin eğitim düzeyleri, yaşadıkları ülkede ekonomik olarak güçlenmeleri, toplumla etkileşim içinde olmaları, sahip oldukları sosyal ve siyasal haklar, grup bilincine sahip olmaları gibi etkenler grubun gücünü belirleyen öğeler arasında sayılabilir. Bu nedenle Avrupa'da Türk diasporasının etkisini incelemek için belli rakamlara göz atmak gerekir.

Türk göçmenlerin yaşadıkları ülkenin vatandaşlığına geçmekle ilgili eğilimleri uygulanan politikalar doğrultusunda değişiklik göstermektedir. Çifte vatandaşlık hakkının tanındığı ülkelerde göçmenler vatandaşlık edinme konusunda daha istekli davranırken bu hakkın tanınmadığı ülkelerde bu eğilimin azaldığı görülmektedir.¹²⁰ Bugün Almanya'da 891.746 civarında göçmen Alman vatandaşlığı almıştır¹²¹. Bu rakam Fransa'da 200.000¹²², Belçika'da 130.374, Hollanda'da 313.368¹²³, Avusturya'da 88.597, İngiltere'de 63.635, İsveç'te 33.523¹²⁴, Danimarka'da ise 26.740'tır.¹²⁵

¹¹⁹T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları, http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_tr.mfa, (Erişim Tarihi: 06.05.2015).

¹²⁰Ali Rıza Gülçiçek, *The Turkish Presence in Europe: Migrant Workers and New European Citizens*, Council of Europe, Strasbourg, 2006, s. 8.

¹²¹**2013 Yılı Raporu: Yurt Dışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler Ve Sayısal Bilgiler**, T.C. ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2013, s.43.

¹²²A.g.e., s.148.

¹²³A.g.e., s.49.

¹²⁴T.C. ÇSGB Resmi İnternet Sayfası, "Yurtdışındaki Vatandaşlarımızla İlgili Sayısal Bilgiler", <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/diyih.portal?page=yv&id=1> (Erişim Tarihi: 06.05.2015).

¹²⁵**2013 Yılı Raporu**, a.g.e., s. 174.

Tablo-1 Yaşadığı Ülkenin Vatandaşlığını Alan Türk Göçmen Sayıları¹²⁶

ÜLKE	VATANDAŞ SAYISI
Almanya	891.746
Fransa	200.000
Belçika	130.374
Hollanda	313.368
Avusturya	88.597
İngiltere	63.635
İsveç	33.523
Danimarka	26.740

Vatandaşlık kazanımlarının artması sonucunda göçmenler birtakım siyasi ve sosyal haklar kazanmıştır. Kazanılan bu hakların başında seçme ve seçilme hakkı gelmektedir. Bazı ülkelerde vatandaşlık koşulu aranmaksızın orada yaşanan zamana bağlı olarak yerel seçimlerde oy kullanma hakkı tanındığı görülmektedir. Örneğin Danimarka ve İsveç'te 3 yıldan fazla yaşayan yabancılar yerel ve bölgesel, Norveç ve Hollanda'da ise 3 yıldan fazla yaşayan yabancılar yerel seçimlerde oy kullanma hakkına sahiptir. Ancak seçilme hakkının kazanılması için vatandaşlık şartı aranmaktadır.¹²⁷ Bu anlamda incelendiğinde Avrupa'da yaşayan Türk göçmenlerin sadece %50'sinin yaşadıkları ülkenin vatandaşlığını aldıkları gözlemlenmektedir.¹²⁸

¹²⁶ 2013 Yılı Raporu: Yurt Dışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler Ve Sayısal Bilgiler, T.C. ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2013.

¹²⁷ Abadan-Unat, a.g.e., s. 354.

¹²⁸ Eurostat, *Population and Social Conditions*, European Commission, 2012, p. 5.

Tablo-2 Türklerin Yoğunlukla Yaşadığı AB Üyesi Ülkelerde Seçme ve Seçilme Hakları¹²⁹

ÜLKELER	SEÇME HAKKI		SEÇİLME HAKKI	
	Yerel ve Bölgesel	Ulusal	Yerel ve Bölgesel	Ulusal
ALMANYA	X	X	X	X
FRANSA	X	X	X	X
AVUSTURYA	X	X	X	X
BELÇİKA	✓ (Oturma süresi, resmi göçmen olma vb şartlara bağlı)	X	✓ (Oturma süresi, resmi göçmen olma vb şartlara bağlı)	X
DANİMARKA	✓ (Oturma süresi, resmi göçmen olma vb şartlara bağlı)	X	✓ (Oturma süresi, resmi göçmen olma vb şartlara bağlı)	X
HOLLANDA	✓ (Oturma süresi, resmi göçmen olma vb şartlara bağlı)	X	✓ (Oturma süresi, resmi göçmen olma vb şartlara bağlı)	X
İNGİLTERE	✓ (Sadece Commanwealth ülkeleri)	X	✓ (Sadece Commanwealth ülkeleri)	X

2009 yılında Almanya’da yapılan genel seçimlerde yaklaşık 600.000 Türk kökenli Alman vatandaşının oy kullandığı düşünülmektedir. Bu seçimlerde toplam 5 Türk kökenli Alman milletvekili adayı Alman Federal Parlamentosu’na (Bundestag) seçilmiştir.¹³⁰ 2013 yılındaki federal seçimler sonucunda 11 Türk asıllı milletvekili Federal Parlamento’da görev almıştır. Bu milletvekili sayısı tarihin en yüksek rakamı olmakla kalmayıp aynı zamanda oransal olarak da Türk asıllı nüfusu temsil etme

¹²⁹ http://www.eliamap.gr/old/eliamep/content/home/research/research_projects/politis/immigrants_eu/en/index.html (Erişim Tarihi: 17.07.2015).

¹³⁰ Kaan Sahilyol, **Alman Siyasetinde Türk Kökenli Seçmen ve Politikacılar**, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, 2011, s. 1.

sayısına yaklaşmıştır.¹³¹ Son seçimlerin ardından Aydan Özoğuz Almanya Göç ve Uyum Bakanlığı görevine getirilmiştir. Özoğuz göçmen hakları ile ilgili çalışmaları ile öne çıkmaktadır. Özellikle muhafazakâr kesimin tepkisini alan AB üyesi olmayan göçmenlerin yerel seçimlerde oy kullanmasına ilişkin açıklamaları dikkat çekmektedir.¹³²

İngiliz vatandaşlığına geçen yaklaşık 60.000 yurttaşımızın 25.000'i seçme ve seçilme hakkına sahiptir.¹³³ 2015 yılında yapılan genel seçimlere 4 Türk kökenli aday katılmış ancak başarı elde edememiştir.¹³⁴ Yerel seçimlerde ise 30'a yakın Türk kökenli aday topluluklarını temsil etmiştir. Her ne kadar Avam Kamarası'nda Türk kökenli bir temsilci bulunmasa da Barones Meral Hussein Ece Lordlar Kamarası'nda görev alan ilk Türk kökenli siyasetçi olmayı başarmıştır. 29 Haziran 2010'da Kraliçe II. Elizabeth tarafından "Order of British Empire" liyakat nişanı ile ödüllendirilen Ece, 2006 yılından beri Liberal Demokrat Parti Lideri Nick Clegg'in Birleşik Krallık Eşitlik ve İnsan Hakları Komisyonu'nda delege (commissioner) olarak görevini yürütmektedir. Türk göçmeler adına çalışmalarda bulunan ayrıca aile içi şiddet sorunlarına çözüm arayan 'Turkish Women's Group' adında bir dayanışma grubu kuran Ece, *"sesimizi duyuramamaktan gelen sorunlarımız, Lordlar Kamarası'ndaki temsilimiz ile azalacak"* şeklindeki açıklamasıyla bu konudaki faaliyetlerini sürdürmeye devam edeceğini belirtmiştir.¹³⁵

Yaklaşık 240.000 Türk kökenli seçmenin olduğu düşünülen Hollanda'da 12 Eylül 2012'de yapılan seçimlerde 4'ü doğrudan olmak üzere 6 Türk kökenli aday parlamentoya girmiştir.¹³⁶

Türk göçmen nüfusunun kalabalık olduğu ülkelerden biri olan Belçika'da Türk kökenli seçmen sayısına ilişkin bir veri bulunmamaktadır. Ancak Türk göçmenlerin bu ülkede siyasi katılımları artarak devam etmektedir. Bir önceki genel seçimlerde Meryem Almacı, Zuhal Demir ve Özlem Özen parlamentoya, Fatma Pehlivan ise

¹³¹Deutscher Bundestag Resmi İnternet Sitesi, "Complete List of Members"
http://www.bundestag.de/htdocs_e/bundestag/members18/complete, (Erişim Tarihi: 01.05.2015).

¹³²Deutsche Welle Resmi İnternet Sitesi, "Almanya'da Uyum Bakanına Yerel Seçim Tepkisi",
<http://www.dw.com/tr/almanyada-uyum-bakan%C4%B1na-yerel-se%C3%A7im-tepkisi/a-17564803>,
(Erişim Tarihi: 10.07.2015).

¹³³T.C. ÇSGB Resmi İnternet Sitesi,
<http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/diyih.portal?page=ulkeler&id=ingiltere>, (Erişim Tarihi: 06.05.2015).

¹³⁴Dünya Bülteni Resmi İnternet Sitesi, <http://www.dunyabulteni.net/haberler/329289/ingiltere-secimlerinde-ayrilikli-iskoclarin-buyuk-basarisi>, (Erişim Tarihi:09.05.2015).

¹³⁵Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Resmi İnternet Sitesi, "İngiltere Lordlar Kamarası'nın İlk Türk Barones'i"
http://www.dtik.org.tr/Basarihikayeleri/517_%C4%B0ngiltere_Lordlar_Kamaras%C4%B1%E2%80%99n%C4%B1n_%C4%B0lk_T%C3%BCrk_Barones%E2%80%99i.html, (Erişim Tarihi: 01.05.2015).

¹³⁶The Dutch House of Representatives Resmi İnternet Sitesi "Members of Parliament"
http://www.houseofrepresentatives.nl/members_of_parliament/members_of_parliament, (Erişim Tarihi: 01.05.2015).

senatoya girmeyi başarmıştır.¹³⁷ 2014 yılında yapılan seçimlerde ise 31 Türk kökenli adaydan 6'sı parlamentoya girmeyi başarmıştır.¹³⁸

29 Eylül 2013'te Avusturya'da yapılan genel seçimlerde 3 Türk kökenli vekil federal meclise girmiştir. Federal meclise seçilen Alev Korun, göç, entegrasyon ve insan hakları konularında çalışmak üzere görevlendirilmiştir. Kendisi ayrıca Türkiye'nin AB üyeliği için parti içindeki çalışmalara katılacağını vurgulamıştır. Bunun dışında Eyalet Parlemantolarında 1, yerel yönetimlerde ise 4 Türk kökenli temsilci bulunmaktadır.¹³⁹

Statistics Denmark verilerine göre ülkenin en kalabalık göçmen grubunu oluşturan Türkler¹⁴⁰, 2013 yılında yapılan genel seçimlerde iki Türk kökenli aday parlamentoya, 39 temsilciyi ise yerel yönetimlere sokmayı başarmıştır.¹⁴¹ Birliğin önemli ülkelerinden Fransa'da yaşayan 611.515 vatandaşımız bulunmaktadır. Fransa'da, çifte vatandaşlık hakkı tanınmış olmasına rağmen Fransız vatandaşlığı almış Türklerin yaklaşık 200.000 kişi olduğu düşünülmektedir.¹⁴²

Aktarılan sayısal verilerden anlaşıldığı üzere Türk göçmenlerin siyasete seçimler yoluyla etki etme imkânları kısıtlıdır. Yerel yönetimlerde görev alan Türk kökenli siyasetçiler olmasına rağmen parlamentoya girmeyi başarmış Türk kökenli vekil bulunmamaktadır. 2015 yılında yerel seçimlere giren 25 Türk kökenli adaydan 2'si il genel meclisine girmeyi başarmıştır.¹⁴³ Bunun dışında AP'de 2014 yılında yapılan seçimlerde yaklaşık 50 Türk kökenli aday yarışmıştır.¹⁴⁴ Bunlardan İsmail Ertuğ başarılı olarak parlamentoya girmeyi başarmıştır. İsmail Ertuğ, Türkiye'nin üyelik süreci ve Ermeni Sorunu ile ilgili açıklama ve çalışmalarıyla tanınmaktadır.¹⁴⁵

¹³⁷La Chambre Des Représentants de Belgique, "Les Députés", http://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=fr&rightmenu=right_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm, (Erişim Tarihi: 28.05.2014).

¹³⁸Bugün Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, "Belçika'da Türk Asıllı Milletvekili Sayısı İkiye Katlandı", <http://www.bugun.com.tr/dunya/turk-asilli-milletvekili-sayisi-ikiye-katlandi-haberi/1119780>, (Erişim Tarihi:28.05.2014).

¹³⁹2013 Yılı Raporu, a.g.e., s. 206.

¹⁴⁰Statistics Denmark, **Statistical Overview of Integration**, Ministry of Refugee, Immigration and Integration Affairs, Kopenhagen, 2010.

¹⁴¹2013 Yılı Raporu, a.g.e., s. 176.

¹⁴²A.g.e., s. 148.

¹⁴³Bugün Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, "Fransa'da Yerel Seçimlerde 90 Yıllık Komünist Parti Geleneğini Türk Aday Yıktı", <http://www.bugun.com.tr/son-dakika/fransada-yerel-secimlerde-90-haberi/1565751>, (Erişim Tarihi: 03.04.2015).

¹⁴⁴Hürriyet Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, "Seçimlerde Türk Kökenli Siyasetçiler de Yarışacak", <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/26452465.asp>, (Erişim Tarihi: 10.01.2015).

¹⁴⁵Haberler.com İnternet Sitesi, "Avrupa Parlamentosu'nun 1915 Olaylarına İlişkin Alacağı Karar", <http://www.haberler.com/avrupa-parlamentosu-nun-1915-olaylarina-iliskin-7195063-haberi/>, (Erişim Tarihi: 20.05.2015).

Tablo-3 Yaşadıkları Ülkelerde Federal Parlamenta Giren Türk Kökenli Sayısı¹⁴⁶

ÜLKELER	TEMSİLCİ SAYISI
Almanya	11
İngiltere	1
Hollanda	6
Belçika	6
Avusturya	3
Danimarka	2
Fransa	-
Avrupa Parlamentosu	1

Diasporanın yaşadığı ülkelerde ekonomik anlamda yürüttüğü faaliyetlerin hacmi ve ekonomik entegrasyonu gücünü belirleyen önemli faktörlerden biridir. Bu anlamda Türk göçmenleri inceleyecek olursak özellikle ülkeye geri dönme düşüncesinin hâkim olduğu ilk yıllarda ekonomik faaliyetlerin düşük seviyelerde kaldığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde Türklerin ekonomik faaliyetleri niche(oyuk) ekonomisi* olarak tanımlanmaktadır. Ancak zamanla bu eğilim ortadan kalkmış ve genel ekonomik alanda faaliyet gösteren pek çok işletme kurulmuştur.¹⁴⁷ 2006 yılında yapılan bir araştırmaya göre Avrupa'daki Türk göçmenlerin gayrisafi yurt içi hasılaya katkısı 80,7 milyar avrodur.¹⁴⁸ Bugün Avrupa'da yaklaşık 140.000 Türk kökenli işletme bulunduğu düşünülmektedir. Çoğunluğu küçük ve orta ölçekli olan bu işletmelerin yıllık ortalama cirosu 50 milyar avro, tüketim harcamaları ise 22,7 milyar avro kadardır. Türk kökenli işletmeler Avrupa'da yaklaşık 640.000 kişiye istihdam yaratmaktadır.¹⁴⁹ Avrupa'da Türk kökenli işletmelerin %80'i Türk nüfusun yoğunlukla yaşadığı Almanya ve Hollanda'da bulunmaktadır. Türk göçmenler oyuk ekonomisini

¹⁴⁶ Ülke Parlamentoları web sitelerinden derlenmiştir.

* Belli bir etnik gruba yönelik o ülkede bulunmayan mal ve hizmetlerin sağlandığı ekonomi türüdür.

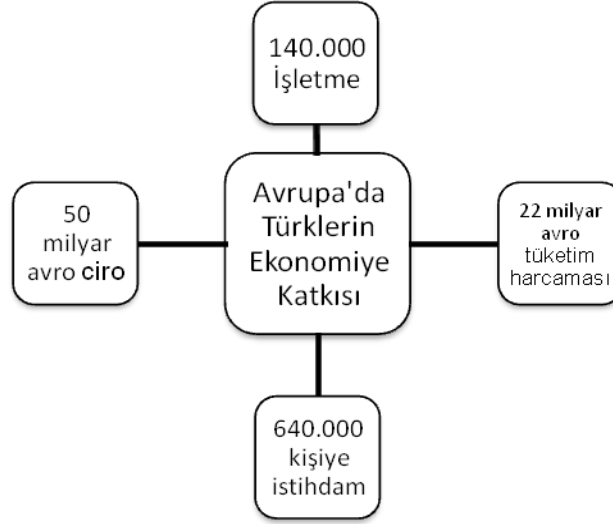
¹⁴⁷ Abadan-Unat, a.g.e., s. 401.

¹⁴⁸ Faruk Şen vd., *Avrupa Birliği ve Almanya'da Türk Girişimcilerin Ekonomik Gücü*, Türkiye Araştırmaları Merkezi Vakfı, Essen, 2007, s. 22.

¹⁴⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Yurtdışında Yaşayan Türkler", http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 06.05.2015).

aşmış, ekonomik anlamda bütünleşmeye başlamış, hem tüketici hem üretici olarak ekonomik yaşamda yer almaya başlamışlardır.

Tablo-4 Avrupa'daki Türklerin Ekonomiye Katkısı¹⁵⁰

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre 2013 yılında Almanya'da yaklaşık 80.000 Türk kökenli işletme bulunmaktadır. Bu işletmelerin % 33,1'i perakende ticaret alanında, % 23,5 gastronomi dalında ve % 25,5'i hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir.¹⁵¹ Türk kökenli işletmelerin toplam yatırım hacmi 8 milyar avro, yıllık ortalama cirosu 40 milyar avro kadardır. Bu işletmeler yaklaşık 400.000 kişiye istihdam imkanı sağlamaktadır.¹⁵²

Türk kökenli nüfusun yoğunlukla yaşadığı bir diğer ülke de Hollanda'dır. Türk nüfusun Hollanda'nın gayrisafi yurt içi hasılasına yıllık katkısının ortalama 8,4 milyar avro olduğu düşünülmektedir. Hollanda'da faaliyet gösteren yaklaşık 13.500 işadınının çoğunluğunu 2. ve 3. nesil göçmenler oluşturmaktadır. Bu işletmelerin toplam yatırım hacmi 1,5 milyar avro, yıllık toplam ciroları ise 5,6 milyar avro kadardır. Türk kökenli girişimcilerin Hollanda'da yarattığı toplam istihdam ise 62.000'dir. Türk kökenli işletmelerin %37'si perakende ticaret, %28'i gastronomi ve %20'si hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir.¹⁵³

¹⁵⁰T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 06.05.2015).

¹⁵¹2013 Yılı Raporu, a.g.e., s. 31.

¹⁵²Şen vd., a.g.e., s. 35.

¹⁵³Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı, **Hollanda ve Avrupa Birliği'ndeki Türk Nüfus Hane Verileri ve Girişimcilerin Ekonomik Gücü**, Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı Yayınları, Essen, 2007, s. 12.

Fransa'da Türk göçmenler çoğunlukla fast food, inşaat ve giyim sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Türk göçmenlerin yaklaşık %30'unun kendi hesabına çalıştığı düşünülmektedir. Türk vatandaşları arasında işsizlik oranının %17 civarındadır.¹⁵⁴

Belçika'da ise yaklaşık 14.000 kişiye istihdam sağlayan yaklaşık 4000 işveren bulunmaktadır. Ülkedeki Türk yatırımlarının 4 milyon avro olduğu düşünülmektedir. Belçika'daki Türk göçmenler genellikle inşaat, tekstil, hizmet sektörü, temizlik işleri gibi sektörlerde çalışmaktadır.¹⁵⁵

Avrupa'da Türk göçmenler tarafından kurulan dernekler, dini gruplardan sivil toplum kuruluşlarına, ticaret odalarından sendikalara kadar çeşitlilik göstermektedir. Çoğunlukla sosyal, kültürel, ekonomik veya dini özellikler taşıyan birçok derneğin bir çatı altında toplandığı ulusal federasyonlar şeklinde örgütlenmişlerdir. Bir kısmı otonom bir yapı sergilemekle beraber çoğunluğu Türkiye'deki gruplarla organik bir bağ içerisinde. Belli bir bölgedeki bütün Türk nüfusunun faydası için çalışanlar olduğu gibi etnik karakter, hemşehrilik, dini inanç, kültürel veya ticari temelde yapılanan örgütlenmeler de mevcuttur. Dernekler Avrupa'da özellikle ilk dönem göçmenlerin deneyimledikleri psikolojik ve kültürel izolasyonla baş etmenin bir yolu olarak görülmüştür. Türk göçmen dernekleri kimlik ve kültürü, işçilerin haklarını korumanın, ayrımcılıkla mücadelenin kanalı olarak kullanılmıştır.¹⁵⁶ Günümüzde göçmen dernekleri, birçok Avrupa ülkesinde diyalog oluşturma bir yolu olarak görülmekte ve göçmenlerle ilgili konularda danışman görevi görmektedir. Sayıları özellikle son yıllarda bir hayli artmasına rağmen Türk derneklerinin etki bakımından çok güçlü olmadıklarını söylemek mümkündür. Hem çalışma yöntemleri hem de hedeflerinin farklılıkları, ortak çıkar savunulması konusunu zorlaştırmaktadır. Buna rağmen dernekleşme faaliyetleri hem temsiliyet gücünün artması hem de anlamlı bir örgütlü hareketin ortaya çıkması adına önem taşımaktadır.¹⁵⁷

Bugün Almanya'da toplam 5250 dernek bulunmaktadır. Bu derneklerin 2650'si dini, siyasi, sosyal, kültürel amaçla kurulmuş derneklerdir. Bunun yanı sıra 450 spor derneği ve 1300 işveren derneği bulunmaktadır.¹⁵⁸ Almanya'da göçmenlerin Alman toplumu ile bütünleşmeleri için ayrılmış fonlar bulunmaktadır. Fakat bu fonlar çatı

¹⁵⁴TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, *"Fransa Raporu"*, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/fransa_raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 10.07.2015).

¹⁵⁵TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, *"Belçika Raporu"*, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/Belcika_Raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 10.07.2015).

¹⁵⁶Gülçiçek, a.g.e., s. 16.

¹⁵⁷Tolga Sakman, *Türk Diasporasının Avrupa Siyasal Sistemine Katılımı*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, s. 81.

¹⁵⁸2013 Yılı Raporu, a.g.e., s.47.

örgütlerine tahsis edilmemekte, parasal destek sadece yerel düzeyde sağlanabilmektedir. Bu nedenle kolektif girişimler bireysel bağışlara bağımlı kalmaktadır. Almanya'daki Türk dernekleri dinsel, etnik, aşırı sağcı ya da solcu bir profil sergilemektedir. Bu derneklerin bir kısmının Türkiye'deki aşırı sağcı, milliyetçi veya solcu oluşumlarla işbirliği içinde olduğunu söylenebilir. Sözü edilen bu tip dernekler kısmen ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının artmasına etki etmişlerdir.¹⁵⁹

Hollanda'da benimsenen çok etnili politikanın bir sonucu olarak etnik toplulukların gelişimi ve özgürleşmesi, hukuk alanında eşitliğin artması, ekonomik ve sosyal alanlarda etnik toplulukların konumlarının yükseltilmesi öncelikli hedefler haline gelmiştir. Göçmen dernekleri bu politikanın önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Gene bu politikanın bir sonucu olarak ülkede bulunan yabancılarla ilgili politikaların oluşturulması adına azınlıklar için danışma kurulları oluşturulmuştur.¹⁶⁰ *"Hollanda'da Türkler için Danışma Kurulu"* yabancılarla ilgili kararlarda Hollanda hükümetine re'sen veya talep üzerine görüş bildirmekte ve etkili olmaktadır. Danışma kuruluna bağlı 8 federasyon altında yaklaşık 200 dernek faaliyet göstermektedir. Kurula bağlı çalışan federasyonlar;

- Türk İslam Kültür Federasyonu -(TIKF)
- Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği-(HTİB)
- Hollanda İslam Merkezi Vakfı-(HİMV)
- Hollanda Spor Klüpleri Federasyonu-(HTSKF)
- Demokratik Sosyal Dernekler Federasyonu-(DSDF)
- Hollanda Türkiye Kadınlar Birliği-(HTKB)
- Hollanda İslam Federasyonu-(HİF)
- Hollanda Alevi Birlikleri Federasyonu (HAK-DER)
- Hollanda Türk Yaşlılar Federasyonu (HTYF)
- Hollanda Türk-İslam Kuruluşları Birliği-(HTİKB)¹⁶¹

İsveç'te göçmen dernekleri, göçmenler ile İsveç toplumu ve kurumları arasında bir aracı olarak görülmektedir. Ülkede, göçmen derneklerine hükümet tarafından parasal destek verilmektedir. Hollanda'da olduğu gibi İsveç'te de göçmenlerin siyasi katılımına danışma kurulları ve organları yoluyla yardım edilmektedir. Ayrıca her grubun bir federasyon tarafından temsil edilmesi zorunludur.¹⁶² Bugün İsveç'te 5

¹⁵⁹ Abadan-Unat, a.g.e., s. 251.

¹⁶⁰ A.g.e., s. 246.

¹⁶¹ 2013 Yılı Raporu, a.g.e., s. 71.

¹⁶² Abadan-Unat, a.g.e., s. 245.

federasyona bağılı olarak çalışan 43 dernek bulunmaktadır. Bunlardan ayrı 10 adet dini hizmet amaçlı dernek, 57 adet sosyal ve kültürel amaçlı dernek, 3 adet spor derneğı bulunmaktadır.¹⁶³

Fransa'da göçmenlerin dernekleşme faaliyetleri toplumsal bütünleşmenin bir yolu olarak görülmektedir. Bugün Fransa'da faaliyet gösteren 567 dernek ve 16 üst kurul vardır.¹⁶⁴ Diyanet İşleri Türk İslam Birliğı (DİTİB), Fransa Milli Görüş Teşkilatı, Fransa Türk Federasyonu, Alevi Dernekleri Federasyonu, Batı Fransa Türk Dernekleri Birliğı, Orta Fransa Türk Dernekleri Birliğı, Normandiya Bölgesi Türk Dernekleri Birliğı, COJEP International önde gelen dernekler arasında sayılabilir.¹⁶⁵ Bunların arasında özellikle COJEP International, BM ECOSOC ve Avrupa Konseyi katılımcı statüsü elde etmiş ve UNESCO üyesi bir Türk organizasyonu olması bakımından önemlidir. Bunlardan başka İsviçre'de 64'ü sosyal kültürel amaçlı, 10'u spor derneğı, 10'u federasyon, 33'ü dini hizmet veren, 8'i diğer alanlarda hizmet veren olmak üzere 125 dernek bulunmaktadır. Türk nüfusun yoğun olduğı bir başka ülke olan Belçika'da ise 22 federasyon, 37 cami derneğı, 7 spor derneğı, 14 kültür/yardımlaşma derneğı, 5 bağımsız dernek bulunmaktadır. Ayrıca Belçika'daki Türk işadamları tarafından kurulan Belçika Türk İşadamları Derneğı, Türk Özel Sektör Dostluk Derneğı, Avrupa-Türk İşadamları Konseyi, Aktif İşadamları Derneğı gibi dernekler faaliyet göstermektedir.¹⁶⁶

Rakamlar incelendiğinde göçün ilk yıllarından günümüze Türk göçmenlerin yaşadığı değışim ve dönüşüm görülecektir. İlk yıllarda içe kapanık bir topluluk olarak yaşayan göçmenler zamanla yaşadıkları toplumun bir parçası olmaya başlamışlardır. Geri dönüş düşüncesinin terk edilmesi ile birlikte bu bütünleşmenin hızlandığını söylemek mümkündür. Özellikle kuşağın değışmesi ve göç edilen ülkelerde doğan, orada okula gidip o kültürle yetişen ikinci ve üçüncü neslin yetişmesi ile birlikte sistem entegrasyonundan ziyade sosyal entegrasyonun gerçekleşmeye başladığı görülmektedir. Sistem entegrasyonu göçmenlerin, büyük gerilimler yaratılmadan toplumla bütünleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu bütünleşme sürecinde göçmenler çalışarak bulundukları ülkenin ekonomik yapısı içerisinde yer edinirler. Çalışıp para kazanarak ve suç işlemekten uzak durarak sistemle bütünleşirler. Bu göçmenlerden toplumsal yaşama uyum sağlamaları

¹⁶³2013 Yılı Raporu, a.g.e., s. 249.

¹⁶⁴A.g.e., s. 150.

¹⁶⁵TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, "**Fransa Raporu**" https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/fransa_raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 10.07.2015) s.4.

¹⁶⁶2013 Yılı Raporu, a.g.e., s.104.

beklenmez. Oysa sosyal entegrasyon süreci çok daha kapsamlı bir süreçtir. Bu süreç içerisinde sadece ekonomik varlık göstermek yeterli değildir. Göçmenden beklenen her anlamda toplumla bütünleşmesidir. Bulunduğu ülkenin dilini öğrenmesi ve iletişim halinde olması, bu ülkenin toplumsal normlarına uyum sağlaması gerekmektedir.¹⁶⁷

Türk diasporası yıllar içinde ekonomik bir diaspora olmaktan çıkıp politik önem taşıyan bir diaspora haline gelmiştir. Özellikle ekonomik anlamda giderek güçlenen bir Türk diasporasından söz etmek mümkündür. Ancak aynı yaklaşımı sosyal ve siyasal katılım anlamında ileri sürmek güçtür. Son yıllarda Avrupa'daki Türk göçmenlerin siyasi katılımı umut verici bir biçimde artmasına rağmen, nüfusa kıyalandığında bu oranların beklenen seviyede olmadığı gözlemlenmektedir. Türk göçmenler birçok Avrupa ülkesinde en kalabalık göçmen kitlesi olmalarına rağmen siyasi ve sosyal güçleri diğer gruplardan daha azdır. Bunun en önemli nedeni Türk göçmenlerin yaşadıkları ülkelerin vatandaşlıklarını taşımamalarıdır. Her ne kadar yaşanan ülkenin vatandaşlık politikaları bu durum üzerinde etkili olan faktörlerden biri olsa da liberal politikalar izleyen ve çifte vatandaşlık hakkı tanıyan ülkelerde de göçmenlerin benzer eğilimleri devam ettirdiği görülmektedir. Bu durum Türk göçmenlerin seçme ve seçilme hakkı üzerinde doğrudan etkili olduğu için siyasi anlamda bir baskı grubu olduklarını söylemek de pek doğru olmayacaktır. Bu durumun değiştirilmesi adına son yıllarda Türkiye çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu anlamda Türkiye'nin Avrupa'daki Türk diasporası ile ilişkilerini incelemek gerekmektedir.

2.1.3. Türk Diasporası ve Lobicilik Çalışmaları

Türkiye dünyadaki en çok göç veren ülkelerinden biri olarak kabul edilmektedir. 4 milyonu Avrupa'da olmak üzere yaklaşık 5,5 milyon vatandaşının dünyanın farklı yerlerinde yaşıyor olmasına rağmen göç ve göçmenlerle ilgilenen bir çatı kuruluşundan söz etmek mümkün değildir. Türkiye'de bu konudaki çalışmalar parçalı bir yapı sergilemektedir. Her kurum göçmenlerle ilgili farklı bir konuyla ilgilenmektedir. Bu nedenle Türk diasporası ile ilgili kesin rakamlara ulaşmak mümkün olmadığı gibi temel bir göçmen politikasından söz etmek de olası değildir. Ekonomik kaygıların dışında uzun bir müddet göçmenlerle ilgili bir devlet politikası yaratılması adına tatmin edici çalışmaların yapılmadığını söylemek mümkündür.

¹⁶⁷Birsen Şahin, "Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme", *Bilgi*, Sayı:55, 2010, Güz, 103-134, s. 106.

Özellikle AB üyeliği bağlamında Türkiye'nin faydalanabileceği önemli bir güç olmasına karşın Türkiye bu fırsatı değerlendirmekte başarısız olmuştur. Son yıllarda bu alandaki eksiklikler fark edilerek çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

Daha geniş bir açıdan bakıldığında göç ve göçmenlerle ilgili konularda çalışma yapan farklı kurumların varlığı tespit edilmektedir. Bu anlamda bakanlık düzeyinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlığı öne çıkan iki kurumdur. Dışişleri Bakanlığı, göçmenleri özellikle Batı Avrupa ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi anlamında önemli bir aktör olarak görmektedir. Bu nedenle göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve sorunlarının çözülmesi dış politikanın öncelikli konularından biri olarak yer almaya başlamıştır.¹⁶⁸ Bakanlığın öncelikli hedefinin göçmenlerin yaşadıkları toplumla bütünleşmeleri ve bu anlamda yaşadıkları problemlerin çözülmesi olduğunu söylenebilir. Türk diasporası bağlamında bakanlık şu anda siyasi katılım, eğitim, kültürel devamlılık gibi konularda yaşanan entegrasyon problemlerine odaklanmaktadır.¹⁶⁹ Bakanlık, Türk toplumunun bulunduğu ülkelerle kurduğu temaslarda, entegrasyonun esasen vatandaşlarımızın toplum hayatına aktif katılımları olarak tanımlandığını vurgulamaktadır. Bu çerçevede, göç/entegrasyon yasası ve politikalarının ayrımcılık içeren hususlardan arındırılması için çalışmalar yapılmaktadır. Yurt dışındaki Türk toplumu mensuplarının, anadilleri ve kültürleri ile bağlarını koparmadan bulundukları toplumların, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel hayatına katkıda bulunan, hukuk düzenine saygılı, mutlu ve refah içinde yaşayan bireyler olmaları bakanlığın başlıca hedefleri arasında sayılmaktadır. Bakanlık sunduğu konsolosluk hizmetlerinin yanı sıra göçmenlerin yerel makamlarla ilişkilerinde hukuki konularda ihtiyaç duyabilecekleri bilgi ve yönlendirmenin sağlanması amacıyla 2001 yılından itibaren sözleşmeli hukuk danışmanları istihdam etmeye başlamıştır.¹⁷⁰

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ise göçmen işçilerden ve onların haklarını güvence altına alan sosyal güvenlik anlaşmalarından sorumludur. Bakanlık 17 ülkede, 40 ataşelikle göçmenlere hizmet vermektedir. Bu ataşeliklerin 31'i Avrupa'da bulunmaktadır. Ayrıca Bakanlığa bağlı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü (DİYİH) doğrudan göçmenlerle ilgili çalışmalar yapmak üzere 1967 yılında kurulmuştur. Göçmenlerle ilgili çalışmalar yürütmek için kurulan ilk kurum olarak öne çıkmaktadır. Kurumun sorumluluğunun iki ayağı bulunmaktadır.

¹⁶⁸T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Yurtdışında Yaşayan Türkler" http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa. (Erişim Tarihi: 06.05.2015).

¹⁶⁹Özge Özbilgili ve Melissa Siegel, "Understanding the Changing Role of the Turkish Diaspora", **UNU-MERIT Working Paper Series**, Maastricht, 2011, 1-33,s. 7.

¹⁷⁰T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Yurtdışında Yaşayan Türkler", http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 06.05.2015).

DİYİH hem bakanlığın uluslararası ilişkilerini yönetmekte hem de Türk göçmen işçilerle ilgili çalışmaları yönetmektedir.¹⁷¹ Uluslararası ilişkiler bağlamında bakanlık yurt dışı kadrolarını düzenlemek, yönetmek ve denetlemek, yurt dışı birimleri vasıtasıyla sosyal güvenlik sözleşmelerinin uygulanmasını takip etmek, uygulamada koordinasyonu sağlamak, çalışma ve sosyal güvenlik alanlarında faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlarla yazışmaları yapmak ve bu kuruluşlara üye olmaktan doğan işleri yürütmekle yükümlüdür. Genel Müdürlük göçmenlerle ilgili olarak yurt dışında çalışan Türk vatandaşlarının; çalışma hayatı ve sosyal güvenlik mevzuatından doğan hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek, çalıştıkları ülkelerde ve yurda dönüşlerinde karşılaştıkları meselelerin çözülmesinde yurt içinde ve dışındaki kuruluşlarla gerekli koordinasyonu sağlamakla görevlidir. Ayrıca yurt dışı istihdamını takip etmek, yurt dışında Türk işgücünün istihdamı yönünde araştırma ve çalışmalar yapmak, yaptırmak ve istisna akdi ile işgücü anlaşmalarını hazırlamak, bu anlaşmaların yurt dışındaki uygulamasını takip ederek bu konuda politikalar geliştirmek de görevleri arasında sayılmaktadır.¹⁷² Bunun dışında müdürlük yazılı ve sözlü şikayet ve önerileri kabul etmek, yurттаşların işsizlik ve ödeme problemlerinde yardımcı olmak, Türk hükümetinin politika ve hizmetlerinden haberdar etmek gibi görevleri üstlenmiştir. 2001 yılında Genel Müdürlük bünyesinde, yurtdışında yaşayan ve geçici olarak Türkiye'de bulunan vatandaşlar ile yurt dışından Türkiye'ye kesin dönüş yapmış kişilere ve bunların ailelerine doğrudan hizmet sunmak üzere Yurt-Danış büroları kurulmuştur. Bu sayede Türk göçmenler, halen bulundukları ya da bulunmuş oldukları ülkelerin ikamet mevzuatı, çalışma hayatı ve sosyal güvenlik mevzuatına ilişkin konularda bilgi alabilmekte veya bu alanlardaki sorunlarına çözüm yolları aramak için bu büroları kullanabilmektedirler. Göçmenlerin çeşitli konulardaki sorularını cevaplandırmak, hakları konusunda aydınlatılmak; getirdikleri yabancı dildeki evrak ve belgeleri inceleyerek, gerektiği takdirde dilekçelerini yazmak; bakanlığın görev alanına giren konularda kendilerine yardımcı olmak, diğer konularda ise yetkili kişi, kurum ve kuruluşlara yönlendirmek bu büroların görevleri arasında sayılmaktadır.¹⁷³

Son yıllarda Türkiye'de göçmenler ve diaspora ile ilgili en umut veren gelişme Başbakanlığa bağlı olarak çalışan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar

¹⁷¹İbrahim Kaya, "Circular Migration and Turkey: A legal Perspective", *CARIM Analytic and Synthetic*, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Florence, 2008, 1-13, s. 3.

¹⁷²Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "T.C ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Görevleri", <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/diyih.portal>, (Erişim Tarihi: 07.05.2015).

¹⁷³Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "T.C ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü", <http://www.csgeb.gov.tr/csgebPortal/diyih.portal>, (Erişim Tarihi: 07.05.2015).

Başkanlığının (YTB) kurulması olmuştur. YTB'nin kurulması ile birlikte dünyanın farklı bölge ve ülkelerinde yaşayan Türk vatandaşlarıyla kurulan ilişkiler kurumsal bir düzleme oturtulmuştur. Kurumun görevi, yurt dışındaki vatandaşlarına, soydaş ve akraba topluluklarına ile Türkiye'de öğrenim gören uluslararası burslu öğrencilere yönelik çalışmaları koordine etmek, bu alanlarda verilen hizmetleri ve yapılan faaliyetleri geliştirmek, gerek yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarıyla gerekse soydaş ve akraba topluluklarla ilişkileri güçlendirilmek, ekonomik, sosyal ve kültürel olarak daha yakın ilişkiler tesis edilmektir.¹⁷⁴ Bu görev tanımlamasına bakıldığında yukarıda bahsedilen çatı kuruluş eksikliğinin giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu anlamda geç kalınmış olmasının yanı sıra henüz yeterli olmasa da böyle bir girişimin varlığı bile umut vericidir. Başkanlığın faaliyetlerini yürüttüğü dört temel faaliyet belirlenmiştir:

- Yurtdışı Vatandaşlar
- Soydaş ve Akraba Topluluklar
- Uluslararası Öğrenciler
- Sivil Toplum Kuruluşları

Başkanlığın görevleri 06.04.2010 tarih ve 5978 sayılı kuruluş kanununun 8. maddesinde düzenlenmiştir. Maddenin a ve ç bendleri* YTB'nin Dışişleri Bakanlığı tarafından ortaya konulan yurt dışındaki Türk toplumu mensuplarının, anadilleri ve kültürleri ile bağlarını koparmadan bulundukları toplumların, sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel hayatına katkıda bulunan, hukuk düzenine saygılı, mutlu ve refah içinde yaşayan bireyler olmaları hedefine vurgu yapmaktadır. Aynı maddenin c bendinde geçen *“Yurtdışında yaşayan vatandaşlar ve kaybettirme hâlleri dışında vatandaşlıktan çıkmış olanlarla ilgili, yetkili kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılacak çalışmaların koordinasyonunun bir plan dâhilinde yapılmasını sağlamak”* ifadesinden de kurumun ilerleyen süreçte bir çatı organizasyonu olarak çalışmasının planladığını

¹⁷⁴ T.C Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, “Kurumsal” <http://www.ytb.gov.tr/kurumsal.php>, (Erişim Tarihi: 27.05.2015).

*a) Yurtdışında yaşayan vatandaşların ve kaybettirme hâlleri dışında vatandaşlıktan çıkmış olanların kurdukları sivil toplum kuruluşları ile bu Kanunda belirtilen konularda faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşlarının başarılı çalışmalar yapabilmeleri için kapasite geliştirme program ve projeleri geliştirmek, uygulamak ve benzeri çalışmalara ve projelere idarî ve malî destekte bulunmak.

ç) Yurtdışında yaşayan vatandaşların ve kaybettirme hâlleri dışında vatandaşlıktan çıkmış olanların, öz kültürlerini kaybetmeden toplumsal hayata katılmaları için bilinçlendirme faaliyetlerini yaparak veya yaptırarak, yaşadıkları ülkelerle uyumlu bir hâlde varlıklarını sürdürmelerini teminen, gereken her türlü çalışmaların ilgili birimler, meslekî yapılanmalar ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte yapılmasını sağlamak.

ifade edebiliriz. Maddenin e bendinde ise doğrudan diaspora ve diaspora politikalarına atıf yapılmaktadır:

“e) Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın bulunduğu ülkelerle ekonomik, sosyal, kültürel ve ticari bağları geliştirmek üzere, girişimciler ve profesyonellerin güçlerinin birleştirilmesi yoluyla yurtdışındaki Türkiye imajının güçlendirilerek, ülkemizin uluslararası düzeyde tanınması ve tanıtılması için yurtiçinde veya yurtdışında kurulmuş sivil toplum örgütleri, meslekî yapılanmalar, tüzel kişilikler ve ticari örgütlerle ortak planlı çalışmalar yapmak veya yapılan çalışmalara idarî ve malî destekte bulunmak.”

Metinden de anlaşılacağı üzere diasporanın uluslararası ilişkilerin bir aracı olarak kullanılması hedeflenmektedir.

Başkanlık aynı zamanda göçmenlerin bir arada yaşama kültürünün gelişmesi, temel hak ve hürriyetler hususunda farkındalık oluşturulması ve bunların edinimi, dil ve kültürün korunarak geliştirilmesi gibi konularda da çalışmalar sürdürmektedir. Bu anlamda birçok faaliyet gerçekleştiren başkanlık, sivil toplum kuruluşlarının desteklenmesine özel bir önem atfetmektedir. Yurtdışındaki Türk sivil toplum kuruluşları desteklenerek göçmenlerin sorunları için çözüm aranmakta, entegrasyona pozitif katkı sağlanmakta, Türkiye için iş birliği ve lobi fırsatı yaratılmaktadır.¹⁷⁵

Sonuç olarak Türkiye uzun yıllar yurt dışında yaşayan göçmenleriyle ilgili bir politika oluşturmak konusunda başarısız olduysa da son dönemde bu alanda yaşananlar umut verici gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Özellikle göçün ilk yıllarında sadece döviz kaynağı olarak görülen göçmenlerin hem uluslararası alanda hem de AB üyeliği bağlamında kullanılabilecek güçlü bir araç olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Göçmenlerin yaşadıkları ülkelerde sivil toplum kuruluşları yoluyla birer baskı grubu işlevi görmeleri, siyasi ve sosyal hayata katılmaları özendirilmektedir. Ancak Türkiye'nin etkili lobi faaliyetleri yürütülmesi bağlamında Türk diasporası için daha planlı ve detaylı bir politika yürütmesi gerekmektedir. Bunun için de öncelikle eksikliği üzerinde durulan çatı kuruluş hakkında çalışılmalıdır. Zira göçmenlerle ilgili kuruluşların parçalı ve kaotik yapısı bu anlamda bir politika oluşturulmasını, veri toplanmasını ve saklanmasını engellemektedir.

2.2. AVRUPA'DA ERMENİ DİASPORASI

Tezin bu bölümünde Avrupa'da Ermeni diasporasının oluşumu ve şu anda Avrupa'daki varlığı ile ilgili ulaşılabilen en güncel haliyle bilgi verilmeye çalışılacaktır.

¹⁷⁵Özbiçgili ve Siegel, a.g.e., p. 11.

Diaspora kimliğinin oluşumu açısından etkisi göz önünde bulundurularak diaspora oluşumu 1915 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde incelenmiştir.

2.2.1. Ermeni Diasporasının Oluşumu

Ermeni diasporası dünyadaki en eski diaspora topluluklarından biridir. Avrupa'da Ermeni diasporasının oluşumu ise tarih boyunca yaşanan pek çok farklı göç dalgasının sonucunda gerçekleşmiştir. Günümüzde Ermeni diasporasının oluşumu bakımından en belirleyici olaylardan biri 1915 olaylarıdır. Bu nedenle Ermeni diasporasının oluşum süreci 1915 öncesi ve sonrası olarak iki döneme ayrılabilir.

2.2.1.1. 1915 Öncesi Ermeni Diasporası

“Bizim hikâyemiz taşınmanın, yeniden inşa etmenin ve tekrar taşınmanın hikâyesidir.” Ermeniler tarafından sıkça tekrarlanan bu söz aslında asırlardır süren bir göç hikâyesini özetlemektedir. Ermeniler 11. yüzyıldan beri herhangi bir çatı devlet olmaksızın, dünyanın birçok farklı yerine dağılmış ama birbiriyle bağını korumaya çalışan topluluklar halinde yaşamıştır.¹⁷⁶ Bu durum bugün kökleri yaklaşık 900 yıl öncesine dayanan bir diasporanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Elbette bu uzun sürede diaspora değişim ve dönüşümünde etkili olan olayların incelenmesi günümüz Ermeni diasporasını anlayabilmek için önem taşımaktadır.

4. yüzyıldan itibaren Yunan kültür merkezlerinde eğitim görmek, sınırda uzun süreli askeri görevlere çıkmak gibi nedenlerle yaşadıkları yerleri terk eden Ermenilerin ilk büyük göçü 1045'ten sonra Bizans'ın Ermenilerin yaşadığı coğrafyayı fethinin ardından gerçekleşmiştir.¹⁷⁷ Bu tarihten sonra gerçekleşen göç dalgaları sonucu üç farklı diaspora oluşmuştur.

Bunlardan ilki Kilikya bölgesinde kurulmuştur. Bu diaspora örgütlenmesi 1090 yılında bir devlet formuna bürünmüş ve 1375 yılında yıkılana kadar çoğunluğunu Ermeni soyluların, ruhban ve tüccar sınıfının oluşturduğu çok etnili bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Günümüz Ermeni diasporasının büyük çoğunluğu köklerini bu diasporaya dayandırmaktadır.¹⁷⁸

¹⁷⁶Susan Pattie, “Longing and Belonging: Issues of Homeland in the Armenian Diaspora”, *Political and Legal Anthropology Review*, 1999, 80-92, p. 81.

¹⁷⁷Dufoix, a.g.e., s. 56.

¹⁷⁸Khachig Tölölyan, “The Armenian Diaspora as a Transnational Actor and as a Potential Contributor to Conflict Resolution”, *Capacity Building for Peace and Development: Roles of Diaspora*, Toronto: University for Peace, 2006, 1-18, s. 4.

İkinci ve görece daha küçük bir diaspora daha sonra Müslüman olarak Badr al-Jamadi ismini alan Ermeni bir soylu tarafından kurulmuştur. Mısır'da Fatimi yöneticilerin düzeni yeniden sağlamasına yardım eden Jamadi ve daha sonra oğulları vezir olarak görev yapmıştır. Bu durum Ermeni nüfusun buraya daha çok göç etmesine sebep olmuştur. Yaklaşık 30.000 kişiden oluştuğu düşünülen bu diaspora daha sonra farklı yerlere göç etmiş veya sürülmüştür.¹⁷⁹

Üçüncü diaspora ise kuzeydeki ticaret yollarını takip ederek Kırım Yarımadası'na yerleşen Ermeniler tarafından kurulmuştur. Ruhban sınıf, zanaatkarlar ve tüccarların çoğunlukta olduğu bu diaspora, 14. ve 17. yüzyıllar arasında refah düzeyinde en üst noktaya ulaşmıştır. Kırım Yarımadası, ilk göçün ardından Doğu Avrupa'ya doğru yayılmanın başlangıç noktası olmuştur. Buradan Polonya'ya giden Ermeniler 1400'lerde yaklaşık 200.000 kişiden oluşan güçlü bir diaspora oluşturmuşlardır. Kilisenin hem içerde hem dışardaki faaliyetlerine finansal olarak destek veren bu diaspora Ermeni dilinin unutulmaması adına gösterdiği çabalar bakımından da önemlidir.¹⁸⁰ Kırım'dan bugünkü Polonya, Ukrayna, Moldova, Romanya, Macaristan ve Bulgaristan'ın olduğu topraklara yayılan bu diaspora asla kaybolmamıştır. Hatta Ermenistan'ın kurulmasından sonra başlayan yeni göç dalgalarıyla son zamanlarda sayıca çoğaldıklarını söylemek de mümkündür.¹⁸¹ Sadece Doğu Avrupa'da değil Avrupa'nın diğer bölgelerinde de Ermeni diasporaları oluşmaya devam etmiştir. Bu küçük ama modern diasporalar anavatanın değişim ve yenilenmesi bakımından da önemli aktörler olmuşlardır. Örneğin 1512 ile 1750 arasında diasporanın sahip olduğu yayın kuruluşlarında yaklaşık 570 kitap basılmıştır.¹⁸²

Ermeni diasporalarının yayılımı Avrupa ile sınırlı kalmamıştır. Yeni devletlerin kurulması veya tarih sahnesindeki büyük değişimlerle birlikte yeni diasporalar oluşmaya devam etmiştir. Örneğin, Fatih 1461'de Bursa'daki Ermeni piskoposunu İstanbul'a davet etmiş, Ermenilerin İstanbul'a yerleşmesini teşvik etmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde İstanbul'daki Ermeni diasporası birçok okul, yetimhane, hastane ve tiyatroya, sayısız kiliseye ve medya organına sahip etkili bir örgütlenme haline gelmiştir. İzmir ve İstanbul'da tüccarlar, sanatkarlar ve ruhban sınıfı patrikhane

¹⁷⁹Melvin Ember vd., *Encyclopedia of Diasporas: Immigrant and Refugee Cultures Around the World*, Springer, New Haven, 2005, p. 38.

¹⁸⁰A.g.e.

¹⁸¹Tölölyan, a.g.e., p. 3.

¹⁸²Ember vd., a.g.e., p. 38.

etrafında örgütlenmesini güçlendirerek 1715'ten sonra diasporanın önemli merkezlerinden biri haline gelmişlerdir.¹⁸³

Bunun dışında 1603-1605 yılları arasında pekçok Ermeni, Şah Abbas tarafından İsfahan'a yerleştirilmiştir. Rakamlar kesin olmamakla birlikte yaklaşık 100.000 Ermeni'nin İsfahan'a yerleştirildiği düşünülmektedir. Bu diasporanın, özellikle ipek ticaretinde çok başarılı stratejiler izlediği, Hindistan, Çin'in güneyi, Rusya, Osmanlı ve Venedik'e uzanan bir ağ oluşturdıkları bilinmektedir. O dönemde burada kurulan diaspora İran ile Ermenistan arasında önemli bir ekonomik ve politik bağı kurmuştur. İran'dan ticaret yollarıyla Hindistan'a giderek yerleşen Ermeniler, sadece ekonomik anlamda değil kültürel anlamda da oldukça gelişmiş bir diaspora oluşturmuşlardır. Hindistan diasporası, bir yandan anavatana fon akışı sağlarken bir yandan da diasporanın eğitim ve din kuruluşlarının yazılı kültür oluşturmalarına destek olmuştur. Diasporaların bu şekilde gelişmesi ulus bilincine sahip bir topluluk oluşmasını sağlamış, Ermeni milliyetçiliğinin ortaya çıkışını hızlandırmıştır.¹⁸⁴

18. yy. sonlarında Ermeni diasporası kendini, Avrupa modernitesinin tehdidi altında bir diaspora olarak görmektedir. Bu algı diaspora tarafından 3 farklı projenin benimsenmesine neden olmuştur.¹⁸⁵

- Ermenilere birleştirici bir ulusal kültür yaratmak amacıyla yazılacak bir metnin hazırlanması,
- İlk seküler Ermeni entellektüelleri tarafından anavatana dönüşün teorize edilmesi,
- Echmiadzin'in hem kutsal bir merkez hem de bir yönetim merkezi olarak önemini yeniden vurgulama girişimleri

Bu üç girişim de Mekhitarist Kardeşler* tarafından yürütülmüştür. Mekhitarist Kardeşlik, parçalı Ermeni kültürünün toplanması ve Avrupa modelinde ulusal bir kimlik oluşturulması için çaba göstermiştir. Bu girişimleri, 1749'da ilk Ermenice sözlüğün yayımlanması, 1784'te Ermeni tarihinin kitaplaştırılması izlemiştir.

¹⁸³Tölölyan, a.g.e., p. 3.

¹⁸⁴Ember vd., a.g.e., s. 39.

¹⁸⁵A.g.e.

*Mekhitarist Kardeşlik: Katolik mezhebine dönen Başrahip Mekhitar tarafından kurulan dini birlik. Ermeni kültürünün, dilinin ve tarihinin korunması adına çalışmalar yürütmüşlerdir. Her ne kadar önce Mora sonra San Lazzaro adasına sürülmüş olsalar da Birlik Osmanlı, Macaristan, Romanya ve Gürcistan gibi ülkelerde yaşayan Katolik Ermenilerden aldığı destekle giderek büyümüştür. (George A. Bournatian, *Ermeni Tarihi*, Aras Yayınları, İstanbul, 2011, s.139).

İtalyanca, Fransızca, Almanca, Yunanca ve Latince klasiklerin çevirileri yapılmış, hemen her konuda ders kitapları yayımlanmıştır. Bu projeler Mekhitarist Kardeşler tarafından yürütülmekle birlikte İstanbul, İsfahan ve Hindistan'daki diasporalar tarafından hem finansal hem de entelektüel olarak desteklenmişlerdir.¹⁸⁶

18. yy. sonları ayrıca çok etnili çok uluslu Rus İmparatorluğu'nda Ermeni diasporasının kurulduğu dönem olmuştur. Günümüzde yaklaşık iki milyon Ermeninin Rusya'da yaşadığı düşünülmektedir.¹⁸⁷ Rusya'daki Ermeni diasporası yürüttüğü lobi faaliyetleri ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Zira Ermeniler, diasporalarca yürütülen lobi faaliyetlerinin başlamasından çok önce Hristiyan yöneticilerden destek talep etmeye ve alınan kararları etkilemek amacıyla faaliyetler yürütmeye başlamışlardır.

2.2.1.2. 1915 Olayları Sonrasında Ermeni Diasporası

Bilindiği üzere 27 Mayıs 1915 tarihinde alınan Sevk ve İskan kararı ile Anadolu'da yaşayan Ermeniler savaş bölgesi olmayan Suriye ve Irak bölgesine (Deyr-i Zor Sancağı) göç ettirilmiştir. Rus ordusu ile iş birliği içinde olan Taşnak Ermeni Komitesi'nin kaynaklarını kesmek, Doğu Anadolu'da artık sürekli hale gelen isyanları önlemek amacıyla gerçekleştirilen bu uygulama sürecinde seyahat koşullarının zorluğu ve halihazırda süren savaş bazı kayıpların yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan sıkıntılar birçok Ermeni'nin hafızasında yer etmiş¹⁸⁸ ve Anadolu Ermenileri dünyanın farklı köşelerine yayılmışlardır. Bazıları halihazırda Ermeni diasporalarının olduğu Orta Doğu ve Avrupa'ya göç ederken bazıları çok daha uzağa Amerika'ya göç etmiştir. Dünyanın farklı yerlerine dağılmakla birlikte bugün 3 önemli diaspora merkezinin varlığından söz etmek mümkündür: ABD, Rusya ve Fransa.

1915 sonrasında hem Doğu'da hem de Batı'da Ermeni diasporaları dini liderler tarafından yönetilmiştir. Bu süreçte kilise dini bir otorite olmaktan çok bir kimliğin bir parçası haline gelmiştir. Ermeni toplulukları gittikleri ülkelerde ekonomik ve sosyal yaşamlarını kurmak konusunda büyük bir sıkıntı yaşamamışlardır. Bununla beraber bir tür "*sürgün milliyetçiliği*" geliştirmişlerdir. Batı'da bu milliyetçilik anlayışı zamanla diasporik bir ulus öteciliğe dönüşmüştür.¹⁸⁹ Diasporalar arasında yerel farklılıklar ve heterojen bir yapının varlığı inkar edilemez. Bununla birlikte paylaşılan ortak değerler ve diasporayı ulusötesi Ermeni topluluğun bir parçası haline getiren organizasyonlar da yadsınamaz.

¹⁸⁶Ember vd., a.g.e., p. 40.

¹⁸⁷A.g.e.

¹⁸⁸Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 28.

¹⁸⁹Ember vd., a.g.e., p. 44.

1915'ten sonra Avrupa'daki Ermeni nüfusun artmasına sebep olan başka göç dalgaları da yaşanmıştır. Ermeniler önce II. Dünya Savaşı ardından 1960'lardan 1990'lara kadar ekonomik ve politik nedenlerle göç etmişlerdir . 1960'lı yıllarda göçmen işçi olarak Avrupa'ya göç eden Ermenileri 1979 İran İslam Devrimi ile Avrupa'ya gelen Ermeniler izlemiştir. Lübnan'da yaşanan iç savaş ve 1988 depremi göç sürecinin devam etmesine neden olmuştur.¹⁹⁰

Tüm bu göç dalgaları göz önünde bulundurulduğunda diasporanın pek çok farklı kökenden ve kültürden gelen Ermeni tarafından oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Bütün bu farklılıklara rağmen diaspora Ermenileri nasıl ortak hareket edebilmektedir? Daha önce de belirtildiği üzere 1915 Olayları Ermeni diasporası açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira Ermeni diasporası, kimliğini muhafaza etmenin bir yolu olarak 1915 Olaylarının yarattığı travmayı korumayı ve Türkleri ötekileştirmeyi seçmiştir. Vamık Volkan'a göre "*seçilmiş travmalar*" bir grubun kimliğini şekillendirmede ve korumada en önemli araçlardır¹⁹¹. Ermeni diasporası için seçilmiş travma 1915 Olayları olmuştur. Diaspora, etnik kimliğini oluştururken kurban psikolojisini destek noktası olarak kullanmakta, hissedilen ortak acı nesilden nesile aktararak aidiyet ve beraberlik hissi kuvvetlendirilmektedir. Kuşkusuz kimliğin oluşturulmasında kullanılan tek araç bu travma değildir. Kilise, politik partiler, kültürel kuruluşlar hem birer sosyalleşme aracı hem de kimlik inşasının bir parçası olarak kullanılmıştır. Ancak günümüz diasporasını birbirine bağlayan en önemli tutkalın bu travma olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁹²

Bu bilgiler ışığında Ermeni diasporasının oluşum sürecinin diaspora kimliği üzerindeki etkisi hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkündür. Öncelikle Ermeni diasporası, oldukça eski bir diasporadır. Birçok çalışmada Yahudilerle birlikte klasik dönem diasporaları arasında sayılmaktadır. Bu uzun süreçte yaşanan her göç dalgası, oluşan her yeni diaspora merkezi Ermeni diasporasının evrimine yeni bir bileşen eklemekle birlikte diaspora kültürünün çok daha erken başlamasına neden olmuştur. Bu durumun bir sonucu olan çok merkezli yapının diaspora içinde ayrılıklara neden olduğu düşünülse de entelektüel yapının erken oluşması ortak kimliğin yaratılmasına katkı sağlamıştır. Bunun bir başka sonucu ise diasporaların

¹⁹⁰Fusun Alver, "Ulusötesi Tasarlanmış Cemaat Olarak Ermeni Diasporasının Almanya'da Politik Halkla İlişkiler Çalışmaları ve Geleneksel ve Yeni Medyayı Politik Mücadelede Araçsallaştırması", **Uluslararası Kafkasya Kongresi**, 26-27 Nisan 2012, Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kocaeli Üniversitesi Yayınları s. 713.

¹⁹¹Vamık Volkan, **Körü Körüne İnanç Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri**, Çev. Dr. Özgür Karaçam, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2009, s. 68.

¹⁹²Bahar Çevik, "The Armenian Diaspora and the Need for the Other", **Akademik Bakış**, Cilt 5, Sayı: 9, 2011, 93-107, p. 99.

yaşadıkları ülkelere entegrasyonunun çok daha önce tamamlanması olmuştur. Entegrasyon seviyesinin yüksek olması diasporanın gücünü arttırmaktadır.

Hem 1915 öncesi dönemde hem 1915 sonrası dönemde göç eden Ermeniler çoğunlukla tüccar ya da ruhban sınıfa mensup kişiler olmuştur. Bu durum diasporanın yaşamını sürdürdüğü yerde kuvvetlenmesini ve diaspora üyelerinin yaşadıkları toplumda önemli statülere sahip olmasını kolaylaştırmış aynı zamanda entegrasyon seviyesinin artmasını sağlamıştır. Diaspora içinde tüccar ve ruhban sınıfın çoğunlukta olmasının iki önemli sonucu daha olduğunu ileri sürmek mümkündür. Bunlardan ilki diasporanın hareketliliğinin yüksek olmasıdır. Ticaret yapan diaspora üyeleri sıklıkla seyahat etmekte, hem diasporalar arasındaki hem de anavatanla olan diyalog ve ilişkileri kolayca ilerletebilmektedirler. İkincisi ise yeniliklerin ve entelektüel birikimin artmasıdır. Hareketlilik sayesinde yenilikler kolayca takip edilmekte ve taşınmaktadır. Diasporada entelektüel faaliyetlere verilen destek çok daha fazladır. Birçok yeniliğin (matbaa, gazete vb.) önce diasporalar tarafından kullanıldığı söylenebilir. Bu gibi yeniliklerin devamlı takibi diaspora kimliği için önemli olan bazı öğelerin (dil, kültür vb.) hem korunmasında hem geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır.¹⁹³

Ermeni diasporası için din, birleştirici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Diasporanın önceleri dini liderler tarafından yönetilmeleri, kiliselerin zamanla bir sosyal iletişim merkezine dönüşmesi bunda büyük rol oynamıştır. Bir ülkeden diğerine taşınan insanlar bu sayede tekrar başlamak için benzer bir temel bulmaktadırlar. Kilise kolayca bilgi edinebilecekleri bir yer olmakla birlikte topluluk üyeleriyle iletişime geçebilecekleri sosyal bir merkez görevi de görmektedir.¹⁹⁴ Hristiyanlığın birleştirici bir unsur olarak öne çıkmasında bir diğer önemli etken Osmanlı'daki millet sistemidir. Bu sistemin din eksenli kimlik tanımı Ermeni Kilisesi'nin politik bir güç olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁹⁵

Ermeni diasporasını tanımlayan önemli bir diğer özellik anavatanı geri dönüş düşüncesi/anavatanın idealleştirilmesi ve köken mitidir. Ermeni köken miti kaynak olarak İncil'i kullanmaktadır. Yaratılış kitabına göre 150 gün yağın yağmurun ardından 7. ayın 17. gününde Nuh'un gemisi Ararat Dağı'nda karaya oturmuştur. Ermeniler, bu dağın tarihi Ermenistan'ın merkezi olarak görmektedirler. Bu nedenle Ermenistan yeniden doğuşun merkezi, Ermenistan toprakları ise kutsal

¹⁹³Ember vd., a.g.e., s. 43.

¹⁹⁴Edmund Herzig ve Marina Kurkchiyan, *The Armenians Past and Present in the Making of National Identity*, Routhledge New York, 2005, p.132.

¹⁹⁵Herzig ve Kurkchiyan, a.g.e., s. 128.

topraklardır.¹⁹⁶ Tarihi Ermenistan'ın sınırlarının kuzeyde Pontus Dağları'na, güneyde Kuzey Mezopotamya'ya, doğuda İran'ın kuzeybatı sınırlarına dayandığı düşünülmektedir. Bugün Ermeni topraklarının bahsi geçen sınırların yaklaşık 1/6'sı kadar olduğu düşünülürse anavatanın idealleştirilmesi kendileri açısından oldukça normaldir.¹⁹⁷

2.2.2. Rakamlarla Ermeni Diasporası

Bugün dünyada yaşayan Ermeni nüfusla ilgili farklı kaynaklarda farklı rakamlara ulaşılmaktadır. Literatürdeki genel söylem dünyadaki Ermeni nüfusunun yaklaşık 6 milyon civarında olduğu, bu nüfusun yaklaşık 3 milyonunun Ermenistan'da yaşadığı yönündedir. ABD (800.000) ve Rusya ile eski Sovyet ülkeleri (1 milyon) en kalabalık diaspora nüfusuna sahip ülkelerdir. Avrupa'da Fransa yaklaşık 300.000 kişilik diaspora nüfusu ile önemli bir merkezdir. Bunun dışında Kanada'da 50.000, Avustralya'da 30.000, İran ve Lübnan'da da yaklaşık olarak 200.000 civarında Ermeni'nin yaşadığı tahmin edilmektedir.¹⁹⁸ Gerard J. Libaridian'a göre Rusya'da 1 milyon, ABD'de 1 milyon, Fransa'da 350.000, Gürcistan'da 450.000, Orta Doğu'da 400.000, Güney Amerika'da ise 100.000'den fazla Ermeni yaşamaktadır.¹⁹⁹ Ermenistan Diaspora Bakanının 2013 yılında Uluslararası Göç Örgütü'nün konferansında yaptığı sunumda verdiği rakamlara göre ise diaspora bugün 100'den fazla ülkeye yayılmıştır ve kabaca dağılımı şu şekildedir: Rusya'da 2.2 milyon, ABD'de 1.2 milyon, Fransa'da 500.000, Gürcistan'da 450.000, Ukrayna'da 400.000 Ermeni asıllı kişi yaşamaktadır.²⁰⁰ Söz konusu Ermeni diasporası olduğunda rakamlara ulaşmanın bu denli zor olmasının nedenlerinden biri Ermenilerin bulundukları ülkelere entegrasyon seviyelerinin yüksek olmasıdır. Özellikle Avrupa'da Fransa dışında yaşayan Ermeni nüfusun bir hayli az olması da rakamlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

Ermeni diasporası açısından Fransa Avrupa'nın önemli merkezlerinden biridir. Bugün Batı Avrupa'daki en büyük Ermeni topluluğu Fransa'da yaşamaktadır.

¹⁹⁶ Cohen, a.g.e., s. 48.

¹⁹⁷ Ember vd., a.g.e., s. 36.

¹⁹⁸ Cemalettin Taşkıran, *Dünden Bugüne Ermeni Meselesi Sempozyum*, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Konya, 23 Mayıs 2003, s.113-125 aktaran Ömer Faruk An, "Türkiye'nin Dış Politikası'na Etkisi Bakımından 2015'e Doğru Ermeni Lobisi", *Ermeni Araştırmaları*, 2013, Sayı: 45, 177-244 s. 185.

¹⁹⁹ Gerard J. Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı: Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü*, çev. Alma Taşlıca, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.67 aktaran Soner Karagül, "Ermeni Diasporası ve Hedef Yılı:2015", *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı V*, 2014, Eylül-Aralık, Sayı:64, 1-12, s. 3.

²⁰⁰ Hranush Hakobyan, *International Dialogue on Migration 2013-Diaspora Ministerial Conference*, 18 - 19 June, 2013, Geneva, <https://www.iom.int/files/live/sites/iom/files/What-We-Do/idm/workshops/IDM-2013-Diaspora-Ministerial-Conference/Diaspora-Ministerial-Conference-Statement-Hakobyan.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.03.2015).

Fransa, 1915'ten önce de Ermeniler için önemli merkezlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1915 öncesinde yaklaşık 4000 kişinin yaşadığı Fransa'ya göç yıllar boyunca artarak devam etmiştir.²⁰¹ Fransa'daki Ermeni varlığı 6. yy.'a kadar dayanmaktadır. Ermenilerle Fransızlar arasındaki ilk ilişkilerin Haçlı Seferleri sırasında geliştiği düşünülmektedir. İlişkilerin gelişmesiyle birlikte 15. ve 16. yüzyıllarda Marsilya ve Paris'te küçük koloniler kurulmuştur. 19. yüzyılda ise birçok Ermeni gencin eğitim için Fransa'ya gelmesi ile birlikte diaspora büyümeye başlamıştır.²⁰²

1915'ten sonra da Fransa'ya Ermeni göçü sürmüştür ve 1925'ten 1938'e kadar olan dönemde Suriye, Lübnan, Türkiye, Yunanistan ve Sovyetler Birliği'nden yaklaşık 63.000 Ermeni Fransa'ya göç etmiştir. Burada halihazırda kurulmuş bir diasporanın var olması kuşkusuz Fransa'nın bu kadar çok tercih edilmesindeki önemli etkenlerden biridir.²⁰³ Fransa'ya Ermeni göçü yıllar içinde neredeyse durmadan devam etmiştir. 1950'lerde Filistin ve Doğu Avrupa'dan, 1975'ten sonra Lübnan'dan, İslam Devrimi'nden sonra İran'dan ve 1980 Askeri Darbesi'nden sonra Türkiye'den pek çok Ermeni Fransa'ya göç etmiştir.²⁰⁴

Fransa'nın göç politikası buradaki Ermeni diasporasının yapısını büyük ölçüde şekillendirmiştir. Diasporaların temel kenetlenme nedenlerinden biri olan asimile olma ve kimliğini kaybetme korkusu göç politikasının etkisiyle Fransa'daki Ermeni diasporası için daha etkili hale gelmiştir. Fransa'daki Ermeni nüfusun neredeyse %80'inin Ermenice konuşmadığı düşünüldüğünde diasporanın örgütlenmek adına gösterdiği çaba anlaşılabilir hale gelmektedir.²⁰⁵ Bu bağlamda Fransa'daki Ermeni diasporasının dini, sosyal ve siyasi anlamda güçlü bir örgütlenmeye sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fransa'da Ermeniler sosyal kültürel kulüpler, dini teşkilatlar, yardım kurumları, dernekler, eğitim kurumları, basın yayın kurumları ve siyasi partiler yoluyla birbirleri ve kültürleri ile olan bağlarını korumaya çalışmakta, Fransız kurumları ile kurdukları bağlarla lobi ve propaganda ağlarını güçlendirmektedirler. Sosyal ve siyasi hayatta aktif pek çok Ermeni asıllı Fransız

²⁰¹Samim Akgönül, "Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobcilik", *Ermeni Araştırmaları*, 2002, Sayı:5 <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=304> (Erişim Tarihi: 18.03.2015).

²⁰²Ermenistan Cumhuriyeti Diaspora Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "*The Virtual Museum of Armenian Diaspora*", <http://armdiasporamuseum.com/150-1-West%20Europe.html>, (Erişim Tarihi: 17.10.2013).

²⁰³Samim Akgönül, "The Armenian Community of France and Turkey: Propaganda and Lobbyism", Kamer Kasım ve Sedat Laçiner, *The Armenian Diaspora: In France, The United Kingdom, Germany and Australia*, Ermeni Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2003, 3-22, p. 5.

²⁰⁴A.g.e., p. 6.

²⁰⁵Martine Hovanesian, *Le lien communautaire: trois générations d'Arméniens*, Armand Colin, Paris, 1992; aktaran Robin Cohen, a.g.e., s. 55.

bulunmaktadır.²⁰⁶ Charles Aznavour, Henri Verneuil, Edouard Balladur, Patrick Devedjiyan bu isimlere verilebilecek örneklerdir. Aznavour ve Verneuil gibi Fransız toplumu tarafından sevilen kişilerin Ermeni Sorununa, diasporanın ve Ermenistan'ın ihtiyaçlarına dikkat çekmek ve kamuoyu oluşturmak adına yürüttükleri çalışmalar vardır. Örneğin Aznavour, 1988 yılında Ermenistan'da gerçekleşen depremin ardından 'Aznavour Pour L'Arménie' adlı bir vakıf kurarak Ermenistan'a yardım etmiştir. Vakıf bu tarihten sonra da çalışmalarına devam etmiş ve kamuoyunda Ermenistan'la ilgili pozitif algının artmasına katkıda bulunmuştur. Ünlü Fransız sinema yönetmeni Henry Verneuil ise Ermeniler'in Osmanlı Devleti'nden Marsilya'ya göçünü konu eden bir film çekerek Ermeni iddialarının Fransız kamuoyunda bilinirliğini arttırmaya çalışmıştır.²⁰⁷ Fransa'da Ermeni diasporasının çoğunlukla Fransız vatandaşı olması ve 80'li yıllardan beri aktif siyasete atılmış olmaları onları siyaseten de güçlü bir diaspora haline getirmiştir. Ermeni asıllı Edouard Balladur 1993-1995 yılları arasında Fransa Başbakanlığını yürütmüş, Patrick Devedjiyan ise Nicolas Sarkozy'nin kabinesinde 2008-2010 yılları arasında Devlet Bakanlığı yapmıştır.²⁰⁸

Kilisenin diaspora örgütlenmesi ve kimliği açısından öneminden önceki bölümlerde bahsetmiştik. Bu durum Fransa örneğinde de devam etmektedir. Bugün Fransa'da faaliyet gösteren 25 adet Ermeni Apostolik Kilisesi, 12 adet Ermeni Evangelist kilisesi bulunmaktadır.²⁰⁹ Okullar, araştırma ve eğitim kurumları, dil kursları vb. diasporanın hem kimliğini korumak ve yaşatmak adına en çok üstüne düştüğü örgütlenme şekillerinden biridir. Bugün Fransa'da faaliyet gösteren yaklaşık 40 Ermeni okulu bulunmaktadır. Hem Ermenice hem Fransızca eğitim verilen bu okullar dışında pek çok lise ve üniversitede Ermenice kursları verilmektedir.²¹⁰

Ermeni Diasporası'nın sadece Fransa'da değil tüm diaspora ülkelerinde örgütlenme yapısına bakıldığında siyasi partiler güçlü birer aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasi partiler lobicilik çalışmalarının merkezi oldukları kadar sahip oldukları yardımlaşma derneği ağları ile diaspora Ermenilerini birbirine bağlayan güçlü bir bağ oluşturmaktadır. Taşnak, Ramgavar ve Hınçak Partileri arasında en

²⁰⁶Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları, Ankara, 2008, s. 298.

²⁰⁷Akgönül, "Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobicilik"

²⁰⁸Kaan Sahilyol, "Fransa'daki Ermeni Lobisi ve Sözde Ermeni Soykırımını İnkâr Yasası İle İlgili Gelişmeler", *İKV Değerlendirme Notu*, No:55, Ağustos 2012, s. 3.

²⁰⁹Ermenistan Cumhuriyeti Diaspora Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "The Virtual Museum of Armenian Diaspora", <http://armdiasporamuseum.com/150-1-West%20Europe.html>, (Erişim tarihi: 17.10.2013).

²¹⁰Ermenistan Cumhuriyeti Diaspora Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "The Virtual Museum of Armenian Diaspora", <http://armdiasporamuseum.com/150-1-West%20Europe.html>, (Erişim tarihi: 17.10.2013).

geniş siyasal hareket olarak görülebilecek olanı Taşnak Partisidir. Parti merkezi aynı zamanda Nor Seround, Fransa Ermenileri'nin Mavi Haçı, Ermeni Kültür Evi, Genç Taşnaklar Hareketi, Ermeni İzçileri gibi teşkilatlanmaların merkezidir. Diğer iki partiye yakın çalışan dernekler de şu şekilde sıralanabilir: Fransız Ermeni Gençliği Hareketi (JAF), JAF yanlısı İzçiler Organizasyonu (Organisation des Scouts jafistes), Ermeni Yardımlaşma Genel Birliği (UGAB). Sayılan dernekler arasında özellikle Ermeni Yardımlaşma Genel Birliği birçok ülkede şubesi bulunması bakımından öne çıkmaktadır. Bugün Fransa'da 500'e yakın Ermeni organizasyonunun aktif olarak faaliyet gösterdiği düşünülmektedir.²¹¹

Bu dernekler dışında üzerinde durulması gereken diğer teşkilatlanmalar Ermeni Doktorlar Birliği, 24 Nisan Komitesi, Ermeni Davasını Savunma Komitesi (Comite de la Defence de la Cause Armenienne) dir. Burada sayılan derneklerin büyük bir kısmı uluslararası niteliğe sahip olup burada bahsi geçenler Fransa'da bulunan temsilcilikleridir.²¹² Anlaşılacağı üzere bu dernekler genelde AB düzeyinde yürüttükleri lobicilik faaliyetlerinin yanı sıra özelde ulusal siyaset düzeyinde de faaliyetlerine devam etmektedirler. Bu yapıdan da anlaşılacağı üzere Fransa'nın önce soykırımı tanıyan yasayı ardından da inkar yasasını kabul etmiş olması tesadüf eseri değildir.

Ermenilerin Almanya'ya göç süreci 10.yy'a kadar dayanmaktadır. Ancak göçün hızlanması 19 yy'da Osmanlı ve Rusya'dan gelen öğrenci ve tüccarlarla gerçekleşmiştir. Bu süreçte Ermeni-Evangelist Birliği, Protestan Ermeniler Derneği, Ermeni Öğrenci Derneği gibi dernekler kurulmuştur. Önce I. ve II. Dünya Savaşları ardından 1960'lardan 90'lara kadar geçen süreçte politik ve ekonomik nedenli göçler Almanya'daki Ermeni nüfusun artmasına ve bir cemaat oluşmasına yol açmıştır. Almanya'ya en büyük Ermeni göç dalgası 1960'larda gelmiştir. Almanya'daki Ermeni nüfusun yaklaşık 20-25.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.²¹³

Sayıları az olmasına rağmen ülkedeki geçmişi eskiye dayanan Ermeni toplumu bugün dernekler, kilise ve enstitüler eliyle örgütlenmiş durumdadır. 1915 öncesi kurulan derneklerin genelde din odaklı oldukları, 1915'ten sonra ise bu

²¹¹Ermenistan Cumhuriyeti Diaspora Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "The Virtual Museum of Armenian Diaspora", <http://armdiasporamuseum.com/150-1-West%20Europe.html>, (Erişim tarihi: 17.10.2013).

²¹²Ermenistan Cumhuriyeti Diaspora Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "The Virtual Museum of Armenian Diaspora", <http://armdiasporamuseum.com/150-1-West%20Europe.html>, (Erişim tarihi: 17.10.2013).

²¹³Laçiner, a.g.e., s. 401.

durumun değiştiği gözlemlenmektedir.²¹⁴ Bu anlamda bahsedilmesi gereken başlıca derneklerden biri Johannes Lepsius tarafından kurulan Alman Ermeni Cemiyeti'dir. Bu cemiyet faaliyetlerini günümüzde de sürdüren, Ermeni kültürünün yaşatılması ve tanıtılması için çalışmalar yürüten, 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının savunuculuğunu yapan, bu amaçla pek çok yayın yapan ve konferans düzenleyen bir cemiyettir.²¹⁵ Alman Ermeni Cemiyeti Almanya'da Ermeni Merkez Konseyi ile birlikte Ermeni davası hakkında Almanya'nın en aktif çalışan iki organizasyonundan biridir. Cemiyet 2001 yılında 1915 Olaylarının Alman Parlamentosu tarafından soykırım olarak tanınması ve kamuoyunda bilinç oluşturulması adına bir konferans düzenlemiştir.²¹⁶

Almanya'da faaliyet gösteren derneklerin bağlı bulunduğu Almanya'da Ermeni Merkez Konseyi burada önemli bir teşkilatlanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Konsey, Almanya'da yürütölen propaganda ve algı çalışmalarına büyük katkı sağlamaktadır. 1998 yılında Konsey bünyesinde "Tanıma Çalışma Grubu" oluşturulmuştur. Çalışma Grubu'nun aktiviteleri Alman Parlamentosu'nda 1915 Olaylarının soykırım olarak tanınması üzerine yoğunlaşmıştır. Almanya'nın 2005 yılında aldığı karar düşünölürse Konsey'in başarılı olduğu söylenebilir. Çalışma Grubu özellikle 24 Nisanlarda düzenlediği sergi ve konferanslarla kamuoyu ilgisini canlı tutmaya çalışmaktadır. Ayrıca grubun öncölüğünde düzenlenen sokak ve salon gösterileriyle Türkiye sıkça protesto edilmektedir.²¹⁷

Almanya'da kurulan araştırma kurumları ve enstitöler Almanya'daki Ermenistan diasporası için önemli örgütlenme alanlarından biridir. Ruhr Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan Diaspora ve Soykırım Araştırması Enstitüsü ve Münih'te kurulan Ermeni Sorunları Enstitüsü bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bunlarda ayrı 1985 yılında Tessa Hoffman tarafından kurulan Ermeni Dokümantasyon ve Bilgi Merkezi bulunmaktadır. Merkezin amacı 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarını destekleyecek belgelerin bulunması ve Almanya'da kamuoyunun oluşturulmasıdır.²¹⁸

Almanya'daki nüfusları az olmasına rağmen dernekler ve eğitim kurumları eliyle örgütlenmiş olmaları Ermenilerin yürüttüğu lobicilik faaliyetlerinin etkisini arttırmaktadır. Almanya'da Ermeni diasporasına verilen desteğin fazla olmasının

²¹⁴ Aydan İyigüngör, "The Profile of the Armenian Diaspora in Germany", Kasım ve Laçiner, a.g.e., 67-80, p. 67.

²¹⁵ A.g.e.

²¹⁶ A.g.e., p. 69.

²¹⁷ Laçiner, a.g.e., s.408.

²¹⁸ A.g.e., s. 402.

bizce bir başka nedeni ise Almanların soykırım konusundaki hassasiyetidir. Zira Ermeni Dokümantasyon ve Bilgi Merkezi kurucusu Tessa Hoffman gaz odaları ve ilk soykırım tekniklerini Türklerin kullandığına dair iddiaları bulunmaktadır. Hatta Almanların soykırımı Türklerden öğrendiğini iddia edecek kadar ileri gidenler bulunmaktadır.²¹⁹

Bu bilgiler ışığında söyleyebiliriz ki öncelikle Haçlı Seferleri sonrasında teoloji çalışmaları ile iki halk arasında din ekseninde kurulan bağ yıllar içinde kuvvetlenmiş özellikle 1914'ten sonra kültürel ve sosyal boyutlara da taşınmıştır. Almanya'da Ermeni diasporası sayıca az olmasına rağmen özellikle Almanların soykırım konusundaki hassasiyeti Ermenilerin lobi gücünü arttırmıştır.

Bugün İngiltere'de yaşayan Ermeni nüfusun yaklaşık 20.000 civarı olduğu düşünülmektedir. Bu rakam ABD, Rusya Federasyonu ve Fransa ile karşılaştırıldığında bir hayli azdır. Ancak Ermeni Diasporasının İngiltere kamuoyundaki etkisinin nüfusu ile ters orantılı olduğunu söyleyebiliriz. İngiltere'nin diaspora açısından önemi ABD'de Ermeni lobisi güçleninceye kadar diasporanın etkinliklerinin merkezi olmasıdır.²²⁰

Ermenilerin İngiltere'deki varlıkları 7. yüzyıla kadar dayandırılabilir. Ancak iki toplum arasındaki ilişkinin Orta Çağ'da güçlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Orta Çağ'da ticari ve dini ağırlıklı başlayan bu ilişkinin güçlenmesinde Haçlı Seferleri'nin etkisi göz önünde bulundurulmalıdır. 17. yy'da ise Ermeni tüccarların doğulu Hristiyanlar olmalarının ve doğu dillerini iyi konuşmalarının avantajını kullanarak İngiliz ekonomisinin ve dış politikasının önemli bir parçası haline geldikleri görülmektedir. Bu başarılar” Ermenilerin İngiltere'ye uyumunu kolaylaştırmış, sanatta, edebiyatta, siyasette ve sosyal yaşamda yer almalarını sağlamıştır.²²¹ 1950'li yıllarda başlayıp günümüzde hâlâ devam etmekte olan göçlerle İngiltere'deki Ermeni diasporası giderek büyümüştür. Bugün İngiltere'de yaşayan Ermenilerin çoğunluğu Londra ve çevresinde yaşamaktadır. Bu süreçte Ermenilerin toplum içindeki yükselişleri de devam etmiştir.²²² İngiltere Ermenileri öncelikle en büyük tehdit olarak gördükleri asimilasyon sorununu aşmak ve ayrıca İngiltere kamuoyunda Ermeni Davası'na olan sempatiyi arttırmak adına sosyal, dini ve kültürel birçok örgütlenmeye gitmiş, eğitim ve araştırma organizasyonları kurmuşlardır.

²¹⁹A.g.e., s. 403.

²²⁰Sedat Laçiner, “Armenian Diaspora in Britain and Armenian Question”, Kasım ve Laçiner, a.g.e, 25-47, p. 25.

²²¹Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 356.

²²²A.g.e., s. 369.

Kimliğin korunması adına en çok önem verilen kuruluşlar eğitim kurumlarıdır. Bu anlamda İngiltere’de Ermeni çocuklarının eğitim aldığı 3 okul bulunmaktadır. Bunların yanı sıra pek çok okul öncesi eğitim kurumu, dernekler tarafından açılan yaz okulları ve kurslar bulunmaktadır. Bu kurumlar sayesinde Ermenice öğreniminin devamlılığı sağlanmakta, ayrıca kültür ve tarih dersleri sayesinde asimilasyonun önüne geçilmeye çalışılırken birlik duygusu güçlendirilmektedir.²²³ İngiltere’de faaliyet gösteren derneklere bakacak olursak Ermeni Enformasyon ve Tavsiye Merkezi’nin en aktif derneklerden biri olduğu görülmektedir. Merkez, çalışmalarının çoğuna yerel yönetimlerden ve diğer resmi fonlardan aldığı desteklerle kaynak yaratmaktadır. Merkez, ülkede yaşayan Ermenilere hukuk ve sağlık alanında danışmanlık hizmeti vermek, dil kursları düzenlemek, sosyal faaliyetler ve eğitim faaliyetleri düzenlemek ve süreli yayınlar yolu ile hem diasporanın kendi arasında iletişimini güçlendirmek hem de Ermenilerin İngiliz toplumu ile bir iletişim ağı oluşturmasını sağlamak gibi çalışmalar yapmaktadır.²²⁴ Bunun dışında Tekeyan Kültür Derneği, siyasi konularda organizasyon ve kampanya düzenlenmesi gibi görevler üstlenen Ermeni Toplumu Merkezi, 1995 yılında iki Ermeni genç tarafından kurulan ve Londra’daki Ermeni gençliğini bir araya getirmeyi amaçlayan RBO, Homenetmen Londra gibi dernekler öne çıkan diğer teşkilatlanmalardır. Bunlardan başka Ermeni Hakları Grubu, İngiliz Ermeni Topluluğu, Barbara Melinski Fonu ve birçok uluslararası Ermeni organizasyonunun şubesi de İngiltere’de faaliyet göstermektedir.²²⁵ İngiltere’deki Ermeni diasporası sayı olarak küçük olması nedeniyle Meclis’te grup oluşturamamaktadır. Siyaseten yaşanan bu eksikliği kurduğu dernekler, düzenlediği konferanslar, bastırdığı kitaplar, kilisenin ve dinin yarattığı benzerlik duygusunu kullanarak kamuoyu oluşturmak yolu ile kapatmaya çalışmaktadır.²²⁶

Kilisenin İngiltere Ermeni diasporası için kimliğin korunması dışında, diasporanın İngiltere tarafından kabul edilmesi bakımından da önemi bulunmaktadır. İngiltere’de faaliyet gösteren iki önemli kilise bulunmaktadır. St. Sarkis Ermeni Apostolik Kilisesi ve Holy Trinity Ermeni Apostolik Kilisesi.²²⁷

Belçika’da hatırı sayılır bir Ermeni toplumunun oluşumu ancak 20. yy’ın başlarında mümkün olmuştur. 1920’lerin başında Belçika’ya yaklaşık 1000 kadar Ermeni’nin yerleştiği düşünülmektedir. Belçika’da Ermeni nüfusun artışı özellikle

²²³Laçiner, “Armenian Diaspora in Britain and Armenian Question”, p. 27.

²²⁴Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 377.

²²⁵Laçiner, “Armenian Diaspora in Britain and Armenian Question”, p. 28.

²²⁶Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 396.

²²⁷Armenian Community Council of the United Kingdom Resmi İnternet Sitesi, “The Community”, <http://www.accc.org.uk/the-community/>, (Erişim Tarihi: 17.08.2015).

1970'lerden sonra Suriye ve Lübnan'dan gelen göçmenlerle olmuştur. Bugün rakamlar resmi olmamakla birlikte Belçika'da yaklaşık 20.000 Ermeni'nin yaşadığı düşünülmektedir²²⁸. Çoğunluğu Antwerp ve Brüksel'de yaşayan Ermeni toplumu daha çok elmas sektöründe ve adli işlerde çalışmaktadır.²²⁹ Ermeniler Belçika'da yıllar içinde sosyal ve kültürel pek çok örgütlenmeye gitmişlerdir. Bunların en çok öne çıkanları Ermeni Yardımlaşma Genel Birliği, Arpak Mekhitarian, Antwerp Ermeni Kadınlar Derneği, Demokratlar Birliği'dir. Ayrıca 1998'de kurulan Ermeni Davası Vakfı Belçika'da kamuoyu oluşturma ve lobicilik çalışmalarını sürdürmektedir. Bunlardan başka Taşnak Partisi çatısı altında da birçok kültür ve spor derneği faaliyet göstermektedir. Parti Belçika'da kurulan ilk Ermeni partisidir ve 1997 yılında kurulmuştur. Belçika'da Ermenilere ait 16 tane eğitim kurumu ve çıkarılan birçok süreli yayın bulunmaktadır.²³⁰

Avusturya'da 17. ve 18. yüzyılda ticaretle uğraşan Ermenilerin varlığına rastlanmaktadır. Avrupa'nın genelinde olduğu gibi 1960 ve 1970'lerde buradaki Ermeni nüfusu artmışsa da Avusturya'da Ermeni nüfusun az olduğu söylenebilir²³¹. Avusturya'da Ermeni asıllı parlamenter bulunmamaktadır. Ülkede yaşayan Ermeni nüfus az olsa da kamuoyu oluşturma çalışmalarının yürütülmesine engel teşkil etmemiştir. Açtıkları okullar, süreli yayınlar, dernekler eliyle düzenledikleri gösteriler yolu ile kamuoyunun ilgisini çekmeye devam etmektedirler.²³²

Bu bilgiler ışığında Avrupa'daki Ermeni diasporası ile ilgili birtakım genellemeler yapmak mümkündür. Ermenilerin 1915'ten önce de Avrupa ile bağları bulunmaktadır. Bu noktada din Ermeni halkı ile Avrupa arasında bağlayıcı bir unsur olmuştur. Ermeniler 1915 öncesi dönemde dinden sonra en çok ticaret amacıyla Avrupa ile ilişkiler kurmuştur. Avrupa'ya giden Ermenilerin sayısında 1915'ten sonra bir artış gözlemlenmektedir. Bu tarihten sonra Orta doğu'daki gelişmeler (Lübnan İç Savaşı, İran İslam Devrimi gibi), II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da ortaya çıkan işçi ihtiyacı gibi nedenlerle Ermeniler Avrupa'ya yerleşmeye devam etmişlerdir. Avrupa'daki en kalabalık Ermeni diasporası Fransa'da bulunmaktadır. Diğer Avrupa ülkelerinde bulunan Ermeni diasporalarının sayıca oldukça küçük diasporalar olduğu söylenebilir. Buna karşın Ermeniler yaşadıkları ülkelerde seslerini duyurmak ve lobicilik çalışmaları yürütmek konusunda sıkıntı yaşamamışlardır. Bu

²²⁸ Embassy of Armenia to Belgium Resmi İnternet Sitesi, "About Community", <http://www.belgium.mfa.am/en/community-overview/>, (Erişim Tarihi:17.08.2015).

²²⁹ George. A. Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, Aras Yayınları, İstanbul, 2011 s. 294.

²³⁰ Embassy of Armenia to Belgium Resmi İnternet Sitesi, "About Community", <http://www.belgium.mfa.am/en/community-overview/>, (Erişim Tarihi:17.08.2015).

²³¹ Ramazan Yıldız, "Avusturya'da Ermeni Diasporası", *Ermeni Araştırmaları*, 2009, Sayı: 33-34, 153-182, s. 162.

²³² Yıldız, a.g.e., s. 170.

konudaki başarılarının fikrimizce en önemli nedeni sadece ülkeler düzeyinde değil Avrupa düzeyinde örgütlenme başarılarıdır.

2.2.3. Ermeni Diasporası ve Lobcilik Çalışmaları

Ermeni Diasporası, bir önceki bölümde belirtildiği üzere Avrupa'da sayıca az olmasına karşın oldukça örgütlü bir yapıya sahiptir. Sosyal ve siyasal anlamda örgütlenmiş Ermeni diasporası aktif bir lobcilik ve propaganda çalışması yürütmektedir. Leyla Budak'a göre, *"Siyasi kararların alınmasında düşünce, bilgi akışının sağlanması ve taleplerin dünyaya duyurulmasında etki ve ikna yöntemlerinin kullanılmasında en başarılı lobiler etnik kimliğe dayalı lobilerdir. Dünya genelinde en etkin üç lobiden biri Ermenilere aittir. Diğer iki lobi Rum ve Yahudi lobileridir".*²³³ 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının Ermeni diasporasında kimlik oluşumu ile ilgisi göz önünde bulundurulduğunda diasporanın lobcilik çalışmalarının bu iddiaları kabul ettirmek üzerine yoğunlaşması şaşırtıcı değildir. Ermeni lobcilik çalışmalarının merkezinde Türk düşmanlığı yatmaktadır.²³⁴

Diasporanın bu anlamda amaçları 4 başlıkta özetlenebilir:

- 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarını soykırım olarak tüm dünyaya duyurmak,
- 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının Türkiye tarafından soykırım olarak kabul edilmesi,
- Sözde Soykırıma maruz kalan kişilere veya onların mirasçılarına Türkiye tarafından tazminat ödenmesi,
- Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a toprak verilmesi²³⁵

Bu amaçların gerçekleşmesi için izlenen strateji ise öncelikle il ve eyalet meclisleri, sonrasında ulusal meclisler ve en sonunda AB düzeyinde kararlar aldirmek ve Avrupa kamuoyunda negatif bir Türk algısı yaratmaktır.²³⁶ Türkiye'nin sözde soykırımı kabul etmesi için kurumlar nezdinde yürütülen lobi çalışmaları ile sözde soykırımın Türkiye tarafından kabul edilmesinin AB tam üyeliği için bir ön şart

²³³Leyla Budak, "Ermeni Lobilerinin Propaganda Amaçlı İletişim Etkinlikleri: 2015 Yılı Faaliyetlerinden Örnekler", *Yeni Türkiye*, 60/2014, <http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/4b6cbf4a-8dba-46ba-b014-ac34c5dfd8b8.pdf>.

²³⁴Sedat Laçiner ve İhsan Bal, "İngiltere Ermenileri, Lobcilik ve Ermeni Sorunu", <http://usakgundem.Com?makale.php?ld046>; **aktaran** Bilgehan Gültekin ve Leyla Budak (ed.), a.g.e., s.101.

²³⁵Omer Lütem, "Lozan'dan Günümüze Ermeni Sorunu", http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index1_1_3.htm, (Erişim Tarihi:11.03.2015).

²³⁶Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 343.

olmasına, propaganda yolu ile ise Avrupa'da negatif bir Türk algısı yaratılmaya çalışılmaktadır.

Ermeni lobisi 19. yy. başlarında diasporada kurulmuştur ve farklı ülkelerde yaşayan Ermeni topluluklarını organize etmekte oldukça başarılıdır. Ermeni lobisinin temelleri Hınçak, Taşnak ve Ramgavar siyasi örgütleri içerisinde atılmıştır.²³⁷ Bugün her diaspora topluluğunda şubeleri bulunan parti örgütlenmeleri, dernekleri ve kiliseleri ile Ermeni lobisinin küresel bir nitelik taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Yürütülen lobi faaliyetleri incelendiğinde hem dolaylı hem de doğrudan lobicilik faaliyetleri yürütüldüğü gözlemlenmektedir. Yani Ermeni lobisi tarafından hem kamuoyunu hem de karar alıcıları etkilemeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

Hınçak, Taşnak ve Ramgavar partileri Türkiye'ye karşı yürüttüğü çalışmalarda toprak talebi ve bağımsızlık amacını temel çıkış noktası haline getirmiştir. Bu amaçla Türkiye'nin Ermenilere karşı soykırım yaptığı iddiası farklı platformlarda gündeme getirilmiş, bu iddiayı yaymak amacıyla örgütler ve medya kuruluşları kurmuşlardır²³⁸. Ermeni lobicilik faaliyetleri açısından 1965 yılı ve 1970'li yıllar propaganda faaliyetlerinin arttığı yıllar olmuştur. 1965'te 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının 50. yılı olması gerekçesiyle dünya çapında faaliyetler düzenlenmiştir. 1970'lerde ise siyasi örgütlenmelerin uzantısı olan ASALA ve 8 ayrı örgüt silahlı terör eylemlerine başlamış ve 38 Türk diplomatı şehit etmiştir.²³⁹ Düzenlenen bu terör eylemleri ile Ermeni davası tüm Avrupa'da bilinirlik kazanmıştır. Ermeni lobiciliğinin örgütlenmesinde kilisenin yeri unutulmamalıdır. 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddiaları kilise tarafından kendi var olma davası olarak görülmektedir. Bu nedenle kilise birçok lobi faaliyetini desteklemekte ve kamuoyunda "Müslüman Türklerin Hristiyan Ermenileri katlettiği" algısının yaratılmasında rol oynamaktadır.²⁴⁰

Ermeni lobisi tarafından uygulanan pek çok doğrudan lobicilik örneği mevcuttur. Birleşmiş Milletler nezdinde Türkiye'de insan haklarının çiğnendiğine dair iddiaları gündemde tutulurken, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı gibi kurumlarda Türkiye'nin çalışmaları engellenmeye çalışılmaktadır. AB kurumları nezdinde Türkiye'nin 1915 Olaylarını soykırım olarak tanımasını AB üyelik

²³⁷Sedat Laçiner ve Arzu Turgut, "Ermeni Diasporası ve Lobi Faaliyetlerinin Etkinliğine Yeni Bir Bakış", 60/2014, <http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/c7b78f48-82e1-4b99-b3db-8379042d39c0.pdf> (Erişim Tarihi:17.08.2015).

²³⁸Gültekin ve Budak, (ed.), a.g.e., s.103.

²³⁹T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Ermeni İddiaları ve Gerçekler", http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Ermenilddialari/Ermeni_iddialari_ve_Tarihi_Ger%C3%A7ekler_Turkce.pdf, (Erişim Tarihi:27.08.2015).

²⁴⁰Sedat Laçiner, "Ermeni Kimlik Bunalımı ve Güç Politikalarının Bir Ürünü Olarak Ermeni Sorunu", <http://usakgundem.com/makale.php?id=154>; **aktaran** Bilgehan Gültekin ve Leyla Budak (ed.), a.g.e., s.103.

sürecinin bir ön koşulu haline getirmek için çaba harcanmaktadır. Bu anlamda ilerleme raporlarına bu sorunun yansması Ermeni lobi faaliyetlerinin bir başarısıdır. Böylelikle sorun hem uluslararası bir nitelik kazanmakta hem de gündemde kalmaktadır.²⁴¹ 2008 yılında yapılan bir anket Ermeni Lobisinin AB kurumları nezdinde yürüttüğü etkin çalışmayı ortaya koymaktadır. Milletlerarası Basın Örgütü ve APCO iş birliği ile yapılan ankete göre gazeteciler Ermeni örgütlerinden gelen çok sayıda e-mektup, bildiri ve mesajın kendilerini bıktırdığını belirtmiştir.²⁴²

Ermeni Lobisi tarafından kurumlar nezdinde yürütülen lobicilik çalışmasının belki de en büyük destekçileri Avrupa çapında örgütlenmiş Ermeni kuruluşlarıdır. Özellikle merkezi Brüksel’de bulunan Ermeni Davasını Savunma Komitesi ya da diğer adıyla Avrupa Ermeni Federasyonu Brüksel’deki Ermeni lobilerine destek vermektedir. Ayrıca kendisi de Avrupa’daki 120 kadar Ermeni örgütünün desteği ile AB kurumlarında Türkiye aleyhine çalışmalar yürütmektedir.²⁴³ Yine UGAB, hem 45 milyon \$ bütçesiyle lobicilik faaliyetlerine destek vermekte hem de 74’ten fazla şehirde bulunan şubesiyle bir iletişim merkezi olarak çalışmaktadır.²⁴⁴ Bu lobicilik faaliyetlerinin en önemlilerinden biri 1987 tarihli AP kararıdır. İlerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde ele alınacak olan bu rapor AP Siyasi Komitesi’nde yapılan oylamada reddedilmiştir. Normalde komite tarafından reddedilen raporlar tekrar ele alınmamasına rağmen Komite başkanı değişince tekrar ele alınmıştır. Bahse konu karar hem komite hem de parlamento oturumunda üyelerin katılmadığı bir ortamda yapılan oylamalar sonucu çıkarılmıştır. Oturuma katılmayan üyelerin Ermeni lobileri tarafından etkilendiği, tehdit veya baskı uyguladığı düşünülmektedir.²⁴⁵

AP Dış İlişkiler, İnsan Hakları, Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Komitesi’nce, Raportör Philippe Morillon tarafından hazırlanan ve 15 Kasım 2000’de kabul edilen “Katılıma Doğru Türkiye’nin İlerlemesi Üzerine Komisyonun 1999’daki Düzenli Raporu” Ermeni lobi faaliyetlerinin bir başka örneğidir. Raporun 10. maddesinde Türk hükümeti ve TBMM’nin modern Türk devletinin kuruluşundan önce “Ermenilerin başına gelen trajedi nedeniyle”, olarak geçen cümle Ermeni lobisinin baskılarıyla “Ermenilerin maruz kaldığı soykırımı resmen kabul ederek” biçiminde

²⁴¹A.g.e., s. 126.

²⁴²Zaman Gazetesi İnternet Sitesi, “Ermeni lobisi Brüksel gazetecilerini bıktırdı”, http://www.zaman.com.tr/dunya_ermenilobisi-bruksel-gazetecilerini-biktirdi_687548.html, (Erişim Tarihi: 27.08.2015).

²⁴³Gültekin ve Budak (ed.), a.g.e., s. 112.

²⁴⁴Union Générale Arménienne de Bienfaisance Web Sitesi, “Our Mission”, <http://agbu.org/about/>, (Erişim Tarihi:27.08.2015).

²⁴⁵Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm Başlıklı Kararın Öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, Cilt 5, Sayı. 18, Yaz 2005, ss. 60-73; aktaran Kamer Kasım, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu: Türkiye’nin Üyelik Süreci Bakımından Değerlendirme”, *Yeni Türkiye* 60/2014, <http://haypedia.com/makale/Osmanli%C4%B1%20Tarihi/647fbc20-a0ce-4c44-8d1a-8fff7587ef5f.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.08.2015).

değiştirilmiştir.²⁴⁶ 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının 100. yılında AP tarafından kabul edilen tasarı ise yine Ermeni lobisinin başarılı doğrudan lobcilik çalışmalarının bir örneğidir.²⁴⁷

Ermeni lobisi doğrudan lobcilik kadar dolaylı lobcilik yollarını da kullanmaktadır. Dolaylı Lobcilik tekniklerinden sosyal lobcilik, grass roots hareketleri, halkla ilişkiler kampanyaları yürütmek, medya ile ilişkilerin kurulması gibi teknikler sıklıkla kullanılmaktadır. Bu anlamda Ermeni lobisi her türlü sivil toplum kuruluşu, eğitim kurumu ve kitle iletişim aracından faydalanmaktadır.²⁴⁸ Ermeni lobisi tarafından yapılan yayınlar, düzenlenen sergi ve konferanslar yoluyla kamuoyu gündemi devamlı meşgul edilmektedir. Böylece Türk toplumu için negatif bir imaj oluşturulmaya ve kamuoyu yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Prof. Dr. Birsen Karaca “Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmajı” adlı makalesinde konuya şu şekilde değinmiştir:

“Bu açıdan ‘Ermeni Sorunu’nu gündemde tutmaya çalışan sanat dışı veya sanatsal olduğu iddiasındaki Ermeni yazarlara ait metinler, karakteristik özellikler sergiliyor. Bu metinleri kaleme alanların ortak ve temel amacının, Ermeni kültürü ve tarihi konusunda başkalarını da kendileri gibi düşünmeye ve hareket etmeye ikna etmek olduğunu gözlemliyoruz. Bu doğrultuda, amaçlarına uygun metinleri olabildiğince sık aralıklarla ve değişik yollardan alıcıya sunmak çabası içerisindedir. Bu amaç için kullanılan iletişim araçları da oldukça renkli bir görüntü sunmaktadır: Yontu, anıt, radyo, televizyon, gazete, dergi, grafik, haritalar, filmler, fotoğraflar, değişik konulardaki ders kitapları, ansiklopediler, hatta müzik ve son yıllarda da İnternet gibi. Ancak, bunlar arasında kullanılan en etkili yöntemin, bire bir kurulan diyaloglar olduğunu belirtmek gerekir.”²⁴⁹

Kamuoyunu yönlendirme çalışmalarının bir diğer ayağı konferans ve söyleşilerdir. Avrupa’nın farklı kentlerinde dernekler ve eğitim kurumları tarafından 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının tartışıldığı konferanslar düzenlenmektedir. Örneğin Almanya’da Alman Ermenileri Merkez Konseyi tarafından “Genocide, Damage to the Generations” isimli bir söyleşi düzenlenmiştir²⁵⁰. Berlin’de Lepsius Evi tarafından “Çölde Ölüm: Ermeni Soykırımı” isimli kitap tanıtımı yapılmış bu tanıtıma pek çok gazeteci katılmıştır.²⁵¹ Bununla beraber Avrupa’da diaspora

²⁴⁶Soner Karagül, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu,” *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003, <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergiler&icerikNo=144>, (Erişim Tarihi:17.08.2015).

²⁴⁷BBC Türkçe Resmi İnternet Sitesi, “Avrupa Parlamentosu’ndan 'soykırım' kararı”, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/04/150415_ap_ermen_i_karar_onay, (Erişim Tarihi:17.08.2015).

²⁴⁸Gültekin ve Budak (ed.), a.g.e., s. 126.

²⁴⁹Birsen Karaca, “Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmajı”, <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergiler&icerikNo=24>, (Erişim Tarihi: 27.08.2015).

²⁵⁰*Armenian Diaspora Yearbook 2011*, Ermenistan Cumhuriyeti Diaspora Bakanlığı Yayınları, 2011, Yerevan, s. 466.

²⁵¹Hayern Aysor Resmi İnternet Sitesi, “Lepsius House in Berlin hosts presentation of book on Armenian Genocide”, <http://en.hayernaysor.am/%D5%A2%D5%A5%D5%BC%D5%AC%D5%AB%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D5%AC%D5%BA%D5%BD%D5%AB%D5%B8%D6%82%D5%BD%D5%AB-%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%A8->

tarafından çıkarılan pek çok süreli yayın ve gazete bulunmaktadır. Bu anlamda İngiltere’de daha önce de üstünde durulan Tekeyan Kültür Derneğini’nin süreli yayını olan Ereboni, Nor Seround Kültür Derneği tarafından çıkarılan Aregan, The London Monthly, Kaytzer gibi gazeteler, Fransa’da yayınlanan Harach, Gamk, L’Armenie gibi yayınlar yapılmaktadır. Lobiler tüm Avrupa’da kütüphanelere 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarını içeren yayınları ücretsiz olarak sağlamaktadır. İngiltere’de Ermeni Enformasyon ve Tavsiye Merkezi yılda 4 kez 3000 civarında bülteni ücretsiz dağıtmaktadır²⁵². Yine “Batı Ermenistan’dan Görüntüler” gibi isimlerle düzenlenen fotoğraf sergilerinde Türkiye’nin doğusu Ermenistan olarak tanıtılmaktadır.²⁵³

Ermeni lobisi tarafından yürütülen halkla ilişkiler çalışmalarının önemi propaganda açısından büyüktür. Anma gösterileri, sessiz yürüyüşler, gösteri yürüyüşleri, afişler, sergi düzenleme, anıt dikme gibi çalışmalar bu halkla ilişkiler çalışmalarına örnektir. Örneğin 13 ve 24 Nisan 2011’de Belçika’da 1915’te hayatını kaybeden Ermeniler için etkinlikler düzenlenmiştir. Aynı yıl Almanya’da HayFM Youth Association of Germany Hrant Dink anısına etkinlikler düzenlemiş ve “Hrant Dink Cinayeti” isimli belgeselin gösterimini gerçekleştirmiştir.²⁵⁴

Ermeni lobileri AB kurumlarına, bulundukları ülkelerdeki önemli siyaset adamlarına, karar alıcılara, sivil toplum kuruluşlarına ve uluslararası kuruluşlara yönelik grassroots çalışmaları yürütmektedirler. Örneğin Avrupa diasporasındaki Ermeni kuruluşlarını bir araya getirmek ve aralarındaki iş birliğini kolaylaştırmak için kurulan Avrupa Ermeni İşbirliği Forumu, UNESCO gibi uluslararası kuruluşlara ve ülke parlamentolarına yazdıkları mektuplarla 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarını gündemde tutmaktadır.²⁵⁵ ABD’de eyalet milletvekillerine ülke çapında mektup kampanyaları düzenlemek, kitap, broşür ve basın bültenleri göndermek bu çalışmalara başka bir örnektir.²⁵⁶

Bir başka başarılı lobicilik örneği ise 2002 yılında Almanya’da yaşanmıştır. Almanya’nın Brandenburg eyaletinde okul kitaplarında Türklerin Ermenilere karşı soykırım yaptıklarını içeren ifadeler okul kitaplarına girmiştir. Almanya’daki Türk toplumu ve Dışişleri Bakanlığının çabaları ile 2005 yılında bu ifadeler kitaplardan

%D6%81%D5%A5%D5%B2%D5%A1%D5%BD%D5%BA%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82/, (Erişim Tarihi: 28.08.2015).

²⁵² Gültekin ve Budak (ed.), a.g.e., s.119

²⁵³ A.g.e., s.101.

²⁵⁴ Armenian Diaspora Yearbook, a.g.e., p. 466.

²⁵⁵ Forum of Armenian Associations of Europe Resmi İnternet Sitesi, “Mission of The Forum of Armenian Associations of Europe”, <http://www.faaeurope.eu/>, (Erişim Tarihi: 27.08.2015).

²⁵⁶ Gültekin ve Budak (ed.), a.g.e., s. 120.

çıkarıldıysa da Ermeni lobisinin çalışmaları ve Alman basınının verdiği desteklerle bu ifadeler tekrardan okul kitaplarına girmiştir.²⁵⁷

1915 Olaylarına İlişkin Ermeni iddiaları açılan sergiler, yapılan belgesel ve filmler yoluyla kamuoyuna tanıtılmakta ve gündemde tutulmaktadır. Mayrig, Musa Dağı'nda 40 Gün, Ararat gibi filmlerle 1915 Olaylarına İlişkin Ermeni iddiaları canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Özellikle Ararat filminde Türklerle Naziler arasında bağlantılar kurulmakta ve Ermeniler kurban olarak gösterilmektedir. Filmin gösterime girdiği dönemde Türkiye karşıtı hareketler ve provokasyonlar artmıştır.²⁵⁸ Ermeni lobileri özellikle sinema ve belgesel yolu ile yapılan propagandalara desteklenmekte ve lobiler bu filmlerin olabildiğince çok insana ulaşması için çalışmaktadır.²⁵⁹ 2015 senesi Ermeni lobi faaliyetleri açısından özellikle önemlidir. 1915 Olaylarına İlişkin Ermeni iddialarını 100. Yılı olması sebebiyle dünyanın her yerinde etkinlikler düzenlenmektedir. Tüm dünyada yapılan etkinliklere tek bir site üzerinden ulaşılabilir.²⁶⁰ Ayrıca 29 Ocak 2015'te Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan bir tören eşliğinde Ermeni Soykırımının 100. Yıl Dönümü Hakkında Pan-Ermeni Deklarasyonu'nu ilan etmiştir. Deklarasyon'un kopyaları Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğine ve AGİT Parlamenter Meclisi'ne iletilmiştir.²⁶¹

Bu bilgiler ışığında Ermenilerin, Avrupa'da sayıca az olmalarına rağmen başarılı ve sistemli bir lobicilik çalışması yürüttükleri söylenebilir. Sahip oldukları finansal güç, yaşadıkları toplumla olan kuvvetli bağları, medya ile kurdukları iyi iletişim ve kitle iletişim araçlarını kullanmak konusundaki başarılarıyla Avrupa'da davalarına olan sempatiyi arttırmaktadırlar.²⁶² Önceki bölümlerde önemle üzerinde durduğumuz gibi lobicilik doğru insana doğru zamanda yapıldığında güçlü bir silah haline dönüşmektedir. Nitekim gerek AP kararları, gerek Türkiye için hazırlanan ilerleme raporları Ermeni lobisinin bu anlamda başarılı olduğunu bize göstermektedir. Dolaylı lobicilik çalışmaları ile kamuoyu desteğini sağlayan Ermeni lobisi günümüzde davasına uluslararası bir boyut kazandırmıştır.

²⁵⁷Kaan Sahilyol, Ethnic Turks in the European Union: Towards a Turkish Lobby in Europe, Avrupa Birliği Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008, s. 53, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

²⁵⁸Sedat Laçiner, "Ermeni Propagandasının Bir Aracı Olarak Sanat: Ararat Filmi", *Stratejik Analiz*, ASAM Yayınları, Ankara, 2002, sayı:21, 22-39, s. 22.

²⁵⁹Gültekin ve Budak, a.g.e., s. 120.

²⁶⁰<http://year100.org/tr/event-calendar/>, (Erişim Tarihi: 28.08.2015).

²⁶¹Turgut Kerem Tuncel, "Ermeni Soykırımının 100. Yıl Dönümü Hakkında Pan-Ermeni Deklarasyonu'na Dair Bir Yorum", <http://www.avim.org.tr/analiz/tr/ERMENI-SOYKIRIMI%E2%80%99NIN-100--YIL-DONUMU-HAKKINDA-PAN-ERMENI-DEKLARASYONU%E2%80%99NA-DAIR-BIR-YORUM/3974>, (Erişim Tarihi: 28.08.2015).

²⁶²Tuncel, a.g.e., s. 127.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN AB ÜYELİK SÜRECİNE TÜRK VE ERMENİ DİASPORALARININ ETKİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Türk ve Ermeni diasporalarının Türkiye’nin AB üyelik sürecine etkileri irdelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda Türkiye’nin AB üyelik sürecinden kısaca bahsedildikten sonra Türkiye’nin AB üyelik sürecinde Ermeni Sorunu ele alınacaktır.

3.1. GENEL HATLARIYLA TÜRKİYE’NİN AB’YE TAM ÜYELİK SÜRECİ

Türkiye Cumhuriyeti’nin AB üyelik süreci Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun (AET) 1958 yılındaki kuruluşundan kısa bir süre sonra 31 Temmuz 1959’da yaptığı ortaklık başvurusu ile başlamıştır.²⁶³ AET ile Türkiye arasında dört yıl süren müzakereler sonucunda 12.09.1963 tarihinde Ankara Anlaşması imzalanmış, bu anlaşma 01.12.1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşması topluluk ile Türkiye arasındaki ilişkilerin hukuki temelini oluşturmaktadır. Anlaşmanın 2. Maddesinde tarafların amacı “*ekonomik ve ticari ilişkilerin karşılıklı olarak sürekli ve dengeli bir biçimde geliştirilmesi ve bunun için de Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomisinin hızlı kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesi ile yaşam standartlarının yükseltilmesini sağlama olarak tanımlanırken zamanla taraflar arasında Gümrük Birliği’nin tesisini*” öngörmektedir.²⁶⁴

Ortaklık mevzuatı üyelik açısından üç dönem öngörmektedir. Bu dönemler hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem. 1964 yılında başlayan hazırlık döneminde Türk ekonomisi ile topluluk ekonomisinin yaklaşması için çeşitli gümrük indirimlerine gidilmiş, Türkiye ekonomisinin güçlendirilmesi için verilecek kredilere ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. AET bu dönemde Türkiye’ye mali yardımlar yapmış, tarıma dayalı kolaylıklar sağlamıştır. Hazırlık dönemi 23.11.1970 tarihinde imzalanan ve 01.01.1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol ile sona ermiştir.²⁶⁵

Katma Protokol’ün Gümrük Birliği’nin kurulması için altyapının hazırlıklarını yapan belge olduğu söylenebilir. Bu protokol ile kişi ve hizmetlerin, malların serbest dolaşımına değinilmiş, topluluğun rekabet ve vergileme gibi konularda mevzuatı ile Türkiye’nin yakınlaştırılması üzerinde durulmuş, ekonomi ticaret konularının

²⁶³T.C. AB Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, “Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi”, <http://ab.gov.tr/index.php?p=111&l=1>, (Erişim Tarihi: 30.08.2015).

²⁶⁴Kamuran Reçber, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, 2009, s. 13.

²⁶⁵A.g.e., s. 15.

koordinasyonu düzenlenmiştir.²⁶⁶ Ankara Anlaşması'nın bazı hükümlerini detaylı bir şekilde düzenleyen Katma Protokol, Ankara Anlaşması'nın ayrılmaz bir parçasıdır.²⁶⁷ Katma Protokol geçiş dönemini 22 yıl olarak benimsemiş ve Gümrük Birliği'nin 1995 yılında gerçekleşmesini öngörmüştür.²⁶⁸ Son Dönem ise Ankara Anlaşması'nın 5. md.'sinde belirtildiği üzere Gümrük Birliği'ne dayanır. Aynı madde tarafların ekonomi politikaları arasında koordinasyonun güçlendirilmesi gerektiğini düzenler.²⁶⁹

Geçiş döneminde hazırlık dönemindeki hızlı seyrini kaybeden ilişkiler 12 Eylül darbesinin ardından ise askıya alınmıştır.²⁷⁰ Aslında bu süreçte Topluluğun ilişkileri hemen askıya almak yerine bir süre ihtiyatlı davrandığını söylemek mümkündür. Hatta 1981 yılında 4. Mali Protokol onaylanmıştır. Ancak sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda Ocak 1982'de Karma Parlamento Komisyonu'nun AP kanadı iptal edilmiştir. Komisyon ve Konsey'e de Türkiye'de demokratik özgürlükler sağlanana dek mali yardımları askıya alması önerilmiştir.²⁷¹

1983'te ANAP hükümetinin kurulmasının ardından 14 Nisan 1987'de Topluluğa tam üyelik başvurusu yapılmıştır. Türkiye tam üyelik müracaatını ortaklık ilişkisi çerçevesinde yapmamıştır. Türkiye'nin müracaatı Avrupalı bir devlet olarak Topluluğa üye olma hakkına dayanmaktadır.²⁷² Türkiye'nin başvurusunu incelemeye alan Komisyon hazırladığı raporda Türkiye'nin Avrupa Topluluklarına üye olmak için henüz hazır olmadığını vurgularken 1993 yılında Avrupa Tek Senedi amacına ulaşılan kadar yapılan tam üyelik müracaatlarının işleme konulmayacağını da altını çizmiştir.²⁷³

Bu gelişmenin ardından Gümrük Birliği'nin Katma Protokol'de belirtildiği üzere 1995 yılında gerçekleşmesi için çalışmalar başlamıştır. 5 Mart 1995 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında alınan karar uyarınca Türkiye ile AB

²⁶⁶ Ceren Uysal, "Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2001, sayı:1, 140-153, s. 143.

²⁶⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye Arasında Ortaklık İlişkisi Kurulmasına Dair Anlaşmaya Katma Protokol, md. 62, <http://www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-toplulugu-ile-turkiye-arasinda-ortaklik-iliskisi-kurulmasına-dair-anlasmaya-katma-protokol---23-kasim-1970.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 30.08.2015).

²⁶⁸ Reçber, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, s. 16.

²⁶⁹ Uysal, a.g.e., s. 143.

²⁷⁰ T.C. AB Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", <http://ab.gov.tr/index.php?p=111&l=1>, (Erişim Tarihi:30.08.2015).

²⁷¹ Uysal, a.g.e., s. 145.

²⁷² Tuğrul Arat, "Gümrük Birliği Çerçevesinde Mevzuat Uyum", *Türkiye Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği 1996 Yılı Uygulama Semineri*, 30 Kasım-1 Aralık 1996, Türkiye Avrupa Topluluğu Derneği İstanbul Şubesi-Koçbank Yayını, İstanbul, 1997 aktaran Reçber, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, s. 41.

²⁷³ A.g.e.

arasındaki Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiş ve son döneme geçilmiştir.²⁷⁴

1997 yılında gerçekleşen Lüksemburg Zirvesinde Türkiye'nin adaylık statüsünün tanınması Türkiye'nin AB ile siyasal ilişkileri dondurmasına neden olmuştur.²⁷⁵ 1999 yılı Aralık ayında gerçekleşen Helsinki Zirvesi Türkiye'nin AB üyelik süreci açısından dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu zirve sonucunda Türkiye'ye Türkiye'nin adaylığının resmen onaylandığı ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı açık ve kesin bir dille ifade edilmiştir.²⁷⁶ Türkiye'nin Katılım Ortaklığı Belgesi Avrupa Konseyi tarafından 8 Mart 2001 tarihinde onaylanmış, 17 Aralık 2004 tarihinde ise Türkiye ile üyelik görüşmelerinin başlatılması kararı alınmıştır. Bunu takibe 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye'nin AB'ye Katılım Müzakereleri ve Tarama Süreci resmen başlamış, Müzakere Çerçeve Belgesi kabul edilmiştir.²⁷⁷

Türkiye'nin AB üyelik sürecinden bahsederken AB'deki Türkiye algısı ve üyeliğine ilişkin kaygıları üyelik süreci adına önemli etkenlerden biridir. 1963'te başlayan Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik süreci bugün 52 yılı arkasında bırakmış bir süreçtir. 1995'te imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile ekonomik eklemlenmesini hâlihazırda başlatmış olan Türkiye'nin Birliğe tam üyeliği ise bir türlü gerçekleşmemektedir. Özellikle son yıllarda ortaya atılan imtiyazlı ortaklık gibi teklifler ise süreci daha karmaşık bir hale getirmektedir. 2004 yılında 10 üyenin kabul edildiği büyük genişleme ise Türkiye'nin üyelik süreci ile ilgili tartışmaları arttırmıştır. Türkiye'nin Birliğe üyeliği Avrupa kamuoyunda kimlik ve sınırlar üzerine tartışmalara neden olmakta, Avrupa'nın sosyo-ekonomik kaygılarını arttırmaktadır. Eurobarometer'ın araştırmalarına göre Avrupalıların %48'i Türkiye'nin tüm şartları sağlaması halinde bile Birliğe üye olmaması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. 2008 yılında ise bu oran %45'tir.²⁷⁸

Genel olarak incelendiğinde AB ülkelerinde Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili kaygılar 3 başlık altında toplanabilir:

²⁷⁴T.C. AB Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Türkiye-AB ilişkilerinin Tarihçesi", <http://ab.gov.tr/index.php?p=111&l=1>, (Erişim Tarihi:30.08.2015).

²⁷⁵T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Türkiye ve Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci", http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-birligi_ne-tam-uyelik-sureci.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 30.08.2015).

²⁷⁶T.C. AB Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Türkiye-AB ilişkilerinin Tarihçesi", <http://ab.gov.tr/index.php?p=111&l=1>, (Erişim Tarihi:30.08.2015).

²⁷⁷TÜSİAD Resmi İnternet Sitesi, "AB Üyelik Sürecinin Tarihi", <http://www.tusiad.org.tr/temel-konular/avrupa-birligi-ne-uyum/ab-uyelik-surecinin-tarihi/>, (Erişim Tarihi:30.08.2015).

²⁷⁸Antonia M. Ruiz-Jimenez and Jose I. Torreblanca, "European Public Opinion and Turkey's Accession Making Sense of Arguments for and Against", **European Policy Institutes Network**, Working Paper No: 16, May 2007, 1-34,p. 8.

- Türkiye'nin AB'nin demokratik kültürüne uyumu
- Türkiye'nin üyeliğinin AB'ye fayda ve zararları
- Türkiye'nin Avrupalılığı²⁷⁹

Bu başlıklar altında incelendiğinde birinci gruba dahil kişiler AB'nin temelini insan hakları, temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğü, eşitlik, adalet ve demokrasi gibi evrensel değerlerin oluşturduğunu düşünmektedir. Zaten Avrupa Birliği Anlaşması da bu ilkeleri Birliğin üzerine kurulduğu ilkeler olarak tanımlar ve bu değerleri taşıyan her Avrupa ülkesinin AB'ye üyelik başvurusu yapabileceğini belirtir. Ayrıca Kopenhag Kriterleri de bu görüşü destekler niteliktedir. Bu nedenle bir ülkenin üyeliği söz konusu olduğunda adayda aranacak özellikler bunlar olmalıdır.²⁸⁰ Bu açıdan bakıldığında Türkiye henüz bu kriterleri karşılayamamıştır. 2006 yılında Eurobarometer tarafından yapılan araştırmada Türkiye'nin insan hakları konusunda gelişmesi gerektiğini düşünenlerin oranı %83, 2007 yılında ise %85'tir.²⁸¹ Hakan Yılmaz'ın araştırmasında ise Türkiye'nin demokrasi konusundaki eksiklikleri nedeniyle AB üyesi olmaması gerektiğini savunanların oranı %66'dır.²⁸² Demokratikleşme, laiklik, insan hakları ve ifade özgürlüğü İlerleme raporlarında da sıkça üzerinde durulan bir konu haline gelmiştir. Ülkeler bazında incelendiğinde Fransa'da halkın %19'u Türkiye'nin hiçbir zaman gerçek anlamda laik bir ülke olamayacağını %14'ü ise gerçek bir demokrasi olamayacağını düşünmektedir.²⁸³

Pragmatik bir biçimde Türkiye'nin üyeliğini fayda zarar bazında değerlendiren ikinci grup göçmenlik, ekonomi ve güvenlik gibi konular üzerinden değerlendirme yapmaktadır.²⁸⁴ Bu bağlamda 2006 yılında yapılan araştırmalarda Türkiye'nin AB'ye üye olmadan önce ekonomisini daha iyi duruma getirmesi gerektiğini düşünenler %76, 2007 yılında ise %77'dir.²⁸⁵ Aynı şekilde Türkiye'nin stratejik jeopolitik ve güvenlik alanı da üyelik değerlendirmelerinde önem kazanmaktadır. Coğrafi konumu dünyanın oldukça stratejik bir bölgesinde bulunan Türkiye giderek daha aktif bir dış politika izlemeye başlamış, özellikle Orta doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin bölgedeki durumu ile ilgili Avrupa'da iki farklı görüş

²⁷⁹ Hannah Young, "Turkish Accession to the European Union: Shaped by Perception or Reality", **Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union: Vol. 2013**, Article 11, 143-161, p. 147.

²⁸⁰ Ruiz-Jimenez and Torreblanca, a.g.e., p. 6.

²⁸¹ Young, a.g.e., p. 147.

²⁸² Hakan Yılmaz, "Problems of Europeanization and European Perceptions of Turkey as a Future Member State", **Central Finance And Contracts Unit Promotion of the Civil Society Dialogue Between EU and Turkey Universities Grant Scheme Project Slides**, 2009, <http://www.buces.boun.edu.tr/dl/BUCEs-AID-UAM-OpinionPoll-Presentation-English.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

²⁸³ A.g.e.

²⁸⁴ Ruiz-Jimenez and Torreblanca, a.g.e., p. 4.

²⁸⁵ Young, a.g.e., p. 147.

olduğundan bahsedebiliriz. Bir kesim, ülkemizin Orta doğu ile Avrupa arasında bir köprü kurulmasına yardımcı olabileceğini ve Türkiye'nin bu bölgede izlediği yumuşak güç politikaları sayesinde Birliğe yardımcı olabileceğini düşünürken bir başka kesim ise Türkiye'nin üyeliği ile bu sorunlu bölgelerin Avrupa'ya daha da yaklaşacağı görüşündedir.²⁸⁶ Fransa'da halkın %13'ü Türkiye'nin nüfusu nedeniyle AB'de haddinden fazla söz sahibi olacağını düşünmektedir.²⁸⁷ Ayrıca Türkiye'nin üyeliği ile birlikte Avrupa'ya göçün artacağı kaygısı (%56) da Türkiye'nin üyelik sürecinde önemli bir argümandır. Almanya'da Türkiye'nin nüfusu ve bu nüfus içinde gençlerin fazlalığı değerlendirme kriterlerinden biridir.²⁸⁸ Üyeliğin gerçekleşmesi durumunda Avrupa'ya yüksek oranlarda işgücü göçü gerçekleşmesinden çekinilmekte ve bu durumun Avrupa'da istihdam olanaklarını azaltacağı endişesini yaratmaktadır.²⁸⁹ Hakan Yılmaz'ın araştırmasında ortaya koyduğu üzere Türkiye'nin dinamik ekonomik yapısının AB'nin küresel rekabet gücünü arttırmayacağını düşünenlerin oranı %53, Türkiye'nin askeri gücünün AB'nin güvenliğine etki etmeyeceğini düşünenlerin oranı ise %34'tür.²⁹⁰

Üçüncü gruba dahil kişiler Avrupa Birliği'ni ortak değer, kültür, kimlik ve gelenekler çerçevesinde algılamaktadırlar. Bu nedenle Birliğe üye olacak herhangi bir ülke bu ortak değerleri paylaşmalıdır.²⁹¹ Bu anlamda Türkiye'nin Avrupalılığı önemli tartışma konularından biri olmuştur. Eurobarometer'ın 2006 yılında yaptığı araştırmada Türkiye ile Avrupa arasındaki kültür farkının çok fazla olduğunu ve bu durumun Türkiye'nin üyeliği önünde engel teşkil ettiğini düşünenlerin oranı %55, 2007 yılında ise %61'dir. 2007 yılında yapılan aynı araştırmada Türkiye'nin coğrafi olarak Avrupa'nın bir parçası olduğunu düşünenlerin oranı %56, tarihi açıdan bir parçası olduğunu düşünenlerin oranı %41'dir.²⁹²

Hakan Yılmaz tarafından 2009 yılında gerçekleştirilen çalışmada Türkiye'nin üyeliğine karşı olan Avrupalıların %38,9'unun Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması ve bu durumun Hristiyan köklere sahip AB üyeliği için uygun olmadığı argümanını savunduğunu ortaya koymuştur. Aynı araştırmada Türkiye'yi coğrafi olarak Avrupa'nın parçası görmeyenlerin oranı %14,6, tarihi olarak Avrupa'nın parçası

²⁸⁶ Mehmet Dalar vd., "Almanya'daki Türkiye Algısı: Saha Araştırmasına Dayalı Bir Analiz", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2012, Sayı:18, 33-47 , s. 41.

²⁸⁷ Nicolas Monceau, "Fransa", Sait Akşit vd., *Avrupa Birliği Ülkelerinden Türkiye'nin Üyeliğine Bakış*, ODTÜ-Avrupa Çalışmaları Merkezi, Ankara, 2009, 14-27, s.18.

²⁸⁸ Yılmaz, a.g.e., (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

²⁸⁹ Emine Akçadağ, "Avrupa Kamuoyunda Türkiye'nin İmajı ve Kamu Diplomasisinin Önemi", <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/Turkiyeninimajivekamudiplomasisi.pdf> , (Erişim Tarihi: 20.12.2014).

²⁹⁰ Yılmaz, a.g.e., (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

²⁹¹ Ruiz-Jimenez and Torreblanca, a.g.e., s. 5.

²⁹² Young, a.g.e., p. 147.

görmeyenlerin oranı %8,4'tür.²⁹³ Fransa'da görüşme yapılan vatandaşların % 48'i, liderlerin ise %74'ü tarafından Türkiye ya coğrafi ya da kültürel açıdan bir Avrupa ülkesi olarak düşünülmemektedir.²⁹⁴ Dini farklılık Türkiye'nin Avrupalılığı ve AB üyeliği konusundaki temel tartışma konularından biridir. Aslında İslam dininin kamuoyu için başlı başına bir kaygı konusu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra Avrupa'da giderek artan bir İslamofobiden bahsetmek mümkündür. Bu durumu Panorama Dergisi Genel Yayın Yönetmeni Maurizio Belpietro, *"Kamuoyu için diktatörlükle yönetilen bir İslam ülkesi de Müslüman, Türkiye gibi laik-demokratik bir ülke de Müslüman. Aradaki büyük farkın göz ardı edilmesi, kamuoyunun Türkiye algısında büyük tahribat yaratıyor"* şeklinde açıklamaktadır.²⁹⁵ Ayrıca Türkiye'de muhafazakâr partilerin zaman zaman Batı'yı hedef alan söylemlerinin de bu algının oluşmasında etkili olduğu ifade edilebilir.²⁹⁶

TÜSİAD AB temsilciliğinin düzenlediği toplantıda sonuçlarını sunduğu araştırmasında Hakan Yılmaz, her ülkede kamuoyunun etkilenme kaynaklarının farklı olduğu üzerinde durmuştur. Örneğin Almanya'da bu kaynak günlük yaşam gözlemleri ve göç kaygılarıdır. Türkiye özelinde ise Türk göçmenler, daha önce tanıştıkları Türkler ve Türkiye'ye ziyaretleridir. Hatta bu deneyimler belki de birincil kaynaklar oldukları için oldukça etkili oldukları söylenebilir. Örneğin Berlin'de yaşam tarzı değiştiği için kendi kız kardeşini öldüren genç, görücü usulü evlendirmeler, kadına uygulanan şiddet Türkiye için pek de iyi bir imaj oluşturmamakta, kültür ve kimlik konularıyla özdeşleştirilmekte ve entegrasyon tartışmalarını tetiklemektedir.²⁹⁷ Fransa'da bu kaynak entellektüeller, politik liderler, haberler ve gazetelerdir. Ermeni diasporasının ve lobicilik çalışmalarının bir hayli kuvvetli olduğu bu ülkede etkilenme kaynakları da göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkılması şaşırtıcı değildir. İngiltere'de ise Fransa'da olduğu gibi haber kaynakları ve politik liderler fikirlerin kaynağını oluşturmaktadır. Buna ilaveten Müslüman göçmenler de İngilizler için kamuoyunun etkilenme kaynaklarından biridir.²⁹⁸

Son yıllarda bu konu ile ilgili yeni bir çalışma saptanmamıştır. Bu bilgiler ışığında sonuç olarak Türkiye Avrupa için Avrupa Birliği'nin kurucu değerlerini henüz kazanamamış, tarihi ve coğrafi açıdan Avrupalı olmayan ve üyeliği durumunda Birliğe sağlayacağı fayda-zarar durumu konusunda kararsız kalınmış bir ülkedir.

²⁹³Yılmaz, a.g.e., (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

²⁹⁴Monceau, a.g.e., s.18.

²⁹⁵NTVMSNBC Resmi İnternet Sitesi, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/465830.asp#storyContinues>, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

²⁹⁶Dalar vd., a.g.e., s. 95.

²⁹⁷Yılmaz, a.g.e., (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

²⁹⁸Yılmaz, a.g.e., (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

Bunun yanında Müslüman bir ülkesi bakımından da Avrupa kamuoyu tarafından üyeliğinin önünde bir engel olarak görülmektedir. Kamuoyunun temel etkilenme kaynakları orada yaşayan Türk göçmenler, yazılı, basılı ve çevrimiçi haber kaynaklarıdır. Bu açıdan Avrupa’da Türkiye karşıtı diasporaların (Ermeniler, Kürtler, Rumlar) yürüttükleri faaliyetler kamuoyunu etkilemektedir. Avrupa’da %45 gibi büyük bir çoğunluğun tüm şartları karşılansa bile Türkiye’nin üyeliğine karşı olması üyelik sürecinin tamamlanması için tüm üye ülkelerin onayının alınması gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’nin üyelik süreci açısından negatif bir etki yaratmaktadır.

3.2. TÜRKİYE’NİN AB ÜYELİK SÜRECİNDE ERMENİ SORUNU

Ermeni Sorunu ya da 1915 Olaylarına İlişkin Ermen İddiaları Ankara Anlaşması’nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihinden itibaren Türkiye-AB ilişkileri ve Türkiye’nin üyelik sürecini etkileyen değişkenlerden biri olmuştur. Bununla birlikte Türkiye Ermenistan ilişkilerinde sorun teşkil eden “Dağlık Karabağ Sorunu” ve “Sınır Kapılarının Açılması” sorunları Türkiye-AB ilişkilerini etkileyen diğer etkenlerdir.²⁹⁹ Özellikle son yıllarda, Ermenistan’ın Dağlık Karabağ’ı uluslararası hukuka aykırı bir biçimde işgal etmesiyle alakalı olmasına rağmen Sınır Kapılarının Açılması Sorunu soykırım iddialarıyla eş zamanlı olarak Türkiye’nin karşısına çıkarılmaktadır³⁰⁰.

Aslında 1923’te Lozan’da kapanan Ermeni Sorunu 40 yıl sonra tekrar diriltirmiştir.³⁰¹ Sorunun tekrar gündeme gelmesinde Ermenilerin büyük Patriği Eçmiyadzin Katolikosu Vazken I ve Büyük Kilikya Katolikosu Khoren I etkili olmuştur. 1915 Olaylarının 50. yılı olması sebep gösterilerek bu iki patrik tarafından yayımlanan bildirilerde Türkiye 1915 yılında 2 milyondan fazla Ermeni’yi katletmekle suçlanmıştır. Ağrı’ya dönüşü hedef gösteren patrikler tüm dünyadaki Ermenilere 24 Nisanlarda anma törenleri düzenlemelerini, yaşadıkları yerlerde konferanslar, edebiyat etkinlikleri düzenleyerek iddialarını yaymalarını, anıtlar dikmelerini salık vermişlerdir³⁰².

Ermenilerin bu tarihten sonra yürüttükleri çalışmaların etkilerini 3 başlıkta incelemek mümkündür:

“1. AB/AT Organlarının ‘1915 Olaylarına İlişkin Ermeni İddiaları’ kapsamında aldığı kararlar; 2. Türkiye’nin tam üyelik süreci itibarıyla her yıl yayımlanan AB İlerleme

²⁹⁹Bariş Özdal, “Avrupa Birliği Türkiye Ermenistan İlişkilerini Nasıl Okuyor?-İlerleme Raporları”, *Yeni Türkiye*, Eylül-Aralık 2014, Sayı: 64, 3843-3852, s. 3848.

³⁰⁰A.g.e.,

³⁰¹Şimşir, a.g.e., s. 221.

³⁰²Şimşir, a.g.e., s. 224.

*Raporları'nda '1915 Olaylarına İlişkin Ermeni İddiaları', kapsamında gündeme getirilen gelişmeler; 3. AB üyesi devletlerin ulusal parlamentolarında/meclislerinde ve iç hukukları itibarıyla bazı yargı organlarında aldığı kararlar.*³⁰³

3.2.1. Avrupa Parlamentosu'nun Aldığı Kararlar

1915 Olaylarına İlişkin Ermeni İddiaları Avrupa Parlamento'su (AP) gündeminde sıklıkla kendine yer bulmaktadır. Bu konuda parlamento'yu yönlendiren Avrupa'daki Ermeni diasporasıdır.³⁰⁴ Bu anlamda Parlamento raporları incelendiğinde Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkileri ve Ermeni iddialarının Türkiye tarafından soykırım olarak tanınması üzerinde durulduğunu söyleyebiliriz.

AP'nin 1987 tarihli resmi kararı hem Ermeni iddialarını soykırım olarak tanınması hem de Türkiye'nin tam üyelik başvurusu yaptığı yıl alınmış olması açısından önemlidir. Bu karar sadece diasporanın lobicilik çalışmalarının değil aynı zamanda 70'lerde yürütülen terör eylemlerinin de bir sonucu olarak görülebilir. Avrupa Parlamentosu'nun 1987 tarihli kararındaki maddelere bakacak olursak:

- 1915-1917 sevk ve iskânı bir soykırım olarak kabul edilmiştir.
- Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınamayı sürdürmesinin tam üyeliği için bir engel oluşturacağı belirtilmiştir.
- Türkiye'nin söz konusu olaylardan sorumlu tutulamayacağı ifade edilmiştir.
- Türkiye'nin soykırımı tanımamasının siyasi, hukuki ve maddi talepler doğurmayacağı vurgulanmıştır.
- Ermeni terörizmi kınanmıştır.

Maddelere bakıldığında kararın, karşılıklı tarafların hem kabul edeceği hem de kesinlikle kabul etmeyeceği maddelerden oluştuğu görülmektedir. Bu anlamda taraflar arasında bir denge kurulmaya çalışıldığı söylenebilir.³⁰⁵ AP kararları bağlayıcı olmamakla birlikte bu kararın alınmış olmasının Türkiye açısından olumsuz etkileri bulunmaktadır. Öncelikle 1915 Olayları bir AB kurumu tarafından "Soykırım"

³⁰³ Barış Özdal, "AB İlerleme Raporları Bağlamında Türkiye Ermenistan İlişkilerinin Analizi", *I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu*, 2-4 Mayıs 2012, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2014, s. 114.

³⁰⁴ Deniz Altınbaş, "Avrupa Birliği Kurumlarında Ermeni Meselesi", *Ermeni Araştırmaları*, 2011, Sayı: 39, 67-141, s. 69.

³⁰⁵ Ömer Lütem, a.g.e.

olarak kabul edilmiştir. Ayrıca ikinci madde ile Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin önüne görünmez ve bağlayıcı olmayan de facto bir engel konmuştur.

15 Kasım 2000'de yayımlanan "Komisyonun Katılım Yönünde Türkiye'nin İlerlemesi ile İlgili 1999 Yılı Olağan Raporu Konulu Rapor" ya da bilinen adıyla "Morillion Raporu" yine Ermeni iddialarını açıkça soykırım olarak tanıması bakımından önemlidir. Rapor Genel Kurul'a gelene kadar raporda geçen "Ermenilerin başına gelen trajedi" ifadesi "Ermenilerin maruz kaldığı soykırımı resmen kabul ederek" şeklinde değiştirilmiştir.³⁰⁶ Ayrıca Türk yetkililer "*modern Türk devleti kurulmadan önce Ermenilerin yaşadığı soykırımı resmen tanımaya*" çağırılmıştır.³⁰⁷ Raporda ayrıca Türkiye'nin tüm sınır komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmesi Ermenistan'a yönelik ambargonun kaldırılması ve diplomatik ticari ilişkilerin yeniden başlatılması üzerinde durulmuştur.³⁰⁸

28 Şubat 2002'de kabul edilen ve Per Gahrton tarafından hazırlanan rapor 1987 tarihli karara atıfta bulunması ve bir kez daha onaylaması açısından önemlidir. Raporda konuyu inceleyecek bir tarihçiler komisyonunun kurulması önerilmiştir. Per Gahrton bu raporda ayrıca Atatürk'ün 10 Nisan 1921'de Meclis'te yaptığı konuşmasında Ermenilere yönelik soykırım yapıldığını söylediği iddialarına da yer vermiştir.³⁰⁹ Genel Kurul'da Per Garhton Türkiye'nin soykırım yapıp yapmadığının açık olmadığını ifade etmesine rağmen raporda geçen soykırım ifadesinin kaldırılmasını reddetmiştir.³¹⁰ Türkiye'nin girişimleriyle Liberal ve Yeşiller grubundan temsilciler tarafından bir değişiklik önergesi hazırlanmıştır. Önergede soykırıma atıfta bulunmayan ve Türkiye ile Ermenistan'ı beraber çalışmaya davet eden ifadeler yer almıştır. Ancak bu önerge kabul edilmemiş ve rapor değişiklik yapılmadan kabul edilmiştir.³¹¹ 2002 yılında Avrupa Parlamentosu'nda kabul edilen ve 1987 tarihli karara "1915 Ermeni soykırımını tanıyan 18 Haziran 1987 tarihli karar" olarak atıf yapılan "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları Çerçevesinde, AB'nin Güney Kafkasya ile İlişkileri" adlı bir başka raporun kararlarında ise şu maddeler üzerinde durulmuştur:

- 1915 olayları "soykırım" olarak kabul edilmektedir.
- Türkiye'nin bu soykırımı reddetmekten vazgeçerek tanınması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

³⁰⁶Karagül, "Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu".

³⁰⁷Barış Özdal, "Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu-2", *Global Strateji*, Ankara, Kış 2007, Yıl:2, Sayı: 8, 114-125, s. 115.

³⁰⁸Altınbaş, a.g.e., s. 70.

³⁰⁹Karagül, "Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu".

³¹⁰A.g.e.

³¹¹Özdal, "Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu-2", s. 117.

- *Kafkaslardaki istikrarın sağlanmasından “soykırımın” tanınmasının ve Ermenistan’a uygulanmakta olan ambargonun kaldırılmasının istikrarın sağlanmasında önemli bir katkısının olacağı vurgulanmaktadır.*³¹²

Arie Oostlander tarafından hazırlanan “Komisyonun Katılım Yönünde Türkiye’nin İlerlemesi ile İlgili 2003 Yılı Olağan Raporu Konulu Rapor”da önceki raporlara benzer bir şekilde sınırların açılması, ekonomik ve diplomatik ilişkilerin başlatılması, Ermeni ve Türk akademisyenler, STK’lar ve organizasyonlar arasında diyalog kurulması üzerinde durulmuştur.³¹³ Bu raporda soykırım iddialarına yer verilmemesi Türkiye’nin çeşitli düzeylerde gerçekleştirdiği diplomatik girişimlerin bir sonucudur. Raporun ilk halinde yer alan “AP üyeleri Türk hükümetini ve TBMM’yi 1915 yılında işlenen Ermeni soykırımını kabul etmeye çağırır” ifadesi bu girişimler sonucunda rapordan çıkarılmıştır.³¹⁴

AP tarafından 2004 yılında yayımlanan raporda iki ülke arasındaki sınırın açılmamış olması ve ifade özgürlüğü konularına değinilmiş, ardından 1987 tarihli karara atıf yapılmak suretiyle Türkiye’nin soykırımı tanınması ve Ermeni halkıyla uzlaşması istenmiştir. Türkiye’nin 1987 tarihli kararın gereklerini uygulamadığı ve bunun AB üyeliği önünde engel teşkil ettiği üzerinde durulmuştur. Bu raporu diğerlerinden ayıran özelliği Komisyon ve Konsey’i bu konuda aksiyon almaya davet etmesidir. Böylece 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni İddialarının soykırım olarak kabulü Türkiye’nin üyelik sürecinde bir ön koşul gibi kabul ettirilmeye çalışılmıştır.³¹⁵ Bu raporu diğerlerinden ayıran bir başka özelliği ise AB Konseyi’nin 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirgesi’nin 21. paragrafında, AP’nin bu kararını not ettiğini belirtmesidir. AB Konseyi’nin bu kararı Türkiye’nin üyelik müzakereleri sırasında bu raporda yer alan konuların Türkiye’nin önüne gelebileceğini üstü kapalı bir biçimde teyit etmiştir.³¹⁶

Camiel Eurlings tarafından hazırlanan Katılım Yönünde Türkiye’nin İlerlemesi ile İlgili 2006 Yılı Raporu Konulu Rapor’un 49. maddesinde *Türkiye’nin Ermeni Soykırımını tanınmasını ve bunun Türkiye’nin AB üyeliği için bir ön koşul olduğu*

³¹²Pınar Eray, Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Ermeni Sorunu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2011, s. 37 (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi).

³¹³Avrupa Parlamentosu, **Komisyonun Katılım Yönünde Türkiye’nin İlerlemesi ile İlgili 2003 Yılı Olağan Raporu Konulu Rapor**, s. 12, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2003-turkiye-raporu-oostlander.pdf, (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

³¹⁴Özdal, “Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu-2” s. 118.

³¹⁵Altınbaş, a.g.e., s. 83.

³¹⁶Bariş Özdal, “Avrupa Parlamentosu’nun Aldığı Kararların Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri”, <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/avrupa-parlamentosunun-aldigi-kararlarin-turkiye-avrupa-birligi-iliskilerine-etkileri/>, (Erişim Tarihi: 10.09.2015).

açıkça belirtilmektedir. Aynı Raporun 50. maddesinde ise her ne kadar bu tanıma Kopenhag Kriterleri içinde olmasa da üyelik yolunda bir ülkenin tarihi ile hesaplaşması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin arşivlerini araştırmacılara açması, Ermenistan ile diplomatik ve ekonomik ilişkileri başlatması ve sınırı açması istenmiştir. Böylece AB katılımı için şart olan 'sınır problemlerin barışçıl çözümü' ile ilgili Katılım Ortaklığı öncelikleri ve Müzakere Çerçeve Belgesi gereklilikleri yerine getirilecektir.³¹⁷

2006 yılından sonra yayımlanan raporlarda 1915 Olaylarına İlişkin Ermeni İddialarının neredeyse hiç geçmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu tarihten sonra AP tarafından yayınlanan raporlar incelendiğinde genelde iki ülke arasında ki sınırın açılması konusuna değinildiği görülmektedir. 2007 yılında 41. maddede sınırın açılması ve iki ülkenin uzlaşması için çağrı yapılmakta,³¹⁸ 2008 yılında 43. maddede Abdullah Gül'ün Ermenistan ziyareti ilişkilerin normalleşmesi açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir³¹⁹. 2009 yılında 39. maddede Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesi olumlu değerlendirilmiş³²⁰; 2010 yılında 15 maddede Hrant Dink Cinayeti ve 43. maddede iki ülke arasındaki sınırın açılması için çalışmaların hızlandırılması üzerinde durulmuştur.³²¹ 2011, 2012 ve 2013 yılında yayımlanan raporlarda ise ilişkilerin normalleşmesi olumlu olarak değerlendirilmiştir.

Bu yıllar arasında Ermeni meselesi ile ilgili raporlarda kullanılan yaklaşım 2015 yılında değişmiştir. 1915 Olaylarına İlişkin Ermeni İddialarının 100. Yılı olması sebebiyle AP 15 Nisan 2015'te kabul ettiği kararda 1987 tarihli karara ve BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Anlaşmasına atıfta bulunmaktadır. Karar 2015 yılını Osmanlı İmparatorluğu tarafından Ermenilere karşı işlenen Ermeni Soykırımının 100 yılı olarak kabul etmektedir. Yıllardır süregelen sessizliği bozan kararın maddeleri aşağıdaki gibidir:

*"Avrupa Parlamentosu,
1. 100. yılının arifesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yok olan 1,5 milyon masum Ermeni'yi hürmetle anar, dayanışma ve adalet ruhuyla soykırımın 100. yılı anmalarına katılır ve Komisyon ile Konseyi de katılmaya davet eder.*

³¹⁷ Avrupa Parlamentosu, **Katılım Yönünde Türkiye'nin İlerlemesi ile İlgili 2006 Yılı Raporu Konulu Rapor**, s. 14, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2006-turkiye-raporu-eurlings.pdf, (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

³¹⁸ Avrupa Parlamentosu, **Türkiye'nin 2007 Yılı İlerleme Raporu Konulu Rapor**, s. 10, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2007-turkiye-raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

³¹⁹ Avrupa Parlamentosu, **Türkiye'nin 2008 Yılı İlerleme Raporu Konulu Rapor**, s. 9, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2008-turkiye-raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

³²⁰ Avrupa Parlamentosu, **Türkiye'nin 2009 Yılı İlerleme Raporu Konulu Rapor**, s. 8, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2009-turkiye-raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

³²¹ Avrupa Parlamentosu, **Türkiye'nin 2009 Yılı İlerleme Raporu Konulu Rapor**, s. 10, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2010-turkiye-raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

2. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Ermenilerin yaşadığı trajik olayları BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Anlaşması'na göre soykırım olarak tanımlayan 18 Haziran 1987 tarihli kararını hatırlatır, insanlığa karşı işlenen suçlar ve soykırımı lanetler, işlenen bu suçların inkar edilmesinden kuvvetle üzüntü duyar.
3. Soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçların tüm masum kurbanlarını hürmetle anar, dünyadaki tüm insanların ve ulusların barış ve haysiyet haklarını anımsatmak için "Soykırım için Uluslararası Anma Günü" tayin edilmesini önerir.
4. Soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçların zamanında önlenmesi ve etkin bir şekilde cezalandırılmasının hem AB hem de uluslararası toplumun önceliği olması gerekliliğine vurgu yapar.
5. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun Osmanlı Ermenilerine yaşadıkları mezalim nedeniyle başsağlığı dileklerini ilettikleri açıklamalarını doğru yönde atılmış bir adım olarak nitelendirir. Arşivlerin açılması, geçmişi ile yüzleşmesi, Ermeni Soykırımını tanıması ve iki ülke arasında başlayacak uzlaşmanın yolunu açması bakımından Ermeni Soykırımının 100. Yılı Anmalarının kullanılmasının önemli bir fırsat olduğunu belirtir ve Türkiye'nin çabalarını devam ettirmesi için yüreklendirir.
6. Türkiye'yi kültürel mirasın korunmasına ilişkin yasal yükümlülüklerine saygı göstermeye ve yükümlülüklerini tamamen anlamaya, geçen yüzyılda yıkılan ya da harabeye dönen kültürel mirasın envanterini çıkarmaya davet eder.
7. Türkiye ve Ermenistan'ı, Avrupa ulusları arasındaki başarılı uzlaşma örneklerini kullanmaya ve halklar arası iş birliğini odağa yerleştiren bir gündem izlemeye Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan protokollerin ön koşulsuz şekilde onaylanıp uygulanmasına davet eder³²²."

Bu bilgiler ışığında raporları incelediğimizde 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının AP raporlarında 3 farklı başlık altında karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi Ermeni iddialarının Türkiye tarafından soykırım olarak tanınmasıdır. Kopenhag kriterlerinde yer almayan böyle bir konunun AP tarafından Türkiye'nin AB üyeliği için bir ön koşul haline getirilmeye çalışılması düşündürücüdür. Genel Kurul oturumları sırasında da sürekli tartışıldığı üzere AP bu yaklaşımı ile tarihin yargıçlığına soyunmuştur.³²³ Ayrıca raporlarda sık sık üzerinde durulan ortak bir komitenin kurulması ve Türkiye'nin arşivlerini açması talebi de komiktir. Zira Türkiye'de arşivler açık olduğu gibi Türkiye ortak bir komitenin kurulmasına da karşı değildir. Bu gibi söylemler AP raporlarının Ermeni lobileri tarafından yönlendirildiği görüşünü desteklemektedir.³²⁴ Raporlarda tekrarlanan ikinci ve üçüncü konu ise aslında birbiriyle bağlantılıdır: Sınırın açılması ve ekonomik, diplomatik ilişkilerin başlatılması. Bu adımların atılması AP tarafından iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ve iki ülkenin uzlaşmaya varması açısından başlangıç olarak görülmektedir. Bu isteklerin temeli Katılım Ortaklığının ve Müzakere Çerçeve Belgesi'nin 'sınır problemlerinin barışçıl çözümü' maddelerine

³²²European Parliament Resolution on The Centenary of the Armenian Genocide (2015/2590(RSP)), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P8-RC-2015-0342+0+DOC+XML+V0//EN>, (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

³²³Altınbaş, a.g.e., s. 82.

³²⁴Ömer Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", **Ermeni Araştırmaları**, Kış 2003-İlkbahar 2004 Sayı: 12-13; aktaran Altınbaş, a.g.e., s. 85.

dayandırılmaktadır. 2007- 2015 yılları arasında yaşanan durgun dönem ise Türkiye’de AB üyeliği ile ilgili olumsuz yaklaşımla ilişkilendirilmektedir.³²⁵

Lizbon Anlaşması ile etkinliği artan AP’nin siyasi bir kurum olduğunu söylemek mümkündür. Aldığı kararlar ve yayımladığı raporların hukuki bir bağlayıcılığı yoktur. Ancak aday bir ülkenin üyeliğinin AP tarafından onaylandığı unutulmamalıdır. Yayımlanan raporlar lobcilik faaliyetlerine ve propagandaya oldukça açık olan AP’nin görüşlerini yansıtmaktadır. Bu durumda ilerleyen süreçte Türkiye’nin üyeliğinin oylanacağı bir oturumda 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni İddialarının Türkiye tarafından soykırım olarak tanınması şartı ileri sürülebilir. Yıllar boyunca bu konuyu hem AP’nin hem Komisyon’un hem de Konsey’in gündemine getiren parlamenterlerin varlığı ve yayımlanan raporlar göz önüne alındığında bu sonucun pek de uzak bir ihtimal olmadığı söylenebilir³²⁶. Parlamento kararlarının her ne kadar hukuki bağlayıcılığı olmasa da Ermeniler tarafından kullanılmaktadır. Örneğin, 2003 yılında Avrupa Adalet Divanı’na Euro-Arménie ASBL Derneği ile Grégoire-Suzanne Krikorian’ın açtığı ve AB’nin daha önceki kararları nedeniyle 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının Türkiye tarafından soykırım olarak kabul edilmesini Türkiye’nin AB üyeliğine ön şart olarak sunduğunu ileri süren davasında dayanak olarak gösterilmiştir.³²⁷

3.2.2. Avrupa Komisyonu’na Yöneltilen Sorular

Komisyon AB genişleme sürecinin teknik boyutuyla ilgilenmektedir. Bu açıdan Türkiye ile Ermenistan arasındaki diplomatik ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi, sınırın açılması ve Ermeni azınlıkların daha geniş özgürlüklere kavuşması gibi konulara eğilmiştir. Komisyon’un genel olarak üyelik ön şartlarından biri olan sınır sorunlarının olmaması şeklindeki maddeye dayanarak yorumda bulunmuştur.³²⁸ Komisyon her yıl açıklanan ve sonraki bölümlerde detaylı olarak incelenecek olan ilerleme raporları dışında da bu tutumunu korumuştur. Bu anlamda AP parlamenterlerinin Ermeni Sorunu ve Türkiye’nin üyeliği ile ilgili Komisyon’a yönelttiği soruları incelemek yerinde olacaktır.

7 Nisan 2005’te Frank Vanhecke tarafından Komisyon’a yöneltilen soru şöyledir:

“Hollanda gazetesi Volkskrant’a göre ünlü Türk yazar Orhan Pamuk hakkında 2005 yılının Şubat ayında, Türkiye’de kimsenin ağzına almaya cesaret

³²⁵ Altınbaş, a.g.e., s. 86.

³²⁶ Altınbaş, a.g.e., s. 130.

³²⁷ Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 346.

³²⁸ Altınbaş, a.g.e., s. 70.

edemediği, 30.000 Kürt ile bir milyon Ermeni'nin öldürülmesi ile ilgili sözleri nedeniyle dava açılmıştır. 24 Nisan, soykırımın 90. Yıldönümü olacaktır. Eli Wiesel, Ermeni soykırımını "holocosttan önceki holokost" olarak tanımlamıştı. Yakın zamanda, editörlüğünü ünlü tarihçi Huberta von Voss'un yaptığı "Porträt einer Hoffnung" (Berlin, Verlag Hans Schiler) adında geniş kapsamlı bir çalışma yayımlanmıştır. Huberta von Voss, gerçek bir soykırımın 20. yüzyılın başlarında gerçekleştirildiğini reddedilemez kanıtlarla iddia etmektedir...

Komisyon Orhan Pamuk'a açılan soruşturmadan haberdar mıdır? Komisyon'un ifade özgürlüğü ilkesi ışığında bu soruşturmaya yönelik yaklaşımı nasıl olacaktır? Komisyon Türk hükümetine karşı nasıl tedbirler alacaktır? Komisyon, Ermeni soykırımı ile ilgili son araştırmadan haberdar mıdır? Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımak istememesi neden Komisyon için bir sorun teşkil etmemektedir? Eğer katılım müzakereleri açılırsa Komisyon Türkiye'nin soykırımı tanımak istememesinin üyelik önünde engel oluşturduğunu açıkça kendisine belirtecek mi?³²⁹

Görüldüğü üzere Frank Vanhecke sorusunda Ermeni iddialarının reddedilemez kanıtlara dayandığını ve bu iddiaların kabul edilmemesinin Türkiye'nin üyeliği önünde engel teşkil etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Komisyonun bu soruya cevabı ise 17 Mayıs 2005'te gelmiştir:

"Orhan Pamuk konusundaki endişelere katılıyoruz. Türk hükümetine, şiddet içermeyen ifadeler açıklayan gazetecilere yönelik davalar konusundaki endişelerimizi ilettik. 6 Ekim 2004 tarihinde açıklanan ilerleme raporunda da, ifade özgürlüğüne yönelik sınırlandırılmalar eleştirilmektedir. Komisyon ayrıca, Türkiye'nin komşularıyla ikili ilişkilerini geliştirmesinin AB'nin temel ilkelerinden biri olduğunu da hatırlatmıştır."³³⁰

28 Ocak 2015'te Jonathan Arnot tarafından Komisyon'a yöneltilen bir başka soru şu şekildedir:

"Ermeni Soykırımı'nın 100. yılına yaklaşırken AB Türkiye'nin soykırımı tartışmayı engelleyen yasalarıyla ilgili çalışma yapma niyeti var mıdır? Komisyon savaş suçları, insanlığa karşı işlenen suçlar ve Ermenilere karşı işlenen soykırımı reddeden bir ülkenin katılım öncesi fonlardan faydalanmasını uygun bulmakta mıdır?"³³¹

Bu sorusuyla Arnot Türkiye tarafından Ermeni iddialarının kabulü ile Türkiye'nin üyelik kriterlerini sağlaması adına gerekli reformları gerçekleştirmesi için AB tarafından sağlanan fonları birbirine bağlamıştır. Komisyon bu soruyu 14 Nisan 2015'te cevaplamıştır:

"Komisyon Ermeni Sorunu gibi hassas bu konulara Ekim 2014'te yayınlanan Türkiye için İlerleme Raporu'nda değinmiştir. Raporda ayrıca Başbakan'ın 1915'te yaşanan olayların 99. Yıldönümünü arifesinde yer değiştirilen veya ölen Ermenilerin torunlarına ilettiği ve Ermenice de dahil olmak üzere 9 dilde yayımlanan taziye mesajından da bahsedilmektedir. Mayıs ayında Başbakan Ermeni Patriği ile görüşmüştür. 24 Nisan'da İstanbul'da ve 5 farklı ilde 'Ermeni

³²⁹ Altınbaş, a.g.e., s. 108.

³³⁰ A.g.e., s. 109.

³³¹ European Parliament Resmi İnternet Sitesi, "Parliamentary Questions", <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bWQ%2bE-2015-001159%2b0%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN>, (Erişim Tarihi:10.09.2015).

Soykırımını Anma Günü' etkinlikleri sorunsuz geçmiştir. Kasım ayında Boğaziçi Üniversitesi'nde Hrant Dink Vakfı tarafından Müslüman Ermenilerle ilgili çığır açan bir konferans gerçekleşmiştir."

Komisyon AB ve Türkiye arasındaki ilişkinin artarak devam etmesini Türkiye'de Avrupa standartlarına ulaşılması adına önemli bulmaktadır. Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Türkiye dahil yararlanıcıların katılım kriterlerini sağlamaları için gerekli olan reformları gerçekleştirmelerini kolaylaştırmak adına tasarlanmıştır. Hedef Strateji Belgesi 2014-2020 döneminde Türkiye'ye 4.5 milyar Euro fon ayrılmasını öngörmektedir. Bu fonun büyük bir kısmı temel haklar, demokrasi ve hukukun üstünlüğüne ayrılmıştır. Bu ifade özgürlüğüne desteği de kapsamaktadır.³³²

16 Nisan 2015'te Eleftherios Synadinos tarafından yöneltilen bir başka soru ise Ermeni iddialarının soykırım olarak tanınmasının Türkiye'nin üyeliğinin ön şartlarından biri olup olmayacağını sorgulamaktadır:

"Papa Francis yakın zamanda Osmanlılar tarafından Ermenilere karşı işlenen soykırıma değinmiş ve bunu 20. yy'ın ilk soykırımı olarak tanımlamıştır. Kendisi ayrıca insanlığın pek azının yardımı ve pek çoğunun suskunluğuyla hatalarından ders almadığını, haksız yere öldürülen masum erkek, kadın ve çocukların hatıralarını onurlandırmanın görevi olduğunu belirtmiştir. Türkiye soykırım teriminin yanlış yönlendirme olduğunu ve yer değiştirmenin savaşın bir gerekliliği olduğunu savunmaktadır. Bunu yaparak ölmüş pek çok insana karşı soykırım suçu işlemeye devam etmektedir. Tabi ki 1,5 milyon Ermeni'nin yok edilmesine neden yer değiştirme denmesi gerektiği konusunda açıklama yapmakta başarısız olmaktadır. AB seviyesinde Avrupa Parlamentosu, Konsey ve 11 üye devlet soykırımı tanımıştır. Bu bağlamda Komisyon, Ermeni Soykırımının tanınmasını Türkiye'nin üyelik müzakerelerinin bir parçası yapacak mıdır?"³³³

Komisyon'un 4 Ağustos 2015'te verdiği cevap şu şekildedir:

"Komisyon'un bu konudaki pozisyonu Başkan Yardımcısı Georgieva tarafından 15 Nisan 2015'te gerçekleşen Avrupa Parlamentosu oturumunda açıklanmıştır. Komisyon uzlaşmanın Avrupa projesinin ve değerlerinin temeli olduğuna vurgu yapmıştır. Komisyon, Türkiye Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini desteklemekte ve karşılıklı tarafları hiçbir ön koşul olmadan 2009 yılında imzalanan protokoller kapsamında bu süreci gerçekleştirmeye teşvik etmektedir. Komisyon'a göre karşılıklı taraflar uzlaşma ruhu içinde açık ve barışçıl tartışmalar yoluyla geçmişleri ile yüzleşmelidir. Bu bağlamda Komisyon son 10 yılda Türkiye'de yaşanan gelişmeleri takdir etmekte ve tam bir uzlaşma için adımların atılması yönünde destek vermektedir."³³⁴

Marlene Mizzi tarafından 21 Nisan 2015'te 100. Yıl etkinliklerini konu alan soru şu şekildedir:

³³²European Parliament Resmi İnternet Sitesi, "Parliamentary Questions", <http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2015-001159&language=EN>, (Erişim Tarihi: 10.09.2015).

³³³European Parliament Resmi İnternet Sitesi, "Parliamentary Questions", <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bWQ%2bE-2015-006052%2b0%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN>, (Erişim Tarihi:10.09.2015).

³³⁴European Parliament Web Sitesi, "Parliamentary Questions", <http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2015-006052&language=EN>, (Erişim Tarihi: 10.09.2015).

“Ermeni Soykırımı’nın 100. yılında Komisyon AB’nin Türkiye ve Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin başlaması ve sınırın açılmasına yönelik protokollerin uygulanmasının takibi için ne yapacağı konusuna açıklık getirebilir mi?”

Komisyon’un bu soruya 28 Haziran 2015’te verdiği cevap:

“Uzlaşma Avrupa projesinin ve değerlerinin temelidir. Karşılıklı tarafların uzlaşma ruhu içinde açık ve barışçıl tartışmalar yoluyla geçmişleri ile yüzleşmeleri önemlidir. AB, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini desteklemekte ve karşılıklı tarafları hiçbir ön koşul olmadan 2009 yılında imzalanan protokoller kapsamında bu süreci gerçekleştirmeye teşvik etmektedir. Bu süreç tarafların karşılıklı fayda sağlayacağı sınırın açılmasını sağlayabilir. Buna ek olarak AB iki ülke ve insanlar arasında güveni arttıracak her türlü aktiviteyi desteklemektedir. Sivil toplum çapraz iletişimine ayrılmış 2 milyon euroluk fonla da bu uzlaşma sürecini desteklemektedir.”³³⁵

Parlamenteler tarafından yöneltilen sorular incelendiğinde Ermeni iddialarının Türkiye’nin üyelik süreci önüne bir engel olarak dayatılmak istendiği fark edilmektedir. Gerek müzakere sürecinde gerekse katılım öncesi desteklerde bu konunun zorlayıcı bir unsur haline getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu anlamda Komisyon’un verdiği cevaplar incelendiğinde Komisyon’un daha yumuşak bir ton takındığı söylenebilir. Komisyon yöneltilen soruları müzakere koşulları içinde değerlendirmeye çalışmakta, Türkiye’yi suçlayıcı herhangi bir ithamdan kaçınmaktadır. Bu anlamda Komisyon’un AP’ye göre daha teknik bir kurum olmasının etkisi olduğu söylenebilir. Siyaseten etkilenebilir üyelerden oluşan AP’nin aksine Komisyon bu konuya Kopenhag kriterleri çerçevesinde yaklaşmaktadır. Komisyon’un bu konudaki eleştirilerini ölçülü tuttuğu söylenebilir. Ayrıca soykırım kavramının kullanılmaması onun yerine 1915 trajik olayları ya da 1915 olayları ifadesinin kullanılması da Türkiye açısından olumludur.³³⁶

3.2.3. Avrupa Birliği Konseyi

AB Konseyi’nin de konuyla ilgili Komisyon’a benzer bir tutum takındığını söylemek mümkündür. Konsey soykırım iddialarını kabul etmekten kaçınmakta, bu konuda kendisini zorlayan AP parlamenterlerine Konsey’in tarihi yargılar yapmayacağını ifade etmektedir. Ayrıca Konsey gündeminde bu iddiaların Türkiye tarafından kabul edilmesinin AB üyeliği için bir ön koşul olması da söz konusu değildir. Bu çerçevede AP parlamenterleri tarafından Konsey’e sorulmuş bazı soruları inceleyecek olursak Konsey’in bu konudaki tutumunun açık ve net olduğunu görmek mümkündür.

³³⁵European Parliament Resmi İnternet Sitesi, “Parliamentary Questions”, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2015-006413&language=EN>, (Erişim Tarihi: 10.09.2015).

³³⁶Altınbaş, a.g.e., s. 131.

7 Nisan 2000 tarihinde Marie Isler Béguin sorusu şöyledir:

“Konsey 11 Aralık 1999 tarihinde Türkiye’nin AB’ye üyelik başvurusunu kabul etmiştir. Avrupa Parlamentosu’nun 18 Haziran 1987 tarihli kararı, Konsey’e, Türkiye’yi 1915-1917 yılları arasında Ermenilere soykırım yaptıklarını kabul etmesini ve Ermenistan temsilcileri ile diyalog kurmasını sağlaması için çağrıda bulunmuştur. Türkiye soykırımı kabul etmediği gibi, hâlâ Ermenistan üzerinde ekonomik ambargo uygulamaktadır. Konsey, Ermenistan ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin geliştirilmesi için nasıl bir tedbir aldı? Konsey, Türkiye’nin AB’ye katılımının mecburi bir şartı olarak ambargonun kaldırılmasını ileri sürmeyi düşünüyor mu?”³³⁷

Béguin sorusunda daha önce de üzerinde durulan iyi komşuluk ilişkileri kurulması şartını ileri sürmektedir. Konseyin cevabı şöyledir:

“Türkiye’nin çıkarlarının ne olduğunu tespit edecek konumda değiliz, ama Türkiye AB adayı olduğu için kendisinden daha büyük taleplerimiz var. Türkiye’nin, AB’nin bölgeye yönelik dış politikasına kendisini uyarlaması gerekiyor. Dolayısıyla AB ile Ermenistan arasındaki işbirliği, müktesebatta var olan ve Türkiye’nin uyması gereken konulardan biri.”

Bu cevabın açık olmadığını düşünen Béguin’in ısrarı üzerine soykırım meselesinin siyasi yoruma açık olduğu, tarihi varsayımlara dayandığı ve önemli olmasına rağmen müzakerelere başlamak için bir ön şart olmadığı cevabı verilmiştir. Ayrıca Konsey iyi komşuluk ilişkilerini desteklemekle beraber ülkeleri bir diğer ülke ile iyi ilişkiler geliştirmeye zorlayamayacaklarını da belirtmiştir³³⁸. Buradan da anlaşılacağı üzere Konsey konuya teknik açıdan yaklaşmakta ve tarafsızlığını korumaktadır.

18 Haziran 2003 Miquel Mayol i Raynal’ın Konsey’e sorusu şöyledir:

“Son aylarda Türk otoritelerinin Ermeni halkına soykırım uyguladıklarını inkâr etme politikaları giderek daha saldırgan hale gelmektedir. Avrupa Ermeni Adalet ve Demokrasi Federasyonu’na göre Türk hükümeti (Eğitim Bakanlığı kanalıyla) Ermenilere soykırım yaptığına yönelik suçlamalara karşılık olarak bir kampanya düzenlemektedir. Bakanlık, ulusun sınıflarında öğretmenlerin soykırım olduğunu inkâr etmelerini sağlamak için öğretmenler ve devlet memurları için endoktrinasyon seminerleri düzenliyor. Bu şekilde en azından ifade özgürlüğünü sınırlandırıyorlar. Dahası, 14 Nisan tarihli bir kararnamede Bakanlık, ilk ve ortaokullara çağrıda bulunarak, Türkiye’de ne Ermenilerin ne de soykırıma uğramış olan diğer halkların hiçbir şekilde zulüm görmedikleri mesajını taşıyan dersler düzenlemelerini istedi. Öğretmenlerden aynı zamanda, öğrencilerini “soykırım suçlamaları ile mücadele” başlıklı kompozisyonlar yazmaları için teşvik etmeleri istendi. Tarihî gerçeklerin okul sınıflarında çarpıtılması Avrupa eğitim standartlarına aykırı bir uygulamadır. Üstelik soykırımı inkâr politikası insan haklarını ve azınlıklarını korumayı içeren Avrupa değerlerine karşıdır (dolayısıyla Kopenhag kriterlerine de karşıdır).”³³⁹

³³⁷ Altınbaş, a.g.e., s. 101.

³³⁸ A.g.e.

³³⁹ A.g.e., s. 104.

Bu soruda geçen tarihi gerçeklerin sınıflarda çarpıtılması ifadesi düşündürücüdür. Bahsi geçen tarihi gerçeklerin hangi kanıtlara dayandığı belirsiz olduğu gibi Türkiye bir kez daha hiçbir kanıt göstermeksizin soykırım işlemekle suçlanmaktadır. 13 Ekim 2003'te Konsey'in bu soruya verdiği cevap şu şekildedir:

*"Konsey, Osmanlı İmparatorluğu altındaki Ermeni halkının gördüğü muamele ile ilgili endişelere yönelik soruların hassasiyetinin ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerle ilgili Avrupa Parlamentosu kararlarının tamamen farkındadır. Türkiye'nin katılım müzakerelerine başlayabilmesi için yerine getirmesi gerekenler, Konsey'in Mayıs ayında kabul ettiği katılım ortaklığı anlaşmasının siyasi bölümünde açıklanmıştır. Soykırım meselesi bu belgede yer almamaktadır. Konsey, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkileri memnuniyetle karşılar, Türkiye'yi, Ermenistan ile iyi komşuluk ilişkileri kurması için teşvik eder."*³⁴⁰

Konsey bu soruya verdiği cevapta da tarafsızlığını korumaktadır. Yine teknik çerçevede yaklaşarak iki ülke arasında kurulacak ilişkileri teşvik ederken Türkiye'nin üyeliği için aranan şartlar konusundaki sınırlarını net bir biçimde katılım ortaklığı anlaşması ile sınırlandırmıştır.

14 Kasım 2006'da Parlamento'da düzenlenen Ermeni Soykırımı konulu soru zamanında Nils Lundgren tarafından Konsey'e yöneltilen soruda Konsey'in Türkiye'nin üyelik sürecindeki rolü üzerinde durulmakta ve Ermeni iddialarının Türkiye tarafından tanınmasının üyelik süreci ile ilişkisine karşı tutumu sorgulanmaktadır:

*"Fransa Devlet Başkanı Jacques Chirac 30 Eylül'de Ermenistan'da yaptığı konuşmada Türkiye'nin AB üyesi olması için Ermenilere yönelik soykırımı tanımmasını gerektiğini söyledi. 3 Ekim'de ise Genişlemeden Sorumlu Komiser Olli Rehn, bunun tam tersini, Türkiye'nin üye olmak için Ermeni soykırımını tanımaya gerek olmadığını ifade etti. Sonuçta Türkiye'nin üyeliğine karar verecek olan Konsey'dir. Konsey'in bu konudaki ortak tutumu nedir?"*³⁴¹

Bu soruya dönem Başkanı Paula Lehtomaki'nin cevabı:

*"...Konsey, Ermeni soykırımı iddiaları ile ilgili bir görüş belirlemeyecektir. Tarihi yargılar yapmak tarihçilerin işidir. Türkiye'de Ermeni meselesi ile ilgili olarak düzenlenen konferans ve Başbakanın Türk-Ermeni tarihçilerden oluşan ortak komisyon kurarak 1915 yılının trajik olaylarının incelenmesi önerisi gibi girişimlerle ilgili olarak olumlu görüşümüz var. Birlik, Türkiye'yi komşusu Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmesi, özellikle de bütün bölge için fayda getirecek olan sınırların açılması yolunda her şeyi yapması için teşvik etmektedir. Konsey, bu yaz, Türkiye ile olan genişleme sürecine bağlı kalacağını ve müzakere süreci içinde yeni kriterler koymayacağını yinelemiştir."*³⁴²

Bu cevaplardan da anlaşılacağı üzere Konsey'in bu konudaki tutumu Komisyon ile benzerlik göstermektedir. Konsey iki ülke arasında iyi ilişkiler

³⁴⁰ A.g.e., s. 104.

³⁴¹ A.g.e., s. 121.

³⁴² A.g.e., s.122.

kurulmasını teşvik etmektedir. Komisyon'un ilerleme raporları ve cevaplarında da üzerinde durduğu üzere iki ülke arasındaki sınırın açılması öncelik durumundadır. Soykırım iddiaları ile ilgili spekülasyona yol açabilecek yorumlardan özellikle kaçınılmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere bu konuya teknik açıdan yaklaşmaktadır. Türkiye'nin üyelik sürecini Kopenhag kriterleri kapsamında değerlendirmekte olup bu iddiaların üyelik şartı olarak kabul edilmeyeceği konusunda duruşu açıktır.

3.2.4. Avrupa Konseyi'nin Aldığı Kararlar

44 üyeli Avrupa Konseyi'nin organı Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi tarafından hazırlanan 1998 ve 2001 bildirileri AB/AT organlarının "1915 Olaylarına İlişkin Ermeni İddiaları" kapsamında aldığı kararlara bir başka örnektir. Bildirilerin konusu sözde Ermeni Soykırımı'nı anmaktır. 24 Nisan 1998'de yayımlanan "1915 Ermeni Soykırımını Anma" başlıklı bildiri 51 parlamenter tarafından imzalanmıştır. Bildiri yalnızca imzalayanları bağlayan bir doküman olup Konsey'in resmi görüşü değildir. Bildirinin ilk maddesi 24 Nisan 1915 tarihini Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin imha etme planının başlangıç tarihi olarak kabul etmektedir. İkinci maddede ise 1915 Olayları'nı 20. yüzyılın ilk soykırımı olarak tanımladıktan sonra 24 Nisan'ın bu olayın yıl dönümü olarak kabul edildiğinden ve bu insanlığa karşı suçun Ermeni kurbanlarına saygıda bulunulduğundan bahsedilmektedir.³⁴³ Asamble'nin 24 Nisan 2001'deki, "Ermeni Soykırımını Tanıma" başlıklı bildirisinde ise Ermeni 'soykırımının' uluslararası toplum tarafından tanınmasının Türkiye'yi benzer bir karara zorlayacağı üzerinde durulmuştur. Türkiye'nin "soykırımı tanınması ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde bir normalleşme yaratacağı böylelikle bölgesel barış ve istikrarın sağlanacağına vurgu yapılmıştır.³⁴⁴

3.2.5. AB İlerleme Raporları'nda Alınan Kararlar

İlerleme Raporları, adayların belirlenen siyasi ve ekonomik öncelikleri karşılama ve Birlik müktesebatını üstlenebilme kapasitesinin değerlendirildiği raporlardır.³⁴⁵ 1998 yılından itibaren yayımlanan ilerleme raporları incelendiğinde Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkinin farklı raporlarda farklı başlıklar altında ele alındığı görülmektedir. Bahse konu ana alt başlıklar şu şekildedir: 2001'de Adalet ve İçişleri Alanında İşbirliği, 1998'de ve 2003-2013 yılları arasında Azınlık Hakları

³⁴³Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=8530&lang=EN>, (Erişim Tarihi:14.03.2015).

³⁴⁴Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=9280&lang=EN>, (Erişim Tarihi: 14.03.2015).

³⁴⁵Meral Tecer, "Avrupa Birliği ve Türkiye, Sorular ve Yanıtlar", *Türkiye ve Amme İdaresi Enstitüsü*, Ankara, 2007, s.204; **aktaran** Pinar Eray, a.g.e., s. 35.

(Kültürel Haklar) ve Azınlıkların Korunması, 2010'da Bilgi Toplumu ve Medya, 2006'da Dış İlişkiler, 2000-2002 yılları arasında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, 2003-2005 yılları arasında Genel Değerlendirmeler, 2009'da Görsel İşitsel Politika, 2000'de 2002-2009 yılları arasında ve 2011'de Medeni ve Siyasi Haklar: Din Özgürlüğü, 2005'te, 2008'de ve 2010-2013 yılları arasında Medeni ve Siyasi Haklar: İfade Özgürlüğü, 2006-2007'de 2009-2010 ve 2012-2013'te (Basın Dahil) İfade Özgürlüğü, 2007'de, 2009'da ve 2012-2013'te Mülkiyet Hakları, 2000-2003 yılları arasında, 2005-2013 yılları arasında Ortak Dışışleri ve Güvenlik (Savunma) Politikası, 2011 ve 2012'de Toplanma Özgürlüğü, 2009'da Yargı Sistemi. Görüldüğü üzere Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin irdelenmesi bakımından bahse konu başlıkların devamlılık arz etmediğini söylemek mümkündür.³⁴⁶

Tablo-5 Yıllar itibariyle İlerleme Raporları ve Türkiye Ermenistan İlişkileri³⁴⁷

YIL	Azınlık Hakları	Dini Özgürlük	Dil Kullanımı	Dış İlişkiler Sınır Kapalı	İletişim ve Eğitim	Tarih Kitapları	İnsan Kaçakçıl	Mülk Edinimi	İfade Özgürlüğü
1998	+								
1999		Dolaylı -							
2000	+	-	+	+					
2001				-	+		-		
2002		-	+	- +				- - -	

³⁴⁶ Özdağ, "Avrupa Birliği Türkiye Ermenistan İlişkilerini Nasıl Okuyor?-İlerleme Raporları", s. 3848.

³⁴⁷ A.g.e., s. 3843.

2013		+	-	-	Protokoller	+++			+	-	H. DİNK++ -
2012	++ :-	+	-	+	Protokoller	-			+		++ H. DİNK++ -
2011	Kısıtlayıcı	++ +-			Protokoller	---++					++ +- -
2010	Kısıtlayıcı	-	+	-	Protokoller	-					+ --- -
2009	--	--	+	--	+	-	Ermenice Yayın +	Sarı Gelin +-	+		+ --- -
2008					+						301. Md. +-
2007	Stabil	+	-	+	-	+	-		+	-	H. DİNK ---
2006	Stabil				+-						301. Md. --
2005	U.A.H. Uygun Değil	--		-	-	+	Konf. + Basın +- Okul -	-	+		301. Md. -- O. PAMUK H. DİNK
2004		--	+		-	+	+	-	X+		
2003		+	-		-	+		-		+	-

1998 ve 1999 yıllarında yayımlanan raporlarda Türkiye-Ermenistan İlişkilerine değinilmemiştir. 1998 yılında sadece Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması başlığı altında Türkiye’de yaklaşık 50.000 Ermeni’nin yaşadığı üzerinde durulmuştur. Türkiye Ermenistan İlişkilerinin kapsamlı bir biçimde ele alındığı ilk İlerleme Raporu 2000 yılı raporudur.³⁴⁸ Medeni ve Siyasi haklar başlığı altında diğer azınlıklarla beraber din özgürlüğü ile ilgili olumlu gelişmelerden bahsedilmektedir. Aynı raporun Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar başlığı altında Lozan Anlaşması kapsamına giren diğer azınlıklarla beraber dil kullanımı ile ilgili bir problemin bildirilmediği üzerinde durulmaktadır.³⁴⁹

Ortak Dışışleri ve Güvenlik başlığı altında ise Süleyman Demirel tarafından teklif edilen Kafkas İstikrar Pakti’nin, esas olarak Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle, henüz gerçekleşmediği ve Türkiye’nin Ermenistan sınırını kapalı tutmaya devam ettiğinden bahsedilmiştir.³⁵⁰ 2001 yılında yayımlanan raporda yine Ortak Dışışleri ve Güvenlik başlığı altında Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın kapalı olması üzerinde durulmuştur. Ayrıca ekonomi, turizm, kültür, eğitim, araştırma, çevre ve kitle iletişim araçları konusunda diyalogun ve karşılıklı anlayışın geliştirilmesi amacıyla kurulan Gayriresmi Türk Ermeni Uzlaştırma Komisyonu’ndan bahsedilmiştir.³⁵¹

2002 yılında yayımlanan raporda ise Medeni ve Siyasi Haklar başlığı altında Rumlar ve Yahudilerle birlikte tüzel kişiliklerinin ve mülk edinme haklarının olmaması ve din adamı yetiştirme yasağına ilişkin sorunlarla karşılaşıldığı üzerinde durulmuştur. İbadet yerlerinin kiralanması ve yeni kiliselerin inşası konularında önemli idari sorunlarla karşılaşıldığından bahsedilmiştir.³⁵² Ermenistan sınırının kapalı olması konusu bu raporda da dile getirilmiş, ikili ilişkiler çerçevesinde olumlu gelişmeler kaydedildiği üzerinde durulmuştur.³⁵³

³⁴⁸ Özdal, “Avrupa Birliği Türkiye Ermenistan İlişkilerini Nasıl Okuyor?-İlerleme Raporları”, s. 3849.

³⁴⁹ **Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Türkiye’nin 2000 Düzenli Raporu**, s. 14, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/İlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilirleme_Rap_2000.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

³⁵⁰ A.g.e., s. 50.

³⁵¹ **Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu**, s. 87, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/İlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilirleme_Rap_2001.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

³⁵² **Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu**, s. 29, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/İlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilirleme_Rap_2002.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

³⁵³ A.g.e., s. 113.

2003 yılında mülk edinme ve din adamı yetiştirme problemi³⁵⁴ ve iki ülke arasındaki sınırın kapalı olması durumu tekrar edilmiştir.³⁵⁵ 2004 yılında diğer azınlıklarla beraber eğitim ve dil öğrenimi konusunda yaşadıkları sıkıntılara değinilmiştir.³⁵⁶ Ortak, Dış ve Güvenlik Politikası başlığı altında ise bir kez daha Türkiye'nin Ermenistan sınırını hâlâ kapalı tuttuğuna vurgu yapılmıştır.³⁵⁷

2005 yılında yayımlanan raporda diğer yıllara göre daha çok başlık altında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin incelendiği görülmektedir. Medeni ve Siyasi Haklar başlığı altında 301. md. uyarınca Orhan Pamuk, Emin Karaca, Ragıp Zarakolu ile birlikte Hrant Dink aleyhine açılan davalar dile getirilmiştir.³⁵⁸ Yine aynı başlık altında 1915 yılında yaşanan trajik olayların açık ve serbest bir şekilde tartışılma konusunda ilerleme kaydedildiği, "İmparatorluğun Çöküşü Sırasında Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Konferansı"nın bu anlamda önemli bir adım olduğu üzerinde durulmuştur. Mülkiyet hakları ve din adamı yetiştirme konusundaki sıkıntılar yinelenmiştir.³⁵⁹ Azınlık Hakları, Kültürel Haklar ve Azınlıkların Korunması başlığı altında diğer azınlıklarla birlikte okul kitaplarında azınlıklara yönelik ayrımcı ifadeler, azınlık okullarındaki çifte müdürlük uygulaması ve Ermeni dilinin öğretilmesi ve bunun için İstanbul Üniversitesinde Ermeni kürsüsü açılması konusuna değinilmiştir.³⁶⁰ Dış Güvenlik ve Savunma Politikası başlığı altında yine Türkiye'nin Ermenistan ile sınırının kapalı olduğu hatırlatılmıştır. Türkiye'nin 1915 yılında yaşanan trajik olayların tartışılması amacıyla tüm arşivlere sınırsız erişimi olan ve bağımsız uluslararası tarihçilerden oluşan ortak komisyon önerisine karşı Ermenistan'ın iki ülke arasında sınırlar dâhil kritik sorunların tümüyle ilgilenecek bir hükümet komisyonu kurulması önerisiyle geldiğinden bahsedilmiştir.³⁶¹

2006 yılında 301. Madde ve Hrant Dink davası üzerinde durulmuş³⁶², Dış İlişkiler başlığı altında ise Türkiye'nin Ermenistan'ı Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'ne dahil etmediği üzerinde durulmuştur. İki ülke arasındaki sınırın kapalı

³⁵⁴ **Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu**, s. 30, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

³⁵⁵ A.g.e., s. 119.

³⁵⁶ **Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu**, s. 10, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

³⁵⁷ A.g.e., s. 134.

³⁵⁸ **Türkiye 2005 İlerleme Raporu**, s. 29, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

³⁵⁹ A.g.e., s. 34.

³⁶⁰ A.g.e., s. 41.

³⁶¹ A.g.e., s. 151.

³⁶² **Türkiye 2006 İlerleme Raporu**, s. 13, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

olması konusu yinelenmiş, sınırın açılmasının hem iyi komşuluk hem de ticaret açısından faydalı olacağı telkin edilmiştir.³⁶³

2008 yılında Türkiye ile Ermenistan ilişkileri bağlamında sınırın hâlâ kapalı olmasına değinilmiş ancak Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Ermenistan ziyareti olumlu karşılanmıştır. Türk-Ermeni İş Geliştirme Konseyi'nin kaydının, açık hukuki dayanak olmadan İstanbul Valiliği tarafından reddedildiği üzerinde durulmuş ve gazeteci Hrant Dink suikastı irdelenmiştir.³⁶⁴ 2009 yılı ilerleme raporu 2005 yılında olduğu gibi birçok başlık altında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin incelendiği bir yıl olmuştur. Hrant Dink suikastı ve Malatya'da 3 protestanın öldürülmesi üzerinden Türk yargı sistemi ve ifade özgürlüğü eleştirilmiştir. Bir önceki sene Abdullah Gül tarafından gerçekleştirilen ziyaret ve TRT'nin Ermenice yayına başlaması ile olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmiştir.³⁶⁵

2010 yılı ilerleme raporunda her sene değinilen din adamı yetiştirme, Ermeni dilinin öğrenimi, Hrant Dink suikastı gibi konular yer almıştır. Bunlardan başka Ermeni Surp Haç Kilisesi'nde 1915'ten beri düzenlenen ilk ayin ve anma törenlerinin olaysız geçmesi olumlu değerlendirilmiştir.³⁶⁶ Bu yıla kadar sınırın kapalı olması yönünde yapılan yorumlar bu tarihten sonra iki ülke arasında imzalanan protokollerin onaylanmaması üzerine yoğunlaşmıştır.³⁶⁷

2011, 2012 ve 2013 yılı ilerleme raporlarında protokollerin onaylanmaması, Ermeni dilinin öğrenimi ve din adamlarının eğitimi, Hrant Dink suikastı ve davası, Ermeni Surp Haç Kilisesi'nde yapılan ayinler konuları tekrar etmiştir.³⁶⁸ 2014 yılında ise bu konulardan farklı olarak Başbakan'ın 1915'te hayatını kaybeden ya da tehcir edilen Ermenilerin torunlarına taziye mesajı yayınlaması yer almış ve olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.³⁶⁹

Bu bilgiler ışığında ilerleme raporları incelendiğinde iki ülke arasındaki sınırın kapalı olması hemen her sene rapora girmiştir. 2010 yılına kadar sınırın kapalı

³⁶³ A.g.e., s. 72.

³⁶⁴ **Türkiye 2008 İlerleme Raporu**, s. 6,

http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

³⁶⁵ Özdal, "Avrupa Birliği Türkiye Ermenistan İlişkilerini Nasıl Okuyor?-İlerleme Raporları", s. 3850.

³⁶⁶ **Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu**, s. 21,

http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

³⁶⁷ A.g.e., s. 95.

³⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz.

http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2011_ilerleme_raporu_tr.pdf,

http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2012_ilerleme_raporu_tr.pdf,

http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf.

³⁶⁹ **Türkiye 2014 İlerleme Raporu**, s. 59,

http://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlari/TR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

olması irdelenirken bu yıldan sonra iki ülke arasında imzalanan protokollerin onaylanmaması üzerinde durulmuştur. Komisyon raporlarında iki ülke arasındaki sınırların açılmasını önerirken bunun iki ülkeni iyi komşuluk ilişkileri geliştirmesi açısından önemini vurgulamıştır. 2005 yılından itibaren hemen her raporda yer alan bir başka konu ise 301. maddedir. Bu maddenin uygulanması, bu madde kapsamında başkalarıyla birlikte Ermeni gazeteci Hrant Dink'e de dava açılması özellikle ifade özgürlüğünün tartışıldığı bölümlerde yer almıştır. Bu anlamda raporlarda öne çıkan konuları 9 başlık altında toplamak mümkündür: azınlık hakları, dini özgürlük, dil kullanımı, dış ilişkiler ve sınırın kapalı olması, iletişim ve eğitim, insan kaçakçılığı, mülk edinimi, ifade özgürlüğü.³⁷⁰ İlerleme raporları üzerinden Komisyon'un Türkiye'nin AB üyeliğine yaklaşımı ile ilgili bir okuma yapılırsa AP gibi tek taraflı bir tutum takınmadığı söylenebilir. Komisyon'un müzakereleri yürütmekle görevli organ olmasının yanı sıra Türkiye'nin üyelik sürecinde tutulmak istenmesi de bu tutumda rol oynamaktadır.³⁷¹

3.2.6. AB Üyesi Devletlerin Ulusal Parlamentalarında / Meclislerinde ve İç Hukukları İtibarıyla Bazı Yargı Organlarında Aldığı Kararlar

Diaspora AB nezdinde olduğu kadar ülkeler nezdinde de lobicilik çalışmaları yürütmektedir. Diaspora, hem ulusal parlamentolarda "Soykırım'ın" kabul edilmesine hem de kamuoyunda algının yaratılmasına çalışmaktadır. Şu anda Ermeni Soykırım iddialarını tanıyan 25 ülke bulunmaktadır: Uruguay (1965, 2004) Kıbrıs Rum Yönetimi (1982), Arjantin (1993, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008), Rusya (1995, 2005), Kanada (1996, 2002, 2004), Yunanistan (1996), Lübnan (1997, 2000), Belçika (1998), İtalya (2000), Vatikan (2000), Fransa (2001), İsviçre (2003), Slovakya (2004), Hollanda-(2004), Polonya (2005), Almanya (2005), Venezüella (2005), Litvanya (2005), Şili (2007), Avusturya (2015), Çek Cumhuriyeti (2015) Bolivya (2014), İsveç (2000), Brezilya (2015), Lüksemburg (2015)'dur.³⁷² 25 ülke içerisinde 14 tane AB üyesi ülke bulunmaktadır. Bu ülke parlamentolarının iddiaları kabul nedenleri arasında diasporanın yürüttüğü lobicilik faaliyetleri kadar kuşkusuz bu ülkelerde yapılan propagandanın ve Türkiye algısının da etkisi vardır.

Sayılan ülkeler içinde Fransa öne çıkan ülkelerden biridir. Ülkede bulunan Ermeni diasporası bu ülkede soykırım tasarılarının kabul edilmesi için uzun süre çaba göstermiştir. 2001'de yürürlüğe giren kararın ilk adımları 1998 yılında atılmıştır. Fransız Ulusal Meclisi'nin 28 Mayıs 1998'de kabul ettiği "Fransa 1915 Ermeni

³⁷⁰ Özdal, "Avrupa Birliği Türkiye Ermenistan İlişkilerini Nasıl Okuyor?-İlerleme Raporları", s. 3849.

³⁷¹ A.g.e., s. 3851.

³⁷² http://www.armenian-genocide.org/recognition_countries.html, (Erişim Tarihi:14.03.2015).

soykırımını resmen tanı” hükmünün yer aldığı tek maddelik yasa, 7 Kasım 2000’de Fransız Senatosu’nda da kabul edilerek 29 Ocak 2001’de onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.³⁷³ 2006 yılında ise “soykırımı” reddetmenin suç sayılacağına dair yasa tasarısı 106 evet oyuna karşı 19 hayır oyu ile Fransa Parlamentosu’nda kabul edilmiş, Ermeni Soykırımı iddialarını inkâr edenlere hapis ve 45 bin Euro’ya kadar ağır para cezası verilmesine karar verilmiştir.³⁷⁴

Tüm bu gelişmeler kuşkusuz Fransa’da oldukça aktif çalışan Ermeni diasporasının başarılı lobicilik çalışmalarının bir sonucudur. Fransa’da Ermeni diasporasının ilk amacı Soykırım iddialarını kabul ettirmek iken Türkiye ile ilgili meselelerde ilkel, antidemokratik bir Türk devleti ve milleti imajı yaratmak çabaları da gözden kaçırılmamalıdır. Genel olarak Fransız kamuoyuna mesajlar Le Monde, Libération, Le Figaro ulusal basın organları yolu ile yapılmaktadır. Bunun yanında ulusal ve bölgesel yayın yapan radyo ve televizyonlarda sözde Ermeni Soykırımı’nı” tanıtan yayınlar yapılmaktadır. Bu mesajlar sadece yayınlar yoluyla değil konferanslar, broşürler, kitaplar, konulu genel dergilerde makaleler yolu ile de iletilmektedir. Les Nouvelles D’Arménie isimli derginin yaptırdığı bir anketin gösterdiği sonuçlara göre ankete katılanların %69’u sözde soykırımdan haberdardır. Bu sayı Fransa’da Ermeni Davası’nı destekleyecek yeterli kamuoyunun oluştuğunu kanıtlamaktadır.³⁷⁵ Ayrıca ülkede yapılan seçimlerde Ermeni lobi gruplarının adaylara yönelttiği “Ermeni Soykırımının inkârının engellenmesi için ne gibi çalışmalar yapacakları”, “Türkiye’nin AB üyeliği için ne gibi ön koşullar koymak istedikleri” gibi sorular bir baskı grubu olarak güçlerini ortaya koymaktadır.³⁷⁶

Bu ülkeler arasında karşımıza çıkan bir başka AB üyesi ülke Almanya’dır. Almanya’da yaşayan oldukça kalabalık bir Türk diasporasına karşı yaklaşık 40.000 nüfusu ile bir hayli küçük kalan Ermeni diasporası burada da lobicilik çalışmalarına hız kesmeden devam etmektedir. Alman Parlamentosu 15 Haziran 2005 tarihinde “1915 Ermeni Sürgün ve Katlinin Hatırlanması ve Anılması: Almanya Türkler ve Ermenilerin Barışmasına Katkıda Bulunmalıdır” başlığını taşıyan bir karar kabul etmiştir.³⁷⁷

³⁷³Karagöl, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”

³⁷⁴Eray, a.g.e., s. 78.

³⁷⁵Akgönül, “Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobicilik”

³⁷⁶Eray, a.g.e., s. 80.

³⁷⁷Cemre Dilay Boztepe, “Almanya’da 1915 Olaylarının Soykırım Olarak Tanınması Tartışmaları”, 15.05.2015, <http://www.avim.org.tr/analiz/tr/ALMANYA%E2%80%99DA-1915-OLAYLARININ-SOYKIRIM-OLARAK-TANINMASI-TARTISMALARI---Cemre-Dilay-BOZTEPE/4061>, (Erişim Tarihi:16.05.2015).

Görüldüğü üzere alınan kararda “soykırım” kelimesi kullanılmamış ancak gerekçelerinden bahsederken “Birçok bağımsız tarihçi, parlamentolar ve uluslararası organizasyonlar Ermenilerin sürülmesini ve yok edilmesini soykırım olarak tanımlıyorlar” denmiştir. Yine 2012 yılında yapılan bir ankette 157.000’den fazla Alman vatandaşı internet üzerinden Ermeni katliamlarının soykırım olduğunu inkâr etmenin yasadışı olması için hükümetlerinin yasa çıkartması yönünde oylamada bulunmuşlardır.³⁷⁸ 2014 yılında ise Merkel zamanın Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’a “tarihine yüzleş” diyerek Türkiye’nin sözde Ermeni Soykırım iddialarını reddetmesini eleştirmiştir.³⁷⁹ 2015 yılında ise Almanya Cumhurbaşkanı Joachim Gauck Berlin Katedrali’nde düzenlenen anma töreninde yaptığı konuşmada “soykırım” tanımlamasını kullanmıştır.³⁸⁰

Belçika’da Ermeni lobisinin çalışmaları oldukça önemlidir. Brüksel’in bir anlamda AB’nin başkenti olması ve diasporanın burada yürüttüğü lobicilik ve propaganda çalışmalarının sadece ulusal parlamento ve Belçika halkını değil, AB parlamenterlerini de etkileyeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Belçika’da sözde Ermeni Soykırımı 26 Mart 1998 yılında Parlamento’da alınan kararla kabul edilmiştir. Parlamento kararı 1987 tarihli AP kararına atıfta bulunmaktadır. Kararda, Ermenilerin sistematik bir şekilde öldürüldükleri ve yaşanan olayların soykırım olduğu konusunda şüphe olmadığı belirtilmektedir.³⁸¹ Burada diasporanın yürüttüğü faaliyetler arasında merkezi Brüksel’de bulunan Avrupa Ermeni Dernekleri Forumu’nun AB Parlamentosuna sunduğu rapor göze çarpmaktadır. Raporun ana teması Türkiye’de yaşayan Ermenilerin baskı altında tutulduğunu göstermektir. Bu bağlamda Türkiye’de yaşayan Ermenilerin sosyal, siyasal, din ve eğitim haklarından yoksun olduğundan bahsedilerek hem Ermeni davasına sempati uyandırılmak istenmiş hem de Türkiye’nin AB üyeliği açısından negatif bir etki yaratılmak istenmiştir.³⁸²

2015 yılında ise 1915 yılında yaşanan olayları “soykırım” olarak nitelendiren tasarı 124 evet oyuna karşı 8 çekimser oyla Belçika Parlamentosu’nda kabul edilmiştir. Tasarıda Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihsel ve manevi açıdan bu trajediden

³⁷⁸Boztepe, a.g.e.

³⁷⁹Asbarez Resmi İnternet Sitesi, Merkel Scolds Erdoğan over Genocide Denial, <http://asbarez.com/119274/merkel-scolds-erdogan-over-genocide-denial/>, (Erişim Tarihi:16.05.2015).

³⁸⁰Deutsche Welle Resmi İnternet Sitesi, <http://www.dw.com/tr/almanya-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1ndan-soyk%C4%B1r%C4%B1m-nitelemesi/a-18404674>, (Erişim Tarihi:16.05.2015).

³⁸¹Belgian Senate Resolution 1-736/3 Concerning the 195 Genocide of Armenians Living in Turkey, 1997-1998 Session, http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.148/current_category.7/affirmation_detail.html, (Erişim Tarihi:01.04.2015).

³⁸²Eşref Hilmi Açık, *Geçmişten Günümüze Türkiye Fransız İlişkileri*, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 568.

sorumlu tutulamayacağı üzerinde durulmuştur. Muhalefet tarafından inkarın suç kabul edilmesi ve 1915 Olaylarını soykırım olarak tanımanın Türkiye'nin AB üyeliği için ön koşul kabul edilmesi için yapılan baskı ise sonuçsuz kalmıştır.³⁸³

Hollanda'da 1915 Olayları 21 Aralık 2004 tarihli parlamento kararı ile soykırım olarak kabul edilmiştir. Aslında parlamentodan çıkan kararda tanımadan ziyade bir tavsiye durumu söz konusudur. Kararda geçen cümle "Türkiye ile görüşmelerde Ermeni soykırımı konusunun devamlı olarak ve açıklıkla ele alınmasını tavsiye eder" şeklindedir.³⁸⁴ Bu ülkede yaşayan Ermeni diasporası nüfus olarak çok büyük olmasa da lobicilik çalışmaları başarılı olmuş; tıpkı Fransa gibi bu ülkede de inkar suç yasası 2006 yılında çıkmıştır. Hatta 2006 seçimlerinde Hollanda'da yaşayan Türk milletvekili adaylarından soykırım iddialarını kabul etmeleri istenmiş, kabul etmeyen adaylar listelerden çıkarılmıştır.³⁸⁵ Türk nüfusun sayıca fazla olduğu ve aslında bir baskı grubu olarak gücü elinde bulundurması gereken Hollanda'da Ermeni lobisinin organize ve örgütlü yapısı Hollanda'nın iki güçlü siyasi partisi üstünde etkili olmuştur.

Yunanistan Parlamentosu 25 Nisan 1996 tarihinde 24 Nisan'ı soykırımı anma günü olarak kabul etmiştir. Bu kararı ile Yunanistan 1915 Olaylarını soykırım olarak tanıyan ilk AB ülkesidir.³⁸⁶ Yunanistan 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarının 100. yılı olarak kabul edilen 2015'te ise inkar yasasını kabul etmiştir. Yasaya göre soykırımı inkâr edenlere 3 yıla kadar hapis ve 20 bin Euro'ya kadar para cezası öngörülmektedir.³⁸⁷ Güney Kıbrıs Rum Kesimi henüz AB üyesi olmadan evvel 1982 yılında 1915 olaylarını soykırım olarak tanımıştır. Kararda Ermenileri topraklarından koparan soykırımı kınayan Güney Kıbrıs Rum Kesimi Ermenilere bir an evvel haklarının geri verilmesini destekler. Kararın kabul edildiği sırada Güney Kıbrıs Rum yönetimi Meclis Başkanı olan Dimitris Hristofyas, Türkiye'nin soykırımı tanımmasının AB üyeliği için bir ön koşul olduğu üzerinde durmuştur.³⁸⁸

İtalya'nın 16 Kasım 2000 tarihinde kabul ettiği kararı ile "*Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışından önce yapılan Ermeni azınlığa yapılan acı veren soykırımın tanınmasını teşvik eder*" ibaresi yer almaktadır.³⁸⁹ Bu raporda aynı yıl

³⁸³ NTV Resmi İnternet Sitesi, <http://www.ntv.com.tr/dunya/belcika-ermenit-tasarisini-kabul-etti,q25nokedgUuYh2zW3ozL7w>, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

³⁸⁴ Netherlands Parliament Resolution, 21 Aralık 2004, http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.355/current_category.7/affirmation_detail.html, (Erişim Tarihi: 16.05.2015).

³⁸⁵ Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s.429.

³⁸⁶ Eray, a.g.e., s. 88.

³⁸⁷ Agos Gazetesi Web Sitesi, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/7942/yunanistan-da-ermenit-soykirimi-inkri-artik-suc>, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

³⁸⁸ Eray, a.g.e., s. 96.

³⁸⁹ Karagül, "Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu".

açıklanan AP raporuna atıfta bulunulmuş ve İtalyan hükümetine AP'nin Türkiye ile ilgili aldığı kararına uyması önerilmiştir. Nitekim bu kararın AP raporunun yayımlanmasından sadece bir gün sonra yayınlanması da raporun karara etkisi bakımından önemlidir.³⁹⁰ Litvanya 13 Aralık 2005'te 1915 Olaylarını soykırım olarak tanımıştır. Alınan kararda Türkiye tarihi gerçekleri tanımaya çağırılmıştır. Karar metninde adeta Türkiye'yi azarlayan bir dil kullanılmıştır. Litvanya parlamentosundaki karar 141 parlamenterin görev yaptığı parlamentoda 55 parlamenter varken alınmıştır. Bazı uzmanlar bu durumu bir 'Ermeni oldu-bittisi' olarak tanımlamaktadır.³⁹¹

Vatikan ilk kez 2000 yılında 1915 Olaylarını soykırım olarak tanımlamıştır. Papa II. John Paul Katolikos Karekin ile yaptığı görüşmede "yüzyılın başında yaşanan soykırımı yüzyıl boyunca devam eden korkunç olayların başlangıcı saymıştır".³⁹² 2015 yılında ise Papa Francis, San Pietro Bazilikası'nda yapılan "Ermeni Şehitliğinin 100. Yılı İçin Kutsal Ayın" adlı törenin açılışında 20. yüzyılın ilk soykırımının Ermenilere yapıldığını söylemiştir.³⁹³

1915 Olayları ile ilgili kararı 2005 yılında kabul eden Polonya'da parlamento kararı şu şekildedir: "*Birinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye'de Ermenilere karşı işlenen soykırımın yıldönümünde, Polonya Cumhuriyeti Meclisi (Sejm) Birinci Dünya Savaşı esnasında Türkiye'de soykırıma uğratılan Ermenilere saygısını sunar. Kurbanların anısı, işlenen suç ve bunu kınama ihtiyacı tüm insanlık, tüm uluslar ve iyi niyetli insanlar için bir ahlâki zorunluluktur.*"³⁹⁴ İsveç Parlamentosu 2010 yılında aldığı bir kararla 1915 olaylarını soykırım olarak kabul etmiştir. Ancak 2015 yılında İsveç Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Erik Boman ilgili kararın rafa kaldırıldığını, 1915'teki olayların bağımsız bir kurul tarafından araştırılmasından sonra çıkan sonuca göre hareket edileceğini belirtmiştir. Boman açıklamasında 100 yıl önce yaşanmış bir trajedi için araştırma yapılmadan parlamento kararı ile bir ülkenin "soykırım uyguladığının ilan edilemeyeceğini" ifade etmiştir.³⁹⁵

2015 yılında 1915 Olaylarının 100. yılında Çek Cumhuriyeti soykırımı tanıyan kararı çıkarmıştır. BM Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Anlaşması,

³⁹⁰Eray, a.g.e., s. 92.

³⁹¹Ömer Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sonbahar 2005, Cilt:5, Sayı: 19, s.15; aktaran Laçiner, *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, s. 448.

³⁹²Armenian National Institute Resmi İnternet Sitesi, http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.167/current_category.7/affirmation_detail.html, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

³⁹³BBC Türkçe Web Sitesi, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/04/150412_papa_soykirim, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

³⁹⁴Eray, a.g.e., s. 93.

³⁹⁵Milliyet Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.milliyet.com.tr/isvec-soykirim-kararini-yok-saydi/dunya/detay/2051829/default.htm>, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

uluslararası kuruluşların kararları ve 1915 olaylarını soykırım olarak tanıyan ülke kararlarına atıf yapılan kararda soykırımların inkârı ve soykırım suçunun hafife alınmasına yönelik olarak her türlü girişim kınanmıştır.³⁹⁶ 1915 Olaylarının 100. Yılında Ermeni iddialarını soykırım olarak kabul eden bir başka ülke Avusturya'dır. Avusturya Parlamentosunda bulunan 6 grubun temsilcilerinin onayladığı ve 22 Nisan 2015'te yapılan açıklamada Avusturya 1915 Olaylarını soykırım olarak nitelendirmiştir. Avusturya aldığı kararda "*Osmanlı Devleti'nin eski bir müttefiki olarak soykırım gibi korkunç olayları kınama ve tanıma*" zorunluluğu olduğunu belirtirken Türkiye'yi de geçmiş ile yüzleşmeye ve soykırımı tanımaya çağırmıştır.³⁹⁷ Lüksemburg da 2015 yılında Ermeni iddialarını soykırım olarak tanıyan ülkeler arasına katılmıştır. Lüksemburg Dışişleri Bakanı Jean Asselborn kararın Türkiye'ye karşı düşmanca bir eylem olmadığını belirtirken Türkiye ve Ermenistan'ı sorunun çözümü için yeni adımlar atmaya çağırdıklarını belirtmiştir.³⁹⁸

3.3. TÜRK VE ERMENİ DİASPORLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümüne kadar olan kısmında Avrupa'daki Türk ve Ermeni diasporaları ile ilgili genel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ise iki diaspora karşılaştırmalı olarak analiz edilmeye çalışılacaktır. Bölüm boyunca Türk Diasporası ve Ermeni Diasporası olarak kullanılacak olan tanımlama Avrupa'daki diasporaları ifade etmektedir.

Avrupa'daki Türk ve Ermeni diasporalarının karşılaştırılması bakımından farklı düzeyler karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda incelenmesi gereken ilk konu bu iki diasporanın ortaya çıkış zamanlarıdır. Ermeni diasporası yaklaşık 900 yıllık bir diasporayken Türk diasporası görece olarak hayli yeni, 60'ların başında oluşmuş bir diasporadır.

Literatür her ne kadar Ermeni diasporası için 1915 tarihini oluşumu şekillendiren olaylar bakımından bir milat kabul etse de yaklaşık 900 yıldır sürekli yer değiştiren bir milletin yerleştiği yere uyum sağlama kabiliyeti kuşkusuz daha yüksek olacaktır. Varış ülkesi ile 1915'ten önce hali hazırda kurulan bağların ve hatta ticaret kolonilerinin var olması Ermeni diasporası için Avrupa'yı daha kolay adapte olunabilir hale getirmiştir. Eğer diasporalar için varış ülkesindeki yaşamı iki bölüme ayıracak olursak Türk diasporasının bebek adımlarıyla düşe kalka ilerlediği

³⁹⁶Demokrat Haber Resmi İnternet Sitesi, <http://www.demokrathaber.net/dunya/cek-cumhuriyetinden-ermeni-soykirimi-karari-h47675.html>, (Erişim Tarihi:03.09.2015).

³⁹⁷Taraf Gazetesi Resmi Sitesi, <http://www.taraf.com.tr/dunya/avusturya-meclisi-ermeni-katliamini-soykirim-olarak-niteleyerek-kinadi/>, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

³⁹⁸Habertürk Gazetesi Resmi Sitesi, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/1074670-luksemburg-parlamentosu-ermeni-soykirimi-iddialarini-kabul-etti>, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

dönemde Ermeni diasporası çoktan koşmaya başlamıştır. Diasporanın oluşum sürecinin eskiye dayalı olması Ermenilerin yaşadıkları ülke ile entegre olmalarına, çoğunun yaşadıkları ülkelerin vatandaşlıklarını kazanmalarına, sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan bir baskı grubu oluşturabilecek duruma gelmelerine katkı sağlamıştır. Ermeni diasporasının bu uzun süreli geçmişi yaşadıkları ülkelerde bir yabancı veya tehdit olarak görülmelerini engellemiştir. Oysa Türk diasporasında henüz böyle bir durumdan söz etmek mümkün değildir. Avrupa kamuoyunda Türk diasporası halen bir tehdit olarak görülmektedir. Bugün 4. kuşağın yetiştiği Türk diasporasında entegrasyonun yeni başladığı söylenebilir.

Diasporaların yaşadıkları topluma uyumları bakımından tek etken elbette zaman değildir. Türk ve Ermeni diasporalarının entegrasyonu incelenirken bu iki diasporanın oluşum şekilleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Diaspora sınıflamaları açısından literatüre bakıldığında Türk diasporası '*İşçi/Proleter diaspora*' olarak tanımlanırken Ermeni diasporasının '*Kurban diaspora*' olarak tanımlandığı görülmektedir. Kurban diasporalar ya da diğer bir adıyla klasik dönem diasporaları zorunlu olarak yer değiştirme esnasında yaşadıkları travmatik tecrübelerden dolayı bu adı almışlardır. Ermeni diasporası için bu travmatik tecrübe 1915 Olaylarıdır. 1915 Olayları sadece bir sınıflandırma aracı değil aynı zamanda Ermeni diasporasında kimliğin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermeni kimliği oluşturulurken temeline 1915 Olayları konulmuş ve diasporayı adeta birbirine bağlayan bir zamlık olarak kullanılmıştır.

Ermeni diasporası yaklaşık 900 yılı bulan geçmişleri boyunca birçok kere yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Sadece yakın tarihteki göç dalgaları incelendiğinde bile bugün Avrupa'daki Ermeni diasporasının çok farklı kökenlerden geldiği görülebilir. Bugün Avrupa'da sadece Türkiye'den göç eden Ermeniler yoktur. Lübnan'dan, İran'dan, Irak ve Suriye'den, Rusya ve eski Sovyetler Birliği'nden gelen Ermenilerin oluşturduğu bir diaspora söz konusudur. Bu kadar farklı kültürün oluşturduğu bir diasporada kimliğin temelini din ve tarihi trajedilerin oluşturması şaşırtıcı değildir.

Ermeni diasporası kendini yarattığı öteki üzerinden tanımlamaktadır. Bu ötekileştirme Ermeni diasporasına ortak bir gaye etrafında birleşme, belli bir amaç için çalışma ve örgütlenme imkanı vermektedir. Türk diasporası için örgütlenme çalışmaları yeni yeni başlarken Ermeni diasporası halihazırda Avrupa çapında faaliyet gösteren teşkilatlanmalara sahiptir. Türk diasporasındaki örgütlenme zayıflığının nedenlerinden biri de Türk diasporası için ortak bir amaç

bulunmamasıdır. Örneğin Hollanda’da basılan bir Türk gazetesi olan Haber’in yaptığı röportajlarda Hollanda’da neden bir Türk lobisi olmadığı hakkında verilen demeçler bu görüşü desteklemektedir:

“.....İkinci önemli sebep ise neyin lobisinin yapılması gerektiği konusundaki belirsizliktir. Lobisi yapılması gereken asgari müşterekler ne zihinlerde ne de politikalarda belirgindir. Bu da rasyonel yaklaşımlar yerine duygusal yaklaşımları doğurmaktadır. Bunun da çoğu zaman faydadan çok zararı vardır...”³⁹⁹

İki diaspora birer baskı grubu olarak karşılaştırılacak olursa Ermeni diasporası Maurice Duverger’nin sınıflandırmasına göre amacı sadece “baskı kurmak” olan grup olarak tanımlanabilir. Türklerin ise bir “kitle baskı grubu” olduğu söylenebilir. Amacı sadece baskı kurmak olan baskı grupları lobi faaliyetlerini kullanarak siyasi iktidar üzerinde baskı kurarken, kitle baskı grupları güçlerini sayılarından alırlar. Bu bakımdan Avrupa’daki nüfusu yaklaşık 5 milyona yaklaşan Türk diasporası kuvvetli bir baskı grubu olmasına rağmen entegrasyonun az olması gücünü azaltmaktadır. Öte yandan nüfusu Avrupa’daki Türk nüfusuna kıyasla bir hayli az olmasına rağmen Ermeni diasporası amacı doğrultusunda etkili lobi faaliyetleri gerçekleştirmektedir.

Ermeni diasporasının lobcilik faaliyetleri bakımından AB kurumları özellikle AP üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Örneğin 2000 yılında yayımlanan Morillon Raporu’nun tartışıldığı AP oturumunda birçok parlamenter raporda yer alan soykırım ifadelerine karşı çıkmıştır. Hatta Günther Verheugen yaptığı konuşmada Türkiye’nin üyeliğinin bu Ermeni iddialarının kabulüne dayandırılması durumunda sürecin başarısızlıkla sonuçlanacağı üstünde durmuştur. Kendisi Türkiye’den yapıcı çözüm üretme çabası dışında bir şey istenemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁰⁰

Farklı parlamenterlerin ve Verheugen’in konuşmalarına rağmen Ermeni lobisinin çalışması sonucu soykırım ifadesi rapora girmiştir. Buna benzer bir durum 2002 tarihli raporun tartışılması esnasında da yaşanmıştır. Hazırlanan raporda geçen soykırım ifadeleri nedeniyle Türkiye’nin girişimleri sonucunda Liberaller ve Yeşiller Grubu’ndan oluşan bir grup tarafından değişiklik önergesi hazırlanmıştır. Bu önergede soykırıma atıfta bulunulmaması ve Türkiye ile Ermenistan’ı aralarındaki tarihi anlaşmazlığı çözmek adına beraber çalışmaya çağırان değişikliklerin

³⁹⁹İbrahim Karaman, Hollanda Türk Lobisi, **Haber**, <http://www.haber.nl/hollanda-turk-lobisi/>, (Erişim Tarihi: 05.05.2015).

⁴⁰⁰ European Parliament Resmi İnternet Sitesi, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bCRE%2b20001114%2bITEM-005%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN> (Erişim Tarihi:10.09.2015).

yapılması istenmiştir. Ancak bu değişiklik önergesi oturumda kabul edilmemiştir.⁴⁰¹ Bu anlamda yaşanan en güncel olaylardan biri 2014 yılı ilerleme raporuna ilişkin raporun tartışıldığı oturumda yaşanmıştır. Raporun sunulan ilk halinde birçok değişiklik yapılması talep edilmiştir. 1915 olaylarını "soykırım" olarak tanımlayıp Türkiye'den de tanıma talep eden AP kararına atıf yapan bir vurgu eklenmesi istenmiştir. Bu değişikliklerin oylandığı oturumda birçok parlamenter değişiklikleri destekleyen konuşmalar yapmıştır. Örneğin, Marian Harkin, sadece soykırım iddialarını desteklemekle kalmamış PKK'nın da terör örgütleri listesinden çıkarılmasını önermiştir. Ramon Tremosa Türkiye'nin soykırım iddialarını kabul etmesini istemiş ayrıca Kürt halkına uyguladığı ambargoyu da kaldırmasını istemiştir.⁴⁰² Parlamento'da az sayıda da olsa karara karşı çıkanlar da olmuştur. Geoffrey Van Orden, bunlardan biridir. Yaptığı konuşmasında Orden,

"...Türkiye'yi 1915 yılında yaşanan olayları soykırım olarak tanımaya çağıran karar kasti ve gereksiz bir şekilde provokatiftir. Üstelik Türkiye'de demokratik ve liberal yaklaşımları desteklememiz gereken bir dönemde Türkiye-AB ilişkilerini baltalama ihtimali bulunmaktadır." demiştir.⁴⁰³

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Türk ve Ermeni diasporaları lobicilik faaliyetleri bakımından karşılaştırılacak olursa Ermeni diasporasının Türk diasporasına göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. Sadece AP kararlarında yakaladıkları başarılar değil aynı zamanda ülke parlamentolarından aldıkları destekler de bunun bir göstergesidir. Yürütülen lobicilik çalışmaları bağlamında Ermeni diasporasının pek çok avantajı olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle Avrupa ülkeleri ve AB içinde Ermenilere destek veren ülkeler ve temsilcilerinin geçmişlerinde insanlığa karşı işledikleri suçlar olması (Almanya-Holokost, Fransa-Ruanda ve Cezayir vb.), onların Ermeni tezlerini daha çok desteklemesine neden olmaktadır.⁴⁰⁴

Yine incelendiğinde Türk diasporasının ve lobisinin sadece Ermeni lobisine karşı mücadele etmediği görülmektedir. Avrupa'da Türkiye karşıtı bir lobi bloğundan (Ermeni ve Rum) söz etmek mümkündür. Bu lobiler birbirlerine destek vermekte böylelikle etki güçlerini arttırmaktadır.⁴⁰⁵ Örneğin 2014 İlerleme Raporu hakkında raporun tartışıldığı bir AP oturumunda Türkiye'yi Kıbrıs konusunda eleştiren Yunanlı

⁴⁰¹ Özdal, "Avrupa Parlamentosu'nun Aldığı Kararların Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri".

⁴⁰² European Parliament Resmi İnternet Sitesi, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bCRE%2b20150610%2bITEM-009-09%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN>, (Erişim Tarihi:10.09.2015).

⁴⁰³ European Parliament Web Sitesi, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bCRE%2b20150610%2bITEM-009-09%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN>, (Erişim Tarihi:10.09.2015).

⁴⁰⁴ Altınbaş, a.g.e., s. 134.

⁴⁰⁵ A.g.e., s. 135.

Parlamentere Anna Maria Corazza Bildt'in verdiği cevap ilgi çekicidir. Bildt, parlamentere *“Avrupa Parlamentosu üyesi olmanız her fırsatta Türkiye'ye saldırmanızı gerektirmez ayrıca bu durum Kıbrıs için her iki taraf için kazan-kazan sonucunu doğuracak uzun süreli bir çözümün inşası için de engeldir”* demiştir.⁴⁰⁶ Ermeni iddialarına en çok destek veren parlamenterlerin Yunanistan ve Fransa'dan olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ermenilerin lobicilik faaliyetleri anlamında bir diğeri avantajları ise dindir. Ermeni iddialarının bir Hristiyan-Müslüman çekişmesi gibi algılandığını ve Ermenistan'ın bu bakımdan Avrupa'nın desteğini aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.⁴⁰⁷

İki diaspora arasındaki bir diğeri önemli fark anavatanla olan ilişkileridir. Ermeni diasporasının Ermenistan ile daha organik bir ilişkisi olduğunu söylemek mümkündür. Diaspora ekonomik anlamda Ermenistan'ı desteklerken siyasi anlamda da en önemli aktördür. Ermenistan dış politikası üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Özellikle Türkiye, 1915 Olayları ve Dağlık Karabağ Sorunu gibi konularda diaspora ile Ermeni devletinin bazen fikir ayrılıkları yaşadıklarını fakat bu konudaki politikaların değişmediğini söylemek mümkündür.⁴⁰⁸ Türk diasporasının ise Türkiye üzerinde böyle bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Türkiye'nin diaspora üzerindeki etkisi ise daha önceki bölümlerde de üzerinde durulduğu gibi diaspora ile ilgili kurumların kaotik ve çok parçalı yapısından dolayı fazla değildir.

Ermeni ve Türk diasporalarının birbirinden ayrıldığı bir başka nokta ise anavatan düşüncesidir. Ermenilerde anavatan idealleştirilmiştir, hatta kutsaldır. Ermeni diasporasının 900 yıllık geçmişi de göz önünde bulundurulduğunda anavatanı geri dönüş düşüncesi her zaman bir idea olarak var olsa da, diaspora Ermenileri varış ülkelerine belli bir süre kalmak için değil, kalıcı olarak yerleşmişlerdir. Bu durum Ermenilerin bulundukları ülkeyi benimsemelerini ve entegrasyonlarını kolaylaştırmıştır. Oysa Türk diasporasının bir proleter/işçi diasporası olmasının bir sonucu olarak kimliğini şekillendiren şeylerin başında ise “geri dönüş” düşüncesi bulunmaktadır. Türk diasporasının geri dönüş düşüncesi onların bulundukları ülke ile entegrasyonunu geciktirmiş, bunun sonucunda Türkler yaşadıkları toplumun bir anlamda kara koyunu olmuşlardır. Entegrasyonun gecikmesi, bugün Türk diasporasının temsil yeteneğini büyük ölçüde kısıtlamaktadır.

⁴⁰⁶ European Parliament Resmi İnternet Sitesi, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bCRE%2b20150520%2bITEM-014%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN>, (Erişim Tarihi:10.09.2015).

⁴⁰⁷ Altınbaş, a.g.e., s.138.

⁴⁰⁸ Bahar Baser ve Ashok Swain, “Diaspora Design versus Homeland Realities: Case Study of Armenian Diaspora”, *Caucasian Review of International Relations*, Vol. 3(1), Kış 2009, http://www.cria-online.org/6_5.html, (Erişim Tarihi:10.09.2015).

Diasporalar bakımından entegrasyondan söz edilirken göçü alan toplumların göçmenleri kabullenmeye ne kadar istekli oldukları ile entegrasyon arasındaki doğru orantıdan bahsetmek gerekir. Bir toplumda göçmenin entegrasyon seviyesinden göçü alan toplum da en az göçmen kadar sorumludur. Bu anlamda Türk ve Ermeni diasporalarını karşılaştırdığımızda aslında tıpkı Türk diasporası gibi doğu kökenli bir topluluk olan Ermeni diasporası açısından bu koşulun daha kolay sağlandığını görebiliriz. Ermeni diasporası ve Avrupa'yı ortak paydada birleştiren en önemli konulardan biri kuşkusuz dindir. İncelendiği takdirde birçok Avrupalı millet ile Ermenilerin ilk karşılaşmalarının Haçlı seferleri sırasında gerçekleştiği görülebilir. Ermeni diasporası varış ülkesinde ilk örgütlenme adımını her zaman kiliseler yolu ile atmıştır. 17. yy'da Avrupa'ya ticaret amacıyla giden Ermeniler kadar teoloji eğitimi almak için gidenler de bulunmaktadır. Türk diasporası için ise dini kimliği Avrupa'da bir dezavantaj olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle son yıllarda Avrupa'da artan İslamofobi zaten kültür farklılıkları nedeniyle entegrasyon sorunu yaşayan Türk diasporası için başka bir mücadele konusuna dönüşmüştür. Din unsuru kamuoyunda yaratılmaya çalışılan negatif algının ve farklılıkların derinleştirilmesi için kullanılmıştır. Avrupa'daki camilerin ve dini örgütlenmelerin genelde cemaatlere bağlı olması, son yıllarda özellikle Orta Doğu'da çeşitli terör örgütlerinin Avrupa'daki örgütlenmeleri yoluyla taraftar toplamaları Avrupa'nın tehdit algısını yükseltmiştir.

Görüldüğü üzere diasporalar analiz edilirken bir analiz seviyesini diğerlerinden ayırmak mümkün değildir. Diasporaların oluşum sürecinde her aşama bir diğerini etkilemiştir.

Tablo-6 Avrupa'daki Türk ve Ermeni Diasporasının Karşılaştırması

	Türk Diasporası	Ermeni Diasporası
Diaspora Türü Bakımından	İşçi/Proleter Diaspora	Kurban Diaspora
Baskı Grubu Türü Bakımından	Kitle Baskı Grubu	Amacı Baskı Kurmak Olan Baskı Grubu
Diaspora Örgütlenmesi ve Lobicilik Bakımından	Örgütlenme Seviyesi Düşük, lobicilik çalışmaları yeni başlıyor	Örgütlenme yüksek, etkili lobicilik faaliyeti yürütüyor
Entegrasyon Bakımından	Entegrasyon yeni	Entegrasyon

	başlamış	tamamlanmış
Nüfus Bakımından	5 milyon	Yaklaşık 600.000
Din Bakımından	Müslüman	Hristiyan
Ortaya Çıkış Süresi Bakımından	52 yıl	900 yıl

SONUÇ

Diasporaların uluslararası politikada bulundukları ülkelerin politikalarına etki etme ve anavatanlarının çıkarlarını temsil etme potansiyelleri bakımından stratejik bir öneme sahip oldukları söylenebilir. Diasporalar, baskı grupları oluşturarak ve lobcilik yoluyla kendi çıkarlarının veya anavatanlarının çıkarlarının gerçekleşmesi için çalışabilirler. Diasporaları ile ilgili konularda farkındalık yükseltebilirler. Tüm bunları yaparken doğrudan veya dolaylı etkilme yöntemlerini kullanarak karar alıcıları veya kamuoyunu hedef alabilirler. Kapasiteleri ve amaçları doğrultusunda grassroots hareketleri, halkla ilişkiler kampanyaları yürütebilirler. Diasporalar aynı zamanda orjin ülkelerinin birer tanıtım elçisi olarak görev yaparlar.

Bu bağlamda Avrupa'da yaşayan Türk ve Ermeni diasporaları Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine etkileri bakımından önemli aktörlerdir. İki diaspora da hem birer baskı grubu olarak hem lobcilik faaliyetleri açısından hem de Avrupa'daki Türk algısının oluşumu anlamında AB üyelik sürecinde önemli bir rol oynamaktadırlar.

Avrupa'daki Türk diasporası görece yeni bir diasporadır. 1960'larda işçi göçü ile başlayan göçün 50 yıl sonra bu noktaya gelebileceği ne Türkiye ne de Avrupa ülkeleri tarafından öngörülmemiştir. Karşılıklı tarafların kısa süreli bir durum olarak algıladıkları bu süreç günümüzde yaklaşık 4 milyon Türk kökenlinin oluşturduğu diasporanın kimlik şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. İlk başlarda geri dönüş düşüncesi ile yaşadıkları topluma entegre olmayan Türkler, kendi içlerinde kapalı bir topluluk haline gelmişlerdir. Bu durum Türklerin kamusal ve siyasi alanda temsil edilmelerini zorlaştırmıştır. Dil bilmeyen, eğitimsiz ve yaşadıkları ülkenin aldığı kararlarda söz hakkı bulunmayan bir diaspora sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Son yıllarda özellikle 4. kuşağın yetişmesi ile birlikte bu durum değişmeye başlamıştır. Günümüzde Türkler yavaş yavaş örgütlenmeye ve siyasi hayata katılmaya, yaşadıkları ülkelerin vatandaşlıklarını almaya başlamış, Türklerin entegrasyon süreçlerinin başlaması ile birlikte yaşadıkları ülkelerde söz hakları da artmıştır. Sadece yaşadıkları ülkelerde değil AB kurumlarında da parlamenter olarak görev yapan Türk asıllı vatandaşlar bulunmaktadır. Günümüzde Avrupa'da yaşayan Türklerin yaklaşık %50'si yaşadığı ülkenin vatandaşlığını almış, birçoğu seçme ve seçilme hakkı elde etmiştir. Diaspora Türkleri, hem tüketici hem de üretici olarak yaşadıkları ülkelerin ekonomik hayatının bir parçası haline gelmişlerdir. Gerek siyasi hayatta gerekse ekonomik hayatta bir baskı grubu olarak güç kazanan Türklerin örgütlü bir biçimde çalışmaya yeni başladıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Örgütlü hareket içinde başarılı lobcilik faaliyet gösterilememesinin en büyük

nedenlerinden biri olarak ortak bir amacın eksikliği görülebilir. Elbette bu eksikliğin tek nedeni olarak ortak amacın eksikliğini göstermek mümkün değildir. Bu konuda Türk diasporasının bir işçi/proleter diaspora olmasının, görece genç bir diaspora olmasının da etkileri vardır. Elbette bu durum Türkiye'nin uzun yıllar boyunca yurt dışında yaşayan göçmenleriyle ilgili bir politika oluşturma konusunda başarısız olmasının da bir sonucudur. Türkiye son yıllarda hem bir dış politika aracı olarak hem de Avrupa'daki Türk algısının değiştirilmesinde önemli bir aktör olarak Türk diasporasının öneminin farkına varmış ve bu konuda çalışmalara başlamıştır.

Avrupa'daki Ermeni diasporası ise Türk diasporası ile karşılaştırıldığında daha derin ve eski bağlara sahiptir. Yaklaşık 900 yıllık bir diaspora tarihine sahip Ermenilerin Avrupa ile ilk ilişkilerini Haçlı Seferleri sırasında kurduğu bilinmektedir. Din ve ticaret, Ermenilerin birçok Avrupalı devlet ile kurdukları ilişkinin ilk adımlarını oluşturmuştur. Birçok Avrupa devletinde Ermeniler tarafından küçük ticaret kolonilerinin kurulmuş olması daha sonra gelen göç dalgalarında buraların tercih edilmesine neden olmuştur. Aynı şekilde dinin ortak bir buluşma tabanı olarak kullanılması da Ermenilerin Avrupa toplumunda çok daha kolay kabul edilmelerini sağlamıştır. Avrupa'ya göç tarihlerinin daha eski olması bakımından Ermeniler yaşadıkları topluma entegre olmakta sorun yaşamamışlardır. Yukarıda belirtildiği üzere dinin birleştirici çatısı da hedef ülkelerinde Ermenilere daha sempati ile yaklaşılmasına yol açmıştır.

Avrupa genelindeki nüfuslarına bakıldığında Ermeni diasporasının, Türk diasporasına göre bir hayli küçük kaldığı gözlemlenmektedir. Sayıca bu kadar az olmasına rağmen Ermeni diasporasının Avrupa'daki etkisi Türk diasporasına göre çok daha fazladır. Ermeniler başarılı lobicilik faaliyetleri ile dünyada 25, AB'de 14 ülkenin parlamentosundan 1915 Olaylarına ilişkin Ermeni iddialarını soykırım olarak tanıyan tasarılarını geçirmeyi başarmıştır. Bunun yanı sıra AB düzeyinde de bir adet Avrupa Parlamentosu kararı, iki adet Avrupa Konseyi bildirisi bulunmaktadır. Ermeni Sorunu ise hemen her sene Türkiye için İlerleme Raporları'nın bir konusu haline gelmektedir. Ermeni diasporasının yürüttüğü lobicilik faaliyetlerinde öncelikli hedefleri arasında 1915 Olaylarının Türkiye tarafından soykırım olarak kabul edilmesi; bilinirliğinin artması; Türkiye'den sözde soykırım mağdurları için tazminat talep edilmesi ve toprak talepleri sayılabilir. Diaspora bu hedeflerine ulaşmak için hem doğrudan hem de dolaylı etkilme yöntemlerini kullanmaktadırlar. Basın ve yayın organları yoluyla, sanatsal etkinlikler ve filmler yoluyla Ermeni davasının bilinirliğini arttırmak, konferanslarla kamuoyu oluşturmak gibi çalışmalar yürütmektedirler. AB düzeyindeki yetkililerle yüz yüze iletişim tekniklerini kullanmak,

Ermeni diasporası için önem teşkil eden konularda raportörlerin seçimlerini etkilemek gibi yollara başvurmaktadırlar. Ermeni diasporasının lobicilik anlamında bu şekilde başarılı olmasının başlıca nedeni olarak Ermenilerin entegrasyon seviyesinin yüksek olması gösterilebilir. Bunun yanı sıra Ermeni diasporasının örgütlenme konusundaki başarısı da göz önünde bulundurulmalıdır. Birçok yerel organizasyonun yanı sıra diasporada faaliyet gösteren pek çok çatı kuruluştan bahsetmek de mümkündür. Hem örgütlenmenin hem de lobicilik faaliyetlerinin bu denli kuvvetli olmasının temel nedeni diasporanın ortak bir amaç için çalışmasıdır. Diasporanın kimliğinin temel öğelerinden biri olarak 1915 Olaylarının soykırım olarak tanınması amacına yönelik yürütülen bir lobicilik faaliyetinden söz etmek mümkündür. Türklerin ötekileştirilmesi, seçilmiş bir travma olarak soykırım iddialarının nesilden nesile aktarılması hem diasporanın bağlarını kuvvetlendirme hem lobicilik faaliyetlerinin daha güçlü olmasını sağlamaktadır.

Ermeni diasporası Avrupa'da yürüttüğü lobicilik faaliyetleri ile Türkiye'nin AB üyeliği önünde bir engel teşkil etmektedir. Bu anlamda yürüttüğü faaliyetleri AB düzeyinde ve ülkeler düzeyinde olarak ikiye ayırabiliriz. AB düzeyinde yürütülen çalışmalar kurumlar düzeyinde olup, ülkeler düzeyindeki çalışmalar parlamentolara ve kamuoyu algısının yaratılmasına odaklanmıştır. Diasporanın Türkiye'nin AB üyeliği ile ilgili öncelikli politikası Türkiye'nin 1915 Olaylarını soykırım olarak kabul etmesini AB üyeliğinin ön koşulu haline getirmektir. Bu konuda bir anlamda başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye aday üye statüsü kazandığından beri hemen her ilerleme raporunda Ermeni Sorunu karşısına çıkmaktadır. Farklı zaman ve olaylarda sıklıkla AP'nin 1987 tarihli kararına gönderme yapılmaktadır. Bu noktada diasporanın ulusal parlamentolar düzeyinde yaptığı lobicilik faaliyetleri de önem kazanmaktadır. Her ne kadar Kopenhag Kriterlerinde, Türkiye'nin adaylığı ile ilgili diğer belgelerde ve Müzakere Çerçeve Belgesi'nde Türkiye'nin soykırım iddialarını tanıması gerekliliği bulunmasa da müzakereler üye ülkelerle de yapıldığından, üye ülkeler istedikleri konuları gündeme getirmek özgürlüğüne sahiptirler. Örneğin Fransa, Hollanda ve Avusturya müzakerelerde sözde soykırım konusunu ele alacaklarını belirtmişlerdir.

Kurumlar düzeyindeki tüm bu çalışmaların yanı sıra Ermeni diasporası imaj oluşturma ve kamuoyunu yönlendirmeye yönelik dolaylı lobicilik faaliyetleri de yürütmektedir. Bu anlamda negatif, yalnız ve saldırgan bir Türkiye ve Türk imajı yaratılmaya çalışılmaktadır. Açıkçası Avrupa'daki Türk diasporasının da uzun yıllar bu imajı destekleyecek tutumlar sergilediğini söyleyebiliriz. Yürüttüğü tüm lobicilik çalışmalarında Rum ve Yahudi lobisinden destek aldığını söylemek mümkündür. Bu

üç lobi Avrupa'da Türkiye karşıtı bir lobi bloğu oluşturmaktadır. Elbette Türkiye'nin AB üyeliği konusunda önündeki tek engel Ermeni Sorunu ve diasporası değildir. Ancak Ermeni Sorunu ve diasporasının Türkiye'nin AB üyelik sürecini baltalayan ve bu anlamda AB tarafından da kullanılan bir araç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak sayıca Türk diasporasından küçük olmasına rağmen Ermeni diasporası hem kimlik inşasının hem de bulunduğu topluma sağladığı entegrasyon seviyesinin yüksek olmasının bir sonucu olarak daha organize bir diaspora yapısına sahiptir. Bu sayede Avrupa'da kendisine yönelik sempati avantajını da kullanarak başarılı lobicilik faaliyetleri yürütmektedir. Ermeni diasporası Türkiye'nin AB üyeliği ve müzakere sürecinde engelleyici bir rol oynamaktadır. Avrupa'daki Türk diasporası ise yaklaşık 4 milyon olmasına rağmen henüz Türkiye'nin AB üyeliği için önemli bir etki gösterebilecek kapasiteye gelmemiştir. Türk diasporasının tam kapasitesinde çalışması için entegrasyon süreci hızlandırılmalı, Türkiye'de göçmenlerle ilgili kuruluşların parçalı ve kaotik yapısı değiştirilerek bir çatı kuruluş oluşturulmalıdır. Türkiye diaspora ile bağlarını güçlendirerek, diaspora için bir dava yaratmalı ve örgütlü harekete getirecek ortak amaç yaratmalıdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ABADAN-UNAT Nermin, Bitmeyen Göç, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2006.

AÇIK Eşref Hilmi, Geçmişten Günümüze Türkiye Fransız İlişkileri, IQ Yayıncılık, İstanbul 2008.

AKŞİT Sait ŞENYUVA Özgehan, ÜS Çiğdem, Avrupa Birliği Ülkelerinden Türkiye'nin Üyeliğine Bakış, ODTÜ-Avrupa Çalışmaları Merkezi, Ankara, 2009.

ARI Tayyar, Amerika'da Siyasal Yapı, Lobiler ve Dış Politika, MKM Yayıncılık, Bursa, 2009.

Armenian Diaspora Yearbook 2011, Ermenistan Cumhuriyeti Diaspora Bakanlığı Yayınları, Yerevan, 2011.

BOURNOUTIAN George. A., Ermeni Tarihi, Aras Yayınları, İstanbul, 2011

CASSIDY Bryan, European Lobbying Guide: A guide on Whom and How to Lobby, Thorogood, London, 1999

COHEN Robin, Global Diasporas: An Introduction, Routledge. New York, 2008

ÇAM Esat, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul, 2011

DUFOIX Stephanie, Diasporalar, Çev. Işık Ergüden, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

EMBER Melvin, EMBER Carol R., SKOGGARD Ian, Encyclopedia of Diasporas: Immigrant and Refugee Cultures Around the World, Springer, New Haven, 2005.

Eurostat, Population and Social Conditions, European Commission, 2012.

GREENWOOD Justin, "Regulating Lobbying in the European Union", Parliamentary Affairs, 1998.

GUÉGUEN Daniel, European Lobbying, Europolitics, Brussels, 2007.

GÜLÇİÇEK Ali Rıza, The Turkish Presence in Europe: Migrant Workers and New European Citizens, Council of Europe, Strasbourg, 2006.

GÜLTEKİN Bilgehan ve BUDAK Leyla, (ed), Ermeni, Rum, Yahudi Lobileri Örneğinde Lobcilik Kavramlarına Giriş, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

HERZIG Edmund and KURKCHIYAN Marina, The Armenians: Past and Present in the Making of National Identity. Routhledge, New York, 2005.

KAPANİ Münci, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

KASTORYANO Riva, Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

KAYA Ayhan ve KENTEL, Ferhat, Euro-Türkler:Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi?, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

KAYA Ayhan ve ŞAHİN Bahar, Kökler ve Yollar: Türkiye'de Göç Süreçleri, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

KER DİNÇER Müjde, Lobicilik, Alfa Yayıncılık, İzmir, 1998.

KIŞLALI Ahmet Taner, Siyaset Bilimi, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987.

KULA Onur Bilge, Almanya'da Türk Kültürü: Çok Kültürlülük ve Kültürlerarası Eğitim, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

LAÇİNER Sedat, Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası, USAK Yayınları, Ankara, 2008.

MÜNZ Rainer, OHLIGER Rainer, Diasporas and Ethnic Migrants: Germany, Israel and Post-Soviet Successor States in Comparative Perspective, Frank Cass Publisher, London, 2003.

REÇBER Kamuran, Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul, 2009.

REÇBER Kamuran, Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri, Dora Yayınları, Bursa 2013.

SAKMAN Tolga, Türk Diasporasının Avrupa Siyasal Sistemine Katılımı, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015.

SCHENDELEN Rinus Van, More Machiavelli in Brussels, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010.

SHEFFER Gabriel, Diaspora Politics: At Home Abroad, Cambridge University Press, New York, 2003.

Statistics Denmark, Statistical Overview of Integration, Ministry of Refugee, Immigration and Integration Affairs,Kopenhagen, 2010.

ŞEN Faruk, ULUSOY Yunus, ŞENTÜRK Cem, Avrupa Birliği ve Almanya'da Türk Girişimcilerin Ekonomik Gücü, Türkiye Araştırmaları Merkezi Vakfı, Essen, 2007.

ŞİMŞİR Bilal N., Ermeni Meselesi, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

TÜRKÖNE Mümtazer, Siyaset, Lotus Yayınevi, Ankara, 2006

ÜREK Markus, DOĞAN Nejat, Lobicilik ve Baskı Grupları: Devlet, Sivil Toplum ve Demokrasi, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011

VOLKAN Vamık, Körü Körüne İnanç Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri, Çev. Dr. Özgür Karaçam, Okuyan Us Yayınları, İstanbul, 2009.

ZORACK John L., The Lobbying Handbook. Professional Lobbying and Consulting Center, Washington D.C, 1990

MAKALELER

AKÇADAĞ Emine, "Avrupa Kamuoyunda Türkiye'nin İmajı ve Kamu Diplomasisinin Önemi", <http://www.kamudiplomasi.org/pdf/Turkiyeninimajivekamudiplomasi.pdf> (Erişim Tarihi: 20.12.2014).

AKGÖNÜL Samim, "The Armenian Community of France and Turkey: Propaganda and Lobbyism", KASIM Kamer, LAÇİNER Sedat, The Armenian Diaspora: In France, The United Kingdom, Germany and Australia, Ermeni Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2003, pp. 3-22.

AKGÖNÜL Samim, "Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobicilik", Ermeni Araştırmaları, 2002, Sayı:5 <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergilericik&IcerikNo=304> (Erişim Tarihi: 18.03.2015).

ALTINBAŞ Deniz, "Avrupa Birliği Kurumlarında Ermeni Meselesi", Ermeni Araştırmaları, İstanbul, 2011, Sayı:39, ss. 67-141.

ALVER Fusun, "Ulusötesi Tasarlanmış Cemaat Olarak Ermeni Diasporasının Almanya'da Politik Halkla İlişkiler Çalışmaları ve Geleneksel ve Yeni Medyayı Politik Mücadelede Araçsallaştırması", Uluslararası Kafkasya Kongresi, 26-27 Nisan 2012, Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kocaeli Üniversitesi Yayınları

AN Ömer Faruk, "Türkiye'nin Dış Politikası'na Etkisi Bakımından 2015'e Doğru Ermeni Lobisi", Ermeni Araştırmaları, 2013, Sayı: 45, ss.177-244.

ARABACI Ahmet, "Avrupa Birliği'nde Çıkar Temsilinin Gelişimi" Uluslararası İlişkiler, 2008, ss. 73-103.

ARMSTRONG John A., "Mobilized and Proletarian Diasporas", The American Political Science Review, 1976, pp 393-408.

BASER, Bahar and SWAIN Ashok, "Diaspora Design versus Homeland Realities: Case Study of Armenian Diaspora", Caucasian Review of International Relations, Vol. 3(1), Kış 2009, http://www.cria-online.org/6_5.html, (Erişim Tarihi:10.09.2015).

BRUNEAU Michel, "Diasporas, Transnational Spaces and Communities", BAUBÖCK Rainier & FAIST Thomas (ed.) Diaspora and Transnationalism, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010, pp. 35-50.

BOUWEN Pietr, "The European Commission", COEN David (ed), Lobbying The European Union: Institutions Actors and Issues, Oxford University Press, New York, 2009, pp.19-39.

BOZTEPE Cemre Dilay, "Almanya'da 1915 Olaylarının Soykırım Olarak Tanınması Tartışmaları", 15.05.2015, <http://www.avim.org.tr/analiz/tr/ALMANYA%E2%80%99DA-1915-OLAYLARININ-SOYKIRIM-OLARAK-TANINMASI-TARTISMALARI---Cemre-Dilay-BOZTEPE/4061>, (Erişim Tarihi:16.05.2015).

BUDAK Leyla, "Ermeni Lobilerinin Propaganda Amaçlı İletişim Etkinlikleri: 2015 Yılı Faaliyetlerinden Örnekler", Yeni Türkiye, 60/2014, <http://haypedia.com/makale/Osmanli%C4%B1%20Tarihi/4b6cbf4a-8dba-46ba-b014-ac34c5dfd8b8.pdf>.

COEN David, RICHARDSON Jeremy, "Learning to Lobby the European Union: 20 Years of Change", COEN David, RICHARDSON Jeremy, Lobbying The European Union: Institutions Actors and Issues, Oxford University Press, New York, 2009, pp. 3-19.

ÇEVİK Bahar, "The Armenian Diaspora and the Need for the Other", Akademik Bakış, Cilt 5, Sayı: 9, 2011, ss. 93-107.

DALAR Mehmet, AYHAN Veysel, ATAMAN Muhittin, "Almanya'daki Türkiye Algısı: Saha Araştırmasına Dayalı Bir Analiz", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı:18, 2012, ss 33-47.

EREN Selim, "Göç, Toplumsal Değişme ve Din: Avrupa'ya Göç Eden Bağlamında Bir Değerlendirme", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2007, ss.267-288.

FİDAN Fatma ve FİDECİOĞLU Ahmet, "Türkiye'den Almanya'ya Göç Sürecinde Geride Kalan Kadınlar: Alamanyalı Beylerin Fedakâr Eşleri", Yardım ve Dayanışma, Cilt:1, Sayı:1, Ocak- Haziran 2010, ss.29-39.

HAKOBYAN Hranush, International Dialogue on Migration 2013 Diaspora Ministerial Conference, 18 - 19 June, 2013, <https://www.iom.int/files/live/sites/iom/files/What-We-Do/idm/workshops/IDM-2013-Diaspora-Ministerial-Conference/Diaspora-Ministerial-Conference-Statement-Hakobayan.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.03.2015).

HAYES-RENSHAW Fiona, Least Accessible But Not Inaccessible: Lobbying The Council And The European Council, COEN David (ed), Lobbying the European Union: Institutions Actors and Issues, Oxford University Press, New York, 2009, pp. 70-89.

İYİGÜNGÖR Aydan, "The Profile of the Armenian Diaspora in Germany", KASIM Kamer, LAÇİNER Sedat, The Armenian Diaspora: In France, The United Kingdom, Germany and Australia, Ermeni Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2003, pp. 67-80.

KARACA Birsen, "Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmajı", <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergilcerik&IcerikNo=24>, (Erişim Tarihi: 27.08.2015).

KARAGÜL Soner, Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu, Ermeni Araştırmaları, Sayı 8, Kış 2003, <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergilcerik&IcerikNo=144>, (Erişim Tarihi:17.08.2015).

KARAGÜL Soner, "Ermeni Diasporası ve Hedef Yılı:2015", Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı V, 2014, Eylül-Aralık, Sayı:64, ss. 1-12.

KASIM Kamer, "Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu: Türkiye'nin Üyelik Süreci Bakımından Değerlendirme", Yeni Türkiye 60/2014, <http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/647fbe20-a0ce-4c44-8d1a-8fff7587ef5f.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.08.2015).

KAYA İbrahim, Circular "Migration and Turkey: a Legal Perspective", CARIM Analytic and Synthetic Notes; 2008/37, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, Florence, 2008, pp. 1-13.

KLÜVER Heike, "Europeanization of Lobbying Activities: When National Interest Groups Spill Over to the European Level", *European Integration*, 2010-March, pp. 175-191.

LAÇİNER Sedat, "Ermeni Propagandasının Bir Aracı Olarak Sanat: Ararat Filmi", *Stratejik Analiz*, ASAM Yayınları, Ankara, 2002, sayı:21, ss. 22-29.

LAÇİNER Sedat, "Armenian Diaspora in Britain and Armenian Question", Kasım Kamer, Sedat Laçiner, *The Armenian Diaspora: In France, The United Kingdom, Germany and Australia*, Ermeni Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2003, pp.25-47.

LAÇİNER Sedat, TURGUT Arzu, "Ermeni Diasporası ve Lobi Faaliyetlerinin Etkinliğine Yeni Bir Bakış", 60/2014, <http://haypedia.com/makale/Osmanli%C4%B1%20Tarihi/c7b78f48-82e1-4b99-b3db-8379042d39c0.pdf>, (Erişim Tarihi: 17.08.2015).

LÜTEM Ömer, "Lozan'dan Günümüze Ermeni Sorunu", http://www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index1_1_3.htm, (Erişim Tarihi: 11.03.2015).

LYONS Terrence, MANDAVILLE Peter, *Diasporas in Global Politics*, George Mason University-Center for Global Studies, Arlington 2010.

MONCEAU Nicolas, "Fransa", AKŞİT Sait, ŞENYUVA Özge, ÜS Çiğdem, *Avrupa Birliği Ülkelerinden Türkiye'nin Üyeliğine Bakış*, ODTÜ-Avrupa Çalışmaları Merkezi, Ankara, 2009, pp. 14-27

NİRAY Nasır, DENİZ Şadiye "Baskı Grupları ve Lobcilik", Bilgehan Gültekin ve Leyla Budak. (ed), *Ermeni, Rum, Yahudi Lobileri Örneğinde Lobcilik Kavramlarına Giriş*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, ss. 5-32.

ÖZBİLGİLİ Özge, SIEGEL Melissa, "Understanding the Changing Role of the Turkish Diaspora", *United Nations University Working Paper Series*, Maastricht, 2011, pp. 1-33.

ÖZDAL Barış, "Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Bağlamında Ermeni Sorunu-2", *Global Strateji*, Kış 2007, Yıl:2, Sayı: 8, ss.114-125.

ÖZDAL Barış, "Avrupa Birliği Türkiye Ermenistan İlişkilerini Nasıl Okuyor?-İlerleme Raporları", *Yeni Türkiye*, Sayı:64, Eylül-Aralık 2014, ss. 3843-3852.

ÖZDAL Barış, "AB İlerleme Raporları Bağlamında Türkiye Ermenistan İlişkilerinin Analizi", *I. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu*, Bildiriler, 2-4 Mayıs 2012, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2014, ss. 113-124.

ÖZDAL Barış, *Avrupa Parlamentosu'nun Aldığı Kararların Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkileri*, <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/avrupa-parlamentosunun-aldigi-kararlarin-turkiye-avrupa-birligi-iliskilerine-etkileri/>, (Erişim Tarihi. 10.09.2015).

ÖZMEN Nebile, "Göçün 50. Yılında Entegrasyon ve Din İlişkisinin Dönüşen Parametreleri: Almanya'da Türkler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:4, Sayı:19, 2011-Güz, ss.395-412

PATTIE Susan, "Longing and Belonging: Issues of Homeland in the Armenian Diaspora", Political and Legal Anthropology Review, 1999, pp. 80-92.

REIS Michele, "Theorizing Diaspora: Perspectives on 'Classical' and 'Contemporary' Diaspora", International Migration, 2004, pp.41-60.

RUIZ-JIMENEZ Antonia M., TORREBLANCA Jose I, "European Public Opinion and Turkey's Accession Making Sense of Arguments for and Against", European Policy Institutes Network Working Paper No: 16, May 2007, pp. 1-34.

SAFRAN William, "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return" Diaspora, vol: 1, 1991, pp.83-99.

SAHİLYOL Kaan, "Alman Siyasetinde Türk Kökenli Seçmen ve Politikacılar", İktisadi Kalkınma Vakfı Bilgi Notu, Sayı:46, İstanbul, 2011, ss. 1-7.

SAHİLYOL Kaan, "Fransa'daki Ermeni Lobisi ve Sözde Ermeni Soykırımını İnkâr Yasası İle İlgili Gelişmeler", İKV Değerlendirme Notu, No:55, Ağustos 2012, ss. 1-7.

ŞAHİN Birsen, "Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme", Bilig, Sayı:55, 2010, ss. 103-134.

TÖLÖLYAN Khachig, "The Armenian Diaspora as a Transnational Actor and as a Potential", Capacity Building for Peace and Development: Roles of Diaspora, Toronto: University for Peace, 2006, pp. 1-18.

TUNCCEL Turgut Kerem, "Ermeni Soykırımının 100. Yıl Dönümü Hakkında Pan-Ermeni Deklarasyonu'nuna Dair Bir Yorum", <http://www.avim.org.tr/analiz/tr/ERMENI-SOYKIRIMI%E2%80%99NIN-100--YIL-DONUMU-HAKKINDA-PAN-ERMENI-DEKLARASYONU%E2%80%99NA--DAIR-BIR-YORUM/3974>, (Erişim Tarihi: 28.08.2015).

TUSİNSKİ Kati, "A Description of Lobbying as Advocacy Public Relations", International Public Relations Research Conference, pp. 563-570 IPRRC, Miami, 2007.

UYSAI Ceren, "Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", Akdeniz İİBF Dergisi, sayı:1, 2001, ss. 140-153.

VERTOVEC Steven, "Three Meanings of 'Diaspora', Exemplified Among South Asian Religions", Diaspora, 1999, pp.1-37.

VERTOVEC Steven, "Religion and Diaspora", New Landscapes of Religion in the West Conference, 27-29 Eylül 2000, Oxford.

YILDIZ Ramazan, "Avusturya'da Ermeni Diasporası", Ermeni Araştırmaları, 2009, Sayı: 33-34, ss.153-182.

YILMAZ Hakan, "Problems of Europeanization and European Perceptions of Turkey as a Future Member State", Central Finance and Contracts Unit Promotion of the Civil Society Dialogue Between EU and Turkey Universities Grant Scheme Project Slides, 2009, <http://www.buces.boun.edu.tr/dl/BUCES-AID-UAM-OpinionPoll-Presentation-English.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

YILMAZ Tülay, "Türkiye'nin Kullanamadığı Stratejik Güç, Lobicilik", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1109/turkiyenin_kullanamadigi_stratejik_guc_lobicilik%E2%80%A6, (Erişim Tarihi: 19.06.2015).

YOUNG Hannah, "Turkish Accession to the European Union: Shaped by Perception or Reality", Claremont-UC Undergraduate Research Conference on the European Union: Vol. 2013, Article 11, pp. 143-161.

An Open and Structured Dialogue Between the Commission and Special Interest Groups, 1992, 93/C 63/02.

TEZLER

ERAY Pınar, Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Ermeni Sorunu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2011 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

SAHİLYOL Kaan, Ethnic Turks in the European Union: Towards a Turkis Lobby in Europe, Avrupa Birliği Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

2013 Yılı Raporu: Yurt Dışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler Ve Sayısal Bilgiler, T.C. ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2013.

İNTERNET KAYNAKLARI

Agos Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/7942/yunanistan-da-ermen-soykirimi-inkri-artik-suc>, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

Armenian Community Council of the United Kingdom Resmi Sitesi, <http://www.accc.org.uk/the-community/>, (Erişim Tarihi: 17.08.2015).

Armenian National Institute Resmi İnternet Sitesi, http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.167/current_category.7/affirmation_detail.html, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

Asbarez Resmi İnternet Sitesi, Merkel Scolds Erdoğan over Genocide Denial, <http://asbarez.com/119274/merkel-scolds-erdogan-over-genocide-denial/>, (Erişim Tarihi:16.05.2015).

Avrupa Birliği Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=45629&l=1>, (Erişim Tarihi: 25.06.2015).

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye Arasında Ortaklık İlişkisi Kurulmasına Dair Anlaşmaya Katma Protokol, md. 62, <http://www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-toplulugu-ile-turkiye-arasinda-ortaklik-iliskisi-kurulmasina-dair-anlasmaya-katma-protokol---23-kasim-1970.tr.mfa>, (Erişim Tarihi:30.08.2015).

Avrupa Komisyonu Resmi İnternet Sitesi, http://ec.europa.eu/about/index_en.htm, (Erişim Tarihi:25.06.2015).

Avrupa Parlamentosu, Komisyonun Katılım Yönünde Türkiye'nin İlerlemesi ile İlgili 2003 Yılı Olağan Raporu Konulu Rapor, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2003-turkiye-raporu-oostlander.pdf, (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

Avrupa Parlamentosu, Katılım Yönünde Türkiye'nin İlerlemesi ile İlgili 2006 Yılı Raporu Konulu Rapor, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2006-turkiye-raporu-eurlings.pdf , (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin 2007 Yılı İlerleme Raporu Konulu Rapor, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2007-turkiye-raporu.pdf , (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin 2008 Yılı İlerleme Raporu Konulu Rapor, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2008-turkiye-raporu.pdf , (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin 2009 Yılı İlerleme Raporu Konulu Rapor, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2009-turkiye-raporu.pdf , (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin 2009 Yılı İlerleme Raporu Konulu Rapor, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/ap-2010-turkiye-raporu.pdf , (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

BBC Türkçe Resmi İnternet Sitesi, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/04/150415_ap_ermen_i_karar_onay, (Erişim Tarihi: 17.08.2015).

BBC Türkçe Resmi İnternet Sitesi, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/04/150412_papa_soykirim, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

Belgian Senate Resolution 1-736/3 Concerning the 195 Genocide of Armenians Living in Turkey, 1997-1998 Session, http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.148/current_category.7/affirmation_detail.html, (Erişim Tarihi:01.04.2015).

Bugün Gazetesi Resmi internet sitesi, <http://www.bugun.com.tr/dunya/turk-asilli-milletvekili-sayisi-ikiye-katlandi-haberi/1119780>, (Erişim Tarihi: 28.05.2014).

Bugün Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.bugun.com.tr/son-dakika/fransada-yerel-secimlerde-90-haberi/1565751>, (Erişim Tarihi: 03.04.2015).

Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution, http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.153/current_category.7/affirmation_detail.html, (Erişim Tarihi:14.03.2015).

Council of Eurpoe Parliamentary Assembly Resolution, http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.218/current_category.7/affirmation_detail.html, (Erişim Tarihi: 14.03.2015).

Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=8530&lang=EN>, (Erişim Tarihi:14.03.2015).

Council of Eurpoe Parliamentary Assembly Resolution, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=9280&lang=EN>,(Erişim Tarihi: 14.03.2015).

Demokrat Haber Resmi İnternet Sitesi, <http://www.demokrathaber.net/dunya/cek-cumhuriyetinden-ermen-soykirimi-karari-h47675.html>, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

Deutscher Bundestag Resmi İnternet Sitesi, http://www.bundestag.de/htdocs_e/bundestag/members18/complete, (Erişim Tarihi: 01.05.2015).

Deutsche Welle Resmi İnternet Sitesi, Almanya'da uyum bakanına yerel seçim tepkisi, <http://www.dw.com/tr/almanyada-uyum-bakan%C4%B1na-yerel-se%C3%A7im-tepkisi/a-17564803>, (Erişim Tarihi: 10.07.2015)

Deutsche Welle Resmi İnternet Sitesi, <http://www.dw.com/tr/almanya-cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1ndan-soyk%C4%B1r%C4%B1m-nitelemesi/a-18404674>, (Erişim Tarihi: 16.05.2015).

Dışışleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları, http://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 01.08.2015).

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Resmi İnternet Sitesi http://www.dtik.org.tr/BasariHikayeleri/517_%C4%B0ngiltere_Lordlar_Kamaras%C4%B1%E2%80%99n%C4%B1n_%C4%B0lk_T%C3%BCrk_Barones%E2%80%99i.html, (Erişim Tarihi: 01.05.2015).

Directorate-General for Research, Lobbying in The European Union: Current Rules and Practice, European Parliament, Luxembourg, 2003

Directorate-General for Research, Lobbying In The European Union: Current Rules and Practices, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2003/329438/DG-4-AFCO_ET\(2003\)329438_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2003/329438/DG-4-AFCO_ET(2003)329438_EN.pdf), (Erişim Tarihi: 26.05.2015).

Dünya Bülteni Resmi İnternet Sitesi, <http://www.dunyabulteni.net/haberler/329289/ingiltere-secimlerinde-ayrilikli-iskoclarin-buyuk-basarisi>, (Erişim Tarihi: 09.05.2015).

Embassy of Armenia to Belgium Resmi İnternet Sitesi <http://www.belgium.mfa.am/en/community-overview/>, (Erişim Tarihi: 17.08.2015).

Ermenistan Cumhuriyeti Diaspora Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, The Virtual Museum of Armenian Diaspora.:<http://armdiasporamuseum.com/150-1-West%20Europe.html>, (Erişim Tarihi: 17.10.2013).

European Commission Resmi İnternet Sitesi, European Commission Comitology Register, <http://ec.europa.eu/transparency/regcomitology/index.cfm?do=implementing.home>, (Erişim Tarihi: 01.10.2012).

European Parliament Resolution on The Centenary of the Armenian Genocide (2015/2590(RSP)), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+MOTION+P8-RC-2015-0342+0+DOC+XML+V0//EN>, (Erişim Tarihi: 01.09.2015).

European Parliament Resmi İnternet Sitesi, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=->

%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bWQ%2bE-2015-001159%2b0%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN, (Erişim Tarihi: 10.09.2015).

European Parliament Resmi İnternet Sitesi,
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2015-001159&language=EN>, (Erişim Tarihi: 10.09.2015).

European Parliament Resmi İnternet Sitesi,
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bWQ%2bE-2015-006052%2b0%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN>, (Erişim Tarihi:10.09.2015).

European Parliament Resmi İnternet Sitesi,
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2015-006052&language=EN> , (Erişim Tarihi: 10.09.2015).

European Parliament Resmi İnternet Sitesi,
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2015-006413&language=EN> , (Erişim Tarihi:10.09.2015).

European Parliament Resmi İnternet Sitesi,
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2f%2fEP%2f%2fTEXT%2bCRE%2b20001114%2bITEM-005%2bDOC%2bXML%2bV0%2f%2fEN&language=EN>, (Erişim Tarihi:10.09.2015).

Forum of Armenian Associations of Europe Resmi İnternet Sitesi,
<http://www.faaeurope.eu/>, (Erişim Tarihi: 27.08.2015).

Habertürk Gazetesi Resmi İnternet Sitesi,
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/1074670-luksemburg-parlamentosu-ermenisoykirimiiiddialarini-kabul-etti>, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

Hayern Aysor Resmi İnternet Sitesi,
<http://en.hayernaysor.am/%D5%A2%D5%A5%D5%BC%D5%AC%D5%AB%D5%B6%D5%B8%D6%82%D5%B4-%D5%AC%D5%A5%D5%BA%D5%BD%D5%AB%D5%B8%D6%82%D5%BD%D5%AB-%D5%BF%D5%A1%D5%B6%D5%A8-%D6%81%D5%A5%D5%B2%D5%A1%D5%BD%D5%BA%D5%A1%D5%B6%D5%B8%D6%82/>, (Erişim Tarihi: 28.08.2015).

Hürriyet Gazetesi Web Sitesi <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/26452465.asp>, (Erişim Tarihi: 10.01.2015).

İbrahim Karaman, Hollanda Türk Lobisi, Haber, <http://www.haber.nl/hollanda-turk-lobisi/>, (Erişim Tarihi: 05.05.2015).

İktisadi Kalkınma Vakfı Resmi İnternet Sitesi,
<http://www.ikv.org.tr/pdfs/f7e29638.pdf>, (Erişim Tarihi: 03.10.2012).

La Chambre Des Représentants de Belgique Web Sitesi,
http://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/depute&language=fr&rightmenu=right_depute&cfm=/site/wwwcfm/depute/cvlist.cfm, (Erişim Tarihi: 28.05.2014).

Milliyet Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.milliyet.com.tr/isvec-soykirim-kararini-yok-saydi/dunya/detay/2051829/default.htm>, (Erişim Tarihi: 03.09.2015).

Netherlands Parliament Resolution, 21 Aralık 2004, http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.355/current_category.7/affirmation_detail.html, (Erişim Tarihi: 16.05.2015).

NTV Resmi İnternet Sitesi, <http://www.ntv.com.tr/dunya/belcika-ermeni-tasarisini-kabul-etti,q25nokedgUuYh2zW3ozL7w>, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

Taraf Gazetesi Resmi İnternet Sitesi, <http://www.taraf.com.tr/dunya/avusturya-meclisi-ermeni-katliamini-soykirim-olarak-niteleyerek-kinadi/>, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Fransa Raporu, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/fransa_raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 10.07.2015).

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Belçika Raporu, https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/Belcika_Raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 10.07.2015).

T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, <http://www.ytb.gov.tr/kurumsal.php>, (Erişim Tarihi: 27.05.2015).

T.C. ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, <http://www.csgb.gov.tr/csgbPortal/diyih.portal?page=yv&id=1> (Erişim Tarihi: 06.05.2015).

The Dutch House of Representatives Resmi İnternet Sitesi, http://www.houseofrepresentatives.nl/members_of_parliament/members_of_parliament, (Erişim Tarihi: 01.05.2015).

Transparency Register, <http://ec.europa.eu/transparencyregister/public/homePage.do>, (Erişim Tarihi: 30.06.2015).

Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı, Hollanda ve Avrupa Birliği'ndeki Türk Nüfus Hane Verileri ve Girişimcilerin Ekonomik Gücü, Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Türkiye'nin 2000 Düzenli Raporu, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2000.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2002.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu, http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu,
http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf, (Erişim Tarihi:02.09.2015).

Türkiye 2005 İlerleme Raporu,
http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2005.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015)

Türkiye 2006 İlerleme Raporu,
http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf, (Erişim Tarihi:02.09.2015).

Türkiye 2008 İlerleme Raporu,
http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2008.pdf, (Erişim Tarihi:02.09.2015).

Türkiye 2010 Yılı İlerleme Raporu,
http://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2010.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

Türkiye 2014 İlerleme Raporu,
http://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf, (Erişim Tarihi: 02.09.2015).

TÜSİAD Web Sitesi, <http://www.tusiad.org.tr/temel-konular/avrupa-birligi-ne-uyum/ab-uyelik-surecinin-tarihi/>, (Erişim Tarihi: 30.08.2015).

Union Générale Arménienne de Bienfaisance Resmi İnternet Sitesi,
<http://agbu.org/about/>, (Erişim Tarihi:27.08.2015).

http://www.eliamap.gr/old/eliamap/content/home/research/research_projects/politis/mmigrants_eu/en/index.html (Erişim Tarihi. 17.07.2015)

<http://www.haberler.com/avrupa-parlamentosu-nun-1915-olaylarina-iliskin-7195063-haberi/>, (Erişim Tarihi: 20.05.2015).

http://www.zaman.com.tr/dunya_ermeniler-lobisi-bruksel-gazetecilerini-biktirdi_687548.html, (Erişim Tarihi: 27.08.2015).

(BU SAYFA BOŞ BIRAKILMIŞTIR.)